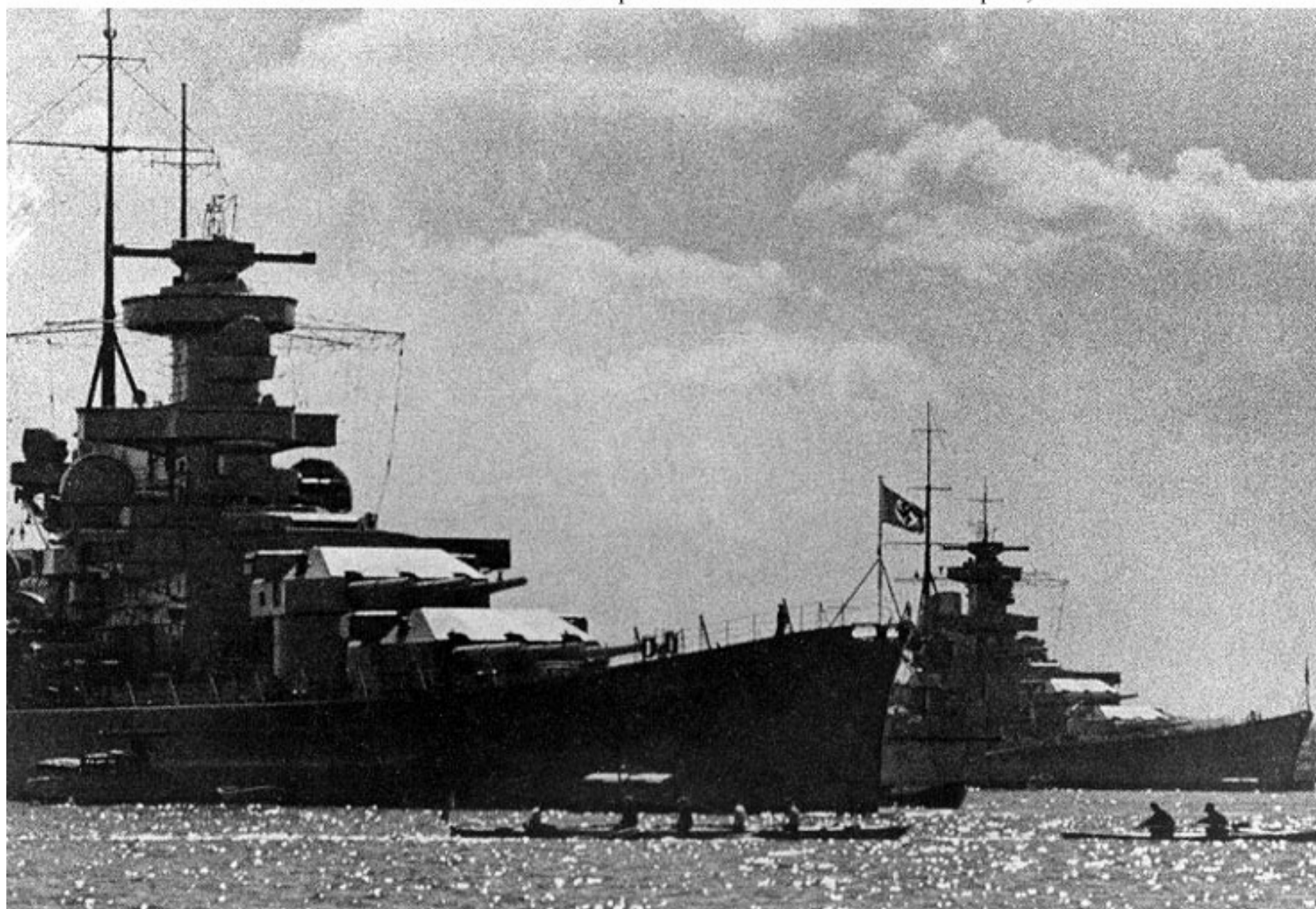

Photo # NH 97537 German battleships Scharnhorst & Gneisenau in port, 1939

Dansk forsvar under tysk dominans

Kampen om magten over forsvarspolitikken. 1872-1905ⁱ

Michael H. Clemmesen

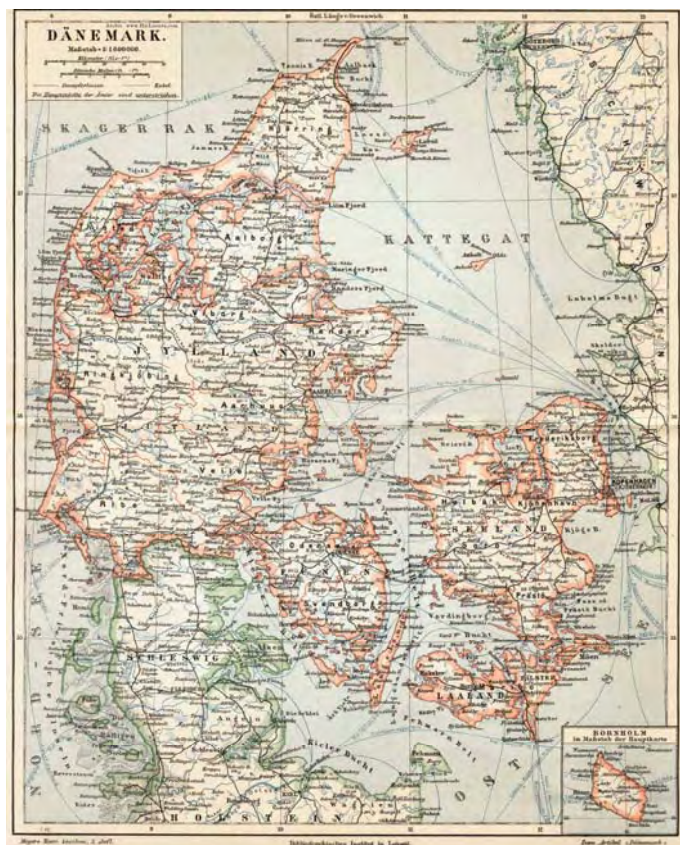

Fra byggeriet af Garderhøjfortet.

Den politiske og teknologiske ramme

Frankrig blev i 1870 slået så hurtigt, at Danmark ikke var kommet galt af sted. Nu måtte danskerne uden noget realistisk håb om effektiv udenlandsk hjælp selv finde veje til at leve med kombinationen af folkeligt fjendskab mod den tyske arvefjende og den sydlige nabos stadig voksende militære magt. De ledende danske politikere i perioden indtil slutningen af 1. Verdenskrig, J. B. S. Estrup, Viggo Hørup, Frede Bojsen, Jens Christian (I.C.) Christensen, P. Munch og Erik Scavenius var, med Scavenius som mulig undtagelse, ikke tyskvenlige, men forstod, at en ny krig mod Tyskland måtte undgås, fordi den kunne blive det selvstændige Danmarks sidste handling. Alle håbede, at landet ved en forsigtig og positiv politik over for Tyskland og dette lands mulige fjender kunne mindske risikoen for et nyt tysk angreb og derigennem overleve som uafhængigt land. Måske ville en politisk udvikling i Tyskland eller en international politisk situation give mulighed for at afholde den folkeafstemning i Nordslesvig, der kunne bringe sønderjyderne tilbage i riget.

Forsvarspolitikken skulle gerne tjene dette overordnede formål. Den skulle på den ene side over for både den danske befolkning og udlandet understrege Danmarks vilje til fortsat uafhængighed. På den anden side forstod alle de nævnte ledende politikere, at det ville være et frugtesløst spild af penge at forsøge at skabe et militær, der selvstændigt kunne forsvare landet mod et tysk angreb. De danske hærstyrker ville altid være for svage til at forsvare landet mod en invaderende stormagtshær i åben kamp. Hæren havde traditionelt kunnet støtte sin indsats til befæstninger og til den danske flådes indsats. Tidligere kunne den danske flåde således kontrollere danske farvande over for andre østersøflåder, men fremover ville den voksende tyske flåde blive den dominerende lokale sømagt i den vestlige Østersø.

Tysk Danmarkskort fra omkring 1900.

At disse nøglepolitikere var så uenige om, hvorledes dansk forsvar skulle indrettes for at tjene dette overordnede formål, skyldtes deres forskellige indenrigspolitiske baggrund, interesser og ideologiske grundlag. For den gamle overklasse var det naturligt at prioritere forsvaret af dannelsens og magtens centrum, København. For repræsentanterne for flertallet af danskerne, bønderne, var det meningsløst kun at forsvare et så lille hjørne af landet. Mest muligt skulle dækkes bedst muligt mod de trusler, der ikke var helt umulige at imødegå. For den nye, kritisk tænkende overklasse i byerne, der kom til at danne kernen i Det Radikale

Venstre, var det logisk fuldt ud at tage konsekvensen af, at et militært forsvar var håbløst.

Holdninger til forsvaret var også præget af tidens ideologier. Den grundtvigianske vækkelses folk ville mobilisere den patriotiske ånd ved at gøre hæren til en altomfattende folkevæbning med en meget kort militær uddannelse. Længere værnepligtstjeneste under tidens militære disciplin dræbte begejstringen. Heri var man enige med socialister, for hvem en massehær af borgere havde den fordel, at den ikke kunne anvendes som et klassepolitisk magtmiddel. Grundtvigianerne udgjorde dog kun en del af det Venstre, der var samlet i 1870. Men resten kunne som de primære skatteborgere støtte tanken, fordi en militæ med kort uddannelse nok var ret billig. En gruppe inden for det nye Venstre – Lars Bjørnbaks jyske Bondevenner – fastholdt ud fra et kristent pacifistisk synspunkt, at den eneste holdbare vej frem var at løse internationale konflikter ved voldgift. Militære styrker skulle nedlægges.

Også synet på flåden var præget af politiske og ideologiske skel. Inspireret af Frankrigs Liberale opfattede venstrepolitikere en flåde af små fartøjer bevæbnet med fremtidens våben, torpedoen, som en effektiv og billig afløser for de store panserskibe. Modstanden mod de store skibe blev dog svækket ved udgangen af århundredet, hvor netop store panserskibe af de internationale politiske eliter sås som selve essensen af den sømagt, som var nødvendig for statens prestige.

Torpedobåden 'Havhesten' fra 1888. En af de mange torpedobåde, som flåden fik i 1880'erne. Orlogsmuseet.

For de militære sagkyndige fra de to værn var situationen anderledes end for politikerne, der kunne satse på, at katastrofen ikke kom. De militære måtte forudsætte, at landet kunne blive angrebet. De måtte tro på, at deres indsats kunne gøre en forskel, hvis det gik galt igen. Kun derigennem kunne de løse deres opgave at rekruttere, organisere, udruste, uddanne og motivere kadrer og mandskab til effektive militære styrker. Marineofficererne måtte give flåden en rolle i landets forsvar, der var meningsfuld på trods af den tyske flådes overlegenhed. Hærofficererne måtte søge en metode til at standse den tyske hærstyrke, der nu kunne landes på Sjælland og angribe København.

Både politikere og sagkyndige søgte løsninger på landets forsvarsproblem i en situation, hvor den hurtige teknologiske udvikling stadig på næsten alle områder ændrede grundlaget. Der var behov for anskaffelse af nyt, stadig mere kostbart og teknisk krævende materiel, der så igen snart blev forældet, hvilket nødvendiggjorde nyt, endnu mere udgiftskrævende materiel. Det stigende investeringsbehov belastede samspillet mellem politikere og sagkyndige.

Samtidig blev det stadig vanskeligere for de sagkyndige at blive enige om, hvad samspillet af de mange nye tekniske muligheder ville komme til at betyde i krig. Infanteriet var ved periodens start lige blevet udrustet med bagladegeværer, men fra midten af 1880'erne måtte enhederne bevæbnes med langtrækkende og præcise, hurtigt skydende magasingeværer. Hertil kom efter århundredeskiftet i stigende grad behovet for tunge, vandkølede maskingeværer.

Den Fransk-tyske Krig viste klart, at felthærenes artilleri straks måtte udskiftes med riflet bagladeskyts. 20 år senere måtte dette igen afløses af kanoner, hvor underdelen (lavetten) forblev i stillingen ved skud, idet kun kanonrøret gled tilbage under rekyl, hvorefter bevægelsen blev opfanget af en hydraulisk bremsemekanisme, der bragte røret tilbage i udgangsstillingen. Det betød muligheden for at kombinere hurtig og nøjagtig skydning, og mod slutningen af perioden begyndte feltartillerister modstræbende at erkende, at man nu kunne skyde indirekte, dvs. uden at kanonerbesætningerne kunne se det, de skød på. Fremskudte observatører observerede granatens nedslag og indtelefonerede korrektioner. Omkring 1880 indførtes røgsvagt krudt. Indtil det tidspunkt havde de to parter skydning hurtigt indhyllet terrænet i krudtrøg, der hængte eller hindrede observation og føring af tropperne. Det nye krudt betød også, at det blev vanskeligt at finde ud af, hvorfra ilden kom. Det forblev i hele perioden uklart, hvordan angriberen skulle bevæge sig mod forsvareren på denne stadig mere dødbringende kamplads.

Stormagtshærene på det europæiske fastland blev nu sammensat af masser af mobiliserede værnepligtige med et par års grunduddannelse. Det forhold, at soldaterne i stigende grad var byboer, som officererne betragtede som mindre stabile under ild end bønder, understregede, at de måtte føres i tætte formationer, som var lettere at kontrollere. En kombination af hård formel disciplin, grundig træning i korrekt optræden i felten og nationalistisk indoktrinering skulle sikre, at enhederne uden at gå i opløsning kunne udholde store tab.

Udviklingen af skyts og maskingeværer ledte sammen med udviklingen af stadig mere effektivt stålpanser og stadig stærkere

jernbeton til en teknisk fornyelse af fæstningsbyggeriet. De bedste moderne fæstninger blev bygget af den belgiske ingeniørofficer Henri Alexis Brialmont. Idealet var befæstningen af Antwerpen, der kombinerede en befæstningslinje, en 'enceint', med oversvømmede områder og fremskudte forter foran linjen.

Mens udviklingen på landjorden gik hurtigt, var udviklingen i flådeteknologien i perioden revolutionær. Den traditionelle type af sejldrevne krigsskibe (linjeskibe, fregatter m.m. med kanonerne i rækker af batterier langs siden) blev moderniseret med stadig mere effektive dampmaskiner og skruer, pansret med smedjernsplader eller senere bygget af stål, og udrustet med stadig mere moderne skyts. Samtidig blev der fremstillet panserskibe, der blev bygget op om svært skyts i tårne eller kasematter, og som primært bevægede sig ved hjælp af maskiner. Gradvis blev dampmaskinerne så effektive og driftsikre, at stormagternes flåders primære kampenheder var blevet store sødygtige tårnpanserskibe uden rig.

Danmark havde allerede i 1860'erne erkendt anvendeligheden af mindre panserskibe, benævnt monitorer efter Monitor, som svenskeren John Ericsson havde konstrueret til Nordstaternes flåde under Den Amerikanske Borgerkrig. Ved begyndelsen af perioden havde den danske flåde anskaffet tre sådanne fartøjer, som her blev benævnt panserbatterier. Det britiskbyggede batteri ROLF KRAKE havde deltaget i 1864-krigen, de noget større LINDORMEN og GORM blev bygget på Orlogsværftet og indgik i flåden i 1869 og 1871.

Der var indtil 1890 stor usikkerhed om karakteren af fremtidens krigsskibe. Krydserfregatten FYEN, der indgik i flåden i 1882.

Panseret var efterhånden blevet så effektivt, det tunge skibsskyts så langsomt skydende og sårbarheden under vandlinjen så stor, at sagkundskaben forventede, at søslag ville blive afgjort ved, at man med største hastighed sejlede mod den fjendtlige flåde og vædrede hans skibe. Større krigsskibe blev derfor udrustet med vædderstævn. De store skibes sårbarhed under vandlinjen førte også til, at lette fartøjer blev udrustet med sprængladninger – torpedoer – anbragt på en stang på forskibet eller slæbt efter fartøjet. Hærens ingeniørregiment havde allerede i 1868 startet forsøg med robåde med stangtorpedoer til patruljering og beskyttelse af Københavns søforsvars minespærringer. Søværnet adopterede hurtigt ideen. Fra 1870'erne startede udviklingen af den selvbevægende 'fisketorpedo', konstrueret af den britiske ingeniør Whitehead. Den blev i løbet af de næste årtier stadig mere stabil, hurtig og langtrækkende og afløste gradvis de andre torpedotyper. Torpedoen blev nu set som et så væsentligt supplement til kanonerne, at selv større krigsskibe blev udrustet med torpedorør. Truslen fra torpedobådsangreb betød, at større skibe blev udrustet med hurtigtskydende kanoner samt maskingeværer til forsvar. Opankret eller under langsom sejlads kunne torpedonet på stænger langs siden af skibet anvendes til beskyttelse. Større skibe blev udrustet med

projektører som svar på, at torpedobådene herefter specialiserede sig i natoperationer. Ved århundredets afslutning var effektive dykkende torpedobåde – undervandsbåde - blevet en teknisk mulighed.

Verdens første rigtige slagskib: HMS ROYAL SOVEREIGN 1891.

Stadige forbedringer i maskineri, panser, skyts, granater og krudt betød, at de større skibe meget hurtigt blev operativt forældede, men indtil udviklingen nåede et plateau i 1890'erne, bestod alle flåder af en blanding af meget forskellige enheder. Ingen havde i fredstid råd til at udskifte alle enheder hvert tiende år. Herefter blev stormagtsflåderne bygget omkring store søgående, tungt pansrede artilleriskibe, 'slagskibe', der i realiteten fik den rolle, som linjeskibene havde haft 100 år tidligere, og lettere og hurtigere 'krydsere', der løste de opgaver, som fregatter havde haft i sejlskibstiden. I de næste 20 år medførte forbedrede hjælpemidler til ildledning stadig øgede kampafstande på havet, og opfindelsen af trådløs telegrafi skabte mulighed for at kontrollere store flådestyrker på lang afstand.

De danske militære erfaringer i 1800-tallet påvirkede i væsentlig grad værnene. Stormagternes syn på København, deres evne til overraskende angreb og betydningen af at forsvare hovedstaden effektivt var blevet understreget af nederlagene i 1801 og 1807. I 1659, hvor hovedstaden havde været bedre beskyttet, havde dens hårdnakkede forsvar skaffet tid til, at udenlandsk hjælp kunne nå frem. 1864 havde demonstreret dansk forsvars afhængighed af effektive befæstninger og sømagt. Da tyskerne udgav deres officielle historie om krigen blev det kendt, at prøjserne mod slutningen havde planlagt at gå i land på Sjælland for om nødvendigt at afgøre krigen ved hovedstaden, som var ubeskyttet på landsiden. De begrænsede resultater, som den danske hær havde opnået under den tabte krig, havde været støttet af stillingen ved Dybbøl. I åben krig mod den prøjsiske hær havde danskerne vist sig underlegne. Af de eksisterende befæstninger rådede man imidlertid nu kun over den udsatte fæstning ved Fredericia og den utilstrækkelige søbefæstning af København.

Kanonbådskrigen og kystforsvaret mod englænderne efter 1807 havde vist, hvordan vi kunne kæmpe mod en overlegen maritim magt. Den afsluttende situation i 1864 havde vist, at det maksimale, de danske væbnede styrker kunne opnå, var et forsvar af Sjælland samt af Fyn ved Lillebælt, og at Lillebæltforsvaret kun var muligt, så længe flåden kontrollerede farvandene.

Et årtis diskussioner om Fæstningen

Det var fastlagt i 1867, at forsvarsordningen skulle revideres efter fem år. Arbejdet med at udvikle et dansk forsvar, der passede til den nye situation, blev gennemført 1872-1873 i en sagkyndig kommission under Krigs- og Marineminister, oberst Christian Thomsen. Kommissionen og ministeren fremlagde den opfattelse, at forsvaret kunne blive udsat for tre mulige trusler:

1. at der var tale om en overlegen sømagt,
2. at angriberen kunne være en landmagt, der var Danmark underlegen på havet (dvs. Tyskland i få år endnu)
3. at angriberen var en landmagt, der samtidig var stærkere end Danmark på havet (dvs. Tyskland efter nogle år).

I første tilfælde måtte forsvaret som i 1807 til 1814 ydes af flåden og Københavns søbefæstning. I andet tilfælde var man tilbage til situationen ved slutningen af 1864-krigen. Hæren skulle indsættes på Fyn ved Lillebælt, hvor der skulle anlægges en stilling. Flåden dækkede hærens flanke og ryg og sikrede forbindelsen til Sjælland over Storebælt.

I det tredje tilfælde, den alvorligste, forudsatte man, at Danmark meget hurtigt ville få effektiv undsætning udefra. Hærens hovedstyrke kunne derfor blive ved Lillebælt, kun en mindre hærstyrke skulle hindre, at landsatte styrker overrumplede København, der i øvrigt skulle forsvares bedre mod bombardement fra søsiden. For at muliggøre, at den mindre del af hæren kunne forsvare Sjælland, skulle hovedstaden befæstes let på landsiden og de vigtigste havnebyer befæstes, herunder Helsingør med et anlæg ved Kronborg. Der skulle anlægges batterier ved Korsør og Nyborg for at sikre forbindelsen over Bæltet. Hvis Danmark ikke kunne vente hurtig hjælp udefra, måtte alt forsvar koncentreres om Sjælland.

For flådens vedkommen skulle der anvendes midler til bygning af et nyt panserskib. Værnet skulle kunne forstyrre landgangsforsøg fra hovedbasen i København samt fra et støttepunkt på Agersø ved Storebælt. Søofficererne så denne ø som det bedst egnede sted for en base ved Storebælt. Ferdinand Jøhnke fra Søminevæsenet foreslog at frigøre flådens hovedstyrke fra Københavns forsvar til anvendelsen ved Bæltet ved til erstatning at indsætte en række 'flydende forter', der blev forankret uden for Københavns Red. 'De flydende forter' var pansrede pontoner, bestykket med et par tunge kanoner. De kunne samtidig virke som kontrolstationer for de nærmeste grupper af søminer.

Generalmajor Frederik Stiernholm ville give Danmark indflydelse på sin egen situation gennem et befæstet forsvar af stræderne. Forsvarets portrætsamling.

Thomsens forslag afspejlede ikke holdningerne i hæren. Dens ledende officerer var uenige om, hvordan man skulle organisere landforsvaret i den vanskelige situation. Generalstabschefen generalmajor Frederik Stiernholm, en ener på en nøglepost, mente, at Danmark aktivt skulle gøre sig strategisk interessant for stormagterne ved at kunne spærre Storebælt og Øresund, Storebælt ved befæstninger ved Halskov Rev, der kunne lukke Østre Rende, og på revet Vresen nord for Langeland, der

kunne lukke Vestre Rende. Øresund skulle lukkes af flåden med støtte af minespæringer. Dette 'tværforsvar' kunne begrænse landgangstruslen til øernes sydkyster.

En anden holdning, der snart blev hærens dominerende, var repræsenteret af oberst Vilhelm Kaufmann, der var chef for Københavns Søbefæstning. Som andre artillerister, der sammen med ingeniørofficererne så sig som en videnskabeligt uddannet elite inden for officerskorpset, ønskede han forsvaret koncentreret på Sjælland og her i en stærk, permanent befæstning af København på både sø- og landsiden. I modsætning til generalstabschefen havde han ikke ambitioner om aktivt at påvirke stormagterne, hvis de da ikke angreb den danske hovedstad. Jylland og Fyn måtte opgives efter at være blev tømt for de mobiliserede soldater og forsyninger. Batterier på Helgenæs, Samsø og Refsnæs skulle sikre forbindelsen til Sjælland. Korsør skulle sikres med batterier på Halskov Rev og ved krigshavnen ved Storebælt.

Ministerens forslag til investeringer i fæstningsværker og støttepunktet ved Agersø blev begravet i finansudvalget. Forslaget om bygning af et panserskib blev afvist, hvilket gjorde, at han trak sig som marineminister og blev afløst af søofficeren Niels Ravn. Ravn var dygtig og let at samarbejde med og blev minister i en række af senere regeringer.

Niels Frederik Ravn. Den omgængelige og dygtige Ravn manøvrerede marinen sikkert gennem en periode med en meget hurtig teknologisk udvikling og forsvarspolitisk turbulens, og hvor hans værn befandt sig i periferien af forsvarspolitikken. Det kongelige Bibliotek.

Den nye og vanskelige situation blev ivrigt analyseret og debatteret af de to værns officerskorps. Perioden er sandsynligvis rammen for de mest intensive diskussioner i og mellem værnene i dansk forsvars historie. Søværnet havde været i gang længe. 'Sølieutenantselskabet' var blevet oprettet i 1784 og havde siden 1827 i 'Tidsskrift for Søvæsen' offentligt diskuteret alle elementer af deres profession. Hærens sagkyndige debat fik en ny ramme, da en gruppe officerer omkring artilleriofficeren kaptajn

Jesper Bahnson stiftede 'Det krigsvidenskabelige Selskab' i 1871. I modsætning til 'Tidsskrift for Søværnen' blev det nye selskab og dets 'Militært Tidsskrift' ikke kun et medie for fri faglig debat. De var fra starten væsentlige for kampen for de tekniske officerers forsvarsmodel, som oberst Kaufmann havde skitseret. Selskabet var overbevist om det nødvendige i en permanent befæstning af København på både sø- og landsiden og kæmpede offentligt for denne via tidsskriftets spalter.

Højreregeringen støttede ikke Thomsens forslag, og i efteråret 1874 blev han afskediget og som trøst udnævnt til general. Den nye minister, general P. F. Steinmann, foreslog i begyndelsen af 1875, at man anvendte 12 millioner til søbefæstningen og 5 millioner til mindre anlæg ved bælterne. Fyn og måske også Jylland skulle også have deres befæstninger.

Hærofficerer, der ønskede landbefæstningen, var stærkt utilfredse med forslaget og politiske højrekredse startede underskriftindsamlinger imod det. Som Thomsens forslag var Steinmanns et uklart kompromis, der tog hensyn til marinens ønsker. Venstregrupperne ønskede som nævnt af forskellige årsager folket i våben. Et militærforsvar som det schweiziske var idealet. Der kom derfor intet ud af ministerens forslag, mens det lykkedes Ravn under forvirringen i slutningen af folketingsåret 1874-75 at få godkendt bevillingen af et panserskib. HELGOLAND var, da det indgik i flåden i 1879 med sine 5.480 tons, efter tidens normer et slagskib og indtil 2004 det største skib i flådens historie.

Panserskibet 'Helgoland' 1879. Orlogsmuseet.

Estrups anden krigs- og marineminister, ingeniørofficeren general Johan Dreyer, gjorde forberedelser til at samle hæren på Sjælland og til at etablere en feltbefæstning af København mod landsiden, som hverken han eller artilleristerne troede på. Hæren manglede blandt andet det moderne fæstningsskyts, som skulle danne en feltbefæstnings hovedbevæbning. Dreyer anså behovet for forsvarsinvesteringer at være på samlet 120 millioner, hvoraf de 100 millioner til befæstninger og 20 millioner til flåden, men den fæstningsskeptiske Estrup hindrede, at dette meget store beløb blev offentlig kendt.

I begyndelsen af hans første regeringsperiode blev det derfor udviklingen omkring Danmark, der kom til at drive forløbet. Den internationale spænding mellem Storbritannien og Rusland fra 1876 til 1878 skabte frygt for en krig, hvor Danmark kunne blive involveret, og dette skabte øget interesse for forsvarets behov. Det var dog først ophævelsen - på Bismarcks initiativ - af 1866-Pragfredens §5 om folkeafstemning i Nordslesvigs nordlige distrikter, der, da den blev kendt i Danmark i begyndelsen af februar 1879, skabte det folkelige pres, som nogle år senere udløste fæstningsbyggeriet.

Der havde eksisteret et naivt håb om, at det sønderjyske problem ville blive løst ved en tysk regerings velvilje. Nu blev Tyskland opfattet som ubetinget fjendtligt, og man måtte skaffe sig et værn mod denne fjende. Artilleriofficeren Vilhelm Kaufmann, der tidligere havde markeret sig som ledende fæstningstilhænger, blev i begyndelsen af 1879 general og krigsminister. Han koncentrerede sig imidlertid i første omgang sammen med Niels Ravn, der samtidig var blevet marineminister, om at opnå en revision af forsvarslovene i stedet for direkte at søge et fæstningsbyggeri. Forslaget til de nye love blev fremlagt i oktober samme år.

Forudsætningen var nu entydigt, at forsvaret skulle rettes mod et angreb fra en magt, der var overlegen såvel til lands som søs (dvs. Tyskland), dvs. Thomsens tredje mulighed. Hvis man kunne klare den situation, kunne man også håndtere mindre krævende opgaver. Nu måtte hæren koncentreres til Sjælland. Det skulle ske ved hjælp af flåden, der skulle kunne operere fra et støttepunkt ved Agersø. Københavns søbefæstning skulle være i stand til at sikre byen mod flådebombardement. På landsiden måtte man indledningsvis klare sig med feltbefæstninger. Forslaget lagde vægt på en fæstnings muligheder og afviste et forsvar baseret på en mobil hær og flåden. Ganske vist skulle den anvendelige del af den mobile hær forøges, men det centrale element var en fordobling af fæstningsartilleriet fra to til fire bataljoner, hvilket ville give styrke til også at bemane skyts på en landbefæstning. Den nye krigsminister havde ved sin ansættelse gjort sin artilleriofficerskollega Jesper Bahnson, nu oberst, til direktør i Krigsministeriet. Herfra drev hovedkraften bag Det krigsvidenskabelige Selskab hæren og Højre frem mod bygningen af landfæstningen.

Det lykkedes Ravn at samle støtte til sin lov om søværnets organisation, mens noget tilsvarende ikke lykkedes for Kaufmann, på trods af et tæt samarbejde med venstrelederen Chresten Berg. De tre militære folketingsmænd fra Højre, krigshistorikeren oberst N. P. Jensen, den tidligere krigsminister general Christian Thomsen samt generalstabsofficeren Carl Tvermoes var alle infanterister. De opnåede udenom krigsministeren enighed med lederen af det moderate venstre, Frede Bojsen, og vægten blev entydigt lagt på den bedste del af den

mobile hær. Det var et nederlag for regeringen, at Kaufmann var blevet udmanøvreret, på trods af at Estrup egentligt ikke ønskede hans satsning på Københavns landbefæstning. I foråret 1881 blev Kaufmann derfor udnævnt til chef for hæren på Sjælland, mens marineministeren Niels Ravn også overtog krigsministeret.

Mens Kaufmann og Bahnson således i første omgang tabte spillet om hærordningen, arbejdede tiden for dem. Ophævelsen af §5 havde udløst en voksende og landsdækkende forsvarsbevægelse, der arbejdede for at skaffe de befæstninger, som var nødvendige pga. Tysklands overlegenhed på havet og på landjorden. I sommeren 1879 opstod ideen om at starte denne nye forsvarsbevægelse, og den skabtes ved et møde i Ryslinge i september. I løbet af de næste måneder blev der oprettet foreninger til forsvarets fremme i alle dele af landet, begyndende med landsdelene vest for Storebælt. Bevægelsen var i princippet tværpolitisk. Den havde rødder i skyttebevægelsen, der i slutningen af 1860'erne var opstået i en folkelig reaktion på nederlaget. For Venstre repræsenterede skytterne 'det levende værn', for Højre var de symboler på forsvarsviljen. Bevægelsen havde også udgangspunkt i 'De danske Våbenbrødre', der var oprettet som en selskabelig forening for veteranerne fra de slesvigske krige. Meget hurtigt blev bevægelsens samlende sag befæstningen af København. Den fik i januar 1881 sit eget blad, *Vort Forsvar*, der udkom hver 14. dag. Foreningerne blev rammen om de officersforedrag om fæstningens nødvendighed, som Viggo Hørup i januar 1882 beskrev, som, at regeringen slap "Officererne løs. Disse vandrende lirekasser, der snart enkeltvis snart i bander hjemsøger landet med deres kedsommelige fæstningsmusik".

Jesper Jespersen Bahnson sikrede igennem godt tyve års professionel, propagandistisk og politisk arbejde, at København fik en fast landbefæstning. Forsvarets Portrætsamling.

Kampen mellem regeringen og Venstre blev i 1881 tilspidset under den såkaldte Visnepolitik, hvor flertallet i Folketinget fjernede udgiftsposter på finansloven, dog uden at stemme mod loven.

I den stadig mere fastlåste indenrigspolitiske konflikt tog Ravn, der i foråret som nævnt også overtog krigsministerposten, skridt til at forberede fæstningsbyggeriet. I april gav han ordrer til udarbejdelse af tegninger til Middelgrunds- og Kastрупforterne under den forudsætning, at byggeriet skulle kunne holdes inden for 12 millioner. Man påbegyndte også projekteringen af en fæstningslinje fra Kalveboderne gennem Utterslev Mose til Øresund, en række forter nordvest for byen og den forberedte oversvømmelse af Lyngby Enge inden for en samlet ramme af 34 millioner.

De sjællandske havne skulle sikres for 3 millioner og 4,5 million skulle anvendes til flådestationen ved Agersø Sund. Af indenrigspolitiske årsager skulle der anvendes 2 millioner ved Lillebælt og ca. 3 millioner til et værk ved Helgenæs.

Ingeniørkorpset fik ordre om at rekognoscere en ny feltbefæstning, der fulgte den nu forberedte permanente fæstningslinje. Ravn var klar over, at der ikke var mulighed for at få vedtaget fæstningsbyggeriet, men regeringen måtte ses at arbejde aktivt for fæstningssagen. Forsvarsbevægelsen var blevet stadig mere aktiv. Den indsamlede underskrifter i en henvendelse til kongen for at han skulle fremme en løsning. Christian 9. tog varmt mod henvendelsen, men understregede, at magten til at gøre det fornødne lå i Rigsdagen.

I marts 1883 førte situationen til Viggo Hørups skelsættende tale i Folketinget, hvor han ikke alene tog afstand fra fæstningen, men fra alle forsøg på at skabe et meningsfuldt forsvar. Det var ikke "Militærvæsenet", der sikrede landets ære, selvstændighed og udelelighed. Enhver tro på muligheden af et forsvar, var udtryk for en usund militaristisk tankegang. Han så frem til den periode, hvor ingen ærlig mand eller kvinde kunne opfatte et dansk forsvar som nyttigt. Talen udtrykte i koncentreret og overbevisende form den opfattelse, der godt 20 år senere skulle blive De Radikales forsvarspolitiske trosgrundlag. Det kom i meget høj grad senere til at præge den danske politiske elites syn på en national forsvarsindsats.

Viggo Hørup, faderen til det næste århundredes danske forsvarspolitiske grundopfattelse.

I 1882, 1883 og 1884 havde regeringen levet med forlig, der sikrede vedtagelsen af finansloven, på trods af, at forslagene til udbygning af forsvaret rutinemæssigt blev fjernet. På samme måde som en borgerlig regering hundrede år senere ikke betragtede sikkerhedspolitikken som et kabinetspørgsmål, levede Estrup-regeringen med, at dens officielle politik på forsvarsområdet til stadighed blev blokeret af Folketingets flertal. I 1884 blev modsætningsforholdet mellem de to partier imidlertid skærpet. Der var kredse i Venstre som så et væbnet oprør som nødvendigt for at vælte regeringen. Højre så det i stigende grad som nødvendigt at adoptere forsvarssagen – Fæstningen – som den fælles sag, som skulle legitimere kampen mod Folketingets flertal. Selv den landfæstningskritiske tidligere krigsminister Wolfgang von Haffner erkendte i december 1884 behovet. Presset fra Forsvarsbevægelsen var vokset. I sommeren 1883 havde den fået ideen til at fremme fæstningssagen gennem en “frivillig selvbeskatning” og havde i december samme år til kongen afleveret en henvendelse med over 106.000 underskrifter af mænd, der var villige til at

bidrage. Kongens svar udtrykte taknemmelighed for tilsagnene, men folk fra bevægelsen erkendte, at uanset størrelsen af eventuelt donerede beløb, kunne de ikke sikre bygningen af fæstningen, idet det var nødvendigt at ekspropriere den jord, der skulle anvendes. Byggeriet måtte være en statsopgave.

Regeringschefen Jacob Brønnum Scavenius Estrup lod sig presse af den nationalistiske opinion og sit partis højrefløj til at bygge landfæstningen.

Mest muligt af Fæstningen bygges

I september 1884 tog Estrup det afgørende skridt at udnævne Direktøren i Krigsministeriet, oberst Jesper Bahnson til Ravns afløser som krigsminister. Bahnson havde som nævnt i en årrække været leder af kampen for at få landbefæstningen bygget. I februar 1885 sendte den nye minister en studie over det mulige byggeri til Estrup. Byggeriet skulle gennemføres hurtigst muligt. Der var igen et intenst spændingsforhold mellem Rusland og Storbritannien, som kunne udløse en storkrig. Angrebet kunne komme med kort varsel. Ved at udelade byggeriet af Middelgrundsfortet og afløse det med minespæringer, kunne forbedringen af søbefæstningen gennemføres på et år. Herefter ville fjenden være tvunget til at søge afgørelsen på land, hvilket gjorde landbefæstningen afgørende. Man havde ganske vist regnet med en byggeperiode på

Vestvolden på seks år, men det kunne gøres hurtigere. Forsvarsbevægelsen pressede Estrup for at opnå en tidlig påbegyndelse.

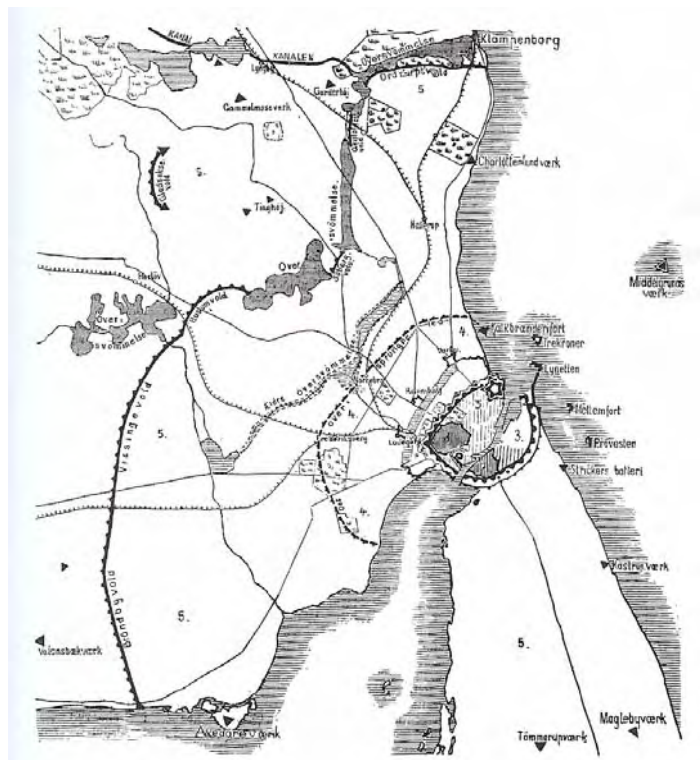
Med regeringens provisoriske finanslov i april 1885 blev det muligt at dække udgifter, der var vedtaget af et af de to ting. Fæstningsbyggeriet var vedtaget af Landstinget, og visnepolitikken havde haft den for Venstre utilsigtede bivirkning, at den fyldte statskassen med de nødvendige penge. Byggeriet kunne iværksættes uden ny beskatning. I oktober samme år fremsatte krigsministeren på ny forslaget om befæstningsanlæg ved København. Søbefæstningen – med Middelgrundsfortet – ville kunne bygges for 14 millioner på syv år, landbefæstningen for 25 millioner på fem år. Samme måned kom attentatet mod Estrup, der bragte Venstre i defensiven og gav regeringen mulighed for at etablere et gendarmeri, der kunne sikre roen i landet. Til stor skuffelse for fæstningstilhængerne udnyttede regeringen ikke situationen til at gå hurtigt i gang med byggeriet. Estrup havde som nævnt altid været kritisk stemt over for landbefæstningen. I februar 1886 bad regeringen kun om midler til at bygge de to fløjværker til søbefæstningen – Charlottenlund og Kastrup batterier – og til forberedelse af oversvømmelsen af Lyngby Enge. Oversvømmelsen var også tænkt som en del af den mindre kontroversielle feltbefæstning omkring byen.

Charlottenlund Batteri 1888. Rigsarkivet.

Landstinget bevilgede endvidere 0,5 million til indkøb af fæstningsskyts. På trods af den nu uforsonlige politiske kamp om forsvaret markerede Venstre, at partiets modstand først og fremmest var rettet mod fæstningen. Således stemte venstrefolkene i finansåret 1886-1887 for den betydelige udgift til produktion af moderne magasinegeværer til hærens fodfolk. Hæren fik det gevær 1889, der forblev dens hovedbevæbning til 1943.

Ved valget i januar 1887 viste det sig, at Estrup havde vurderet folkestemningen korrekt. Det gav et kraftigt ryk til højre, særligt i København. Bahnson blev valgt på Frederiksberg og vandt mandatet. Dette opmuntrede regeringen til at få provisorierne legitimeret af forsvarssagen. I foråret fulgte regeringen dog fortsat to spor. Man forelagde ganske vist forslag i Landstinget til landbefæstningen og til forbedringen af søbefæstningen med primært Middelgrundsfort, men på finansloven var der kun afsat 1,2 millioner til forberedelse af oversvømmelserne og til to foreløbige værker på Tinghøj-partiet, der skulle støtte eventuelle feltbefæstninger nordvest for København.

Planen for Fæstningen år 1887. Fra Troels Fink 'Estruptidens Politiske Historie 1875-1894.' Odense 1896.

Dette år udkom anden del af den officielle tyske historie om 1864-krigen. Heri fandt Bahnson den tyske plan for angrebet på Sjælland, som på trods af risikoen fra den da overlegne danske flåde ville være blevet iværksat, hvis våbenstilstanden ikke var blevet afløst af fred. Nu godt tyve år senere havde tyskerne søherredømmet, og en landgang var risikofri for dem. I en tale under en højrefest på Falster i juli 1887 understregede ministeren, at næste krig ville finde sted på Sjælland. Hvis man ikke kunne afslå landgangen, ville krigen være endt, hvis København ikke var befæstet. Talen blev bemærket af den internationale presse og var medvirkende til at ændre den tidligere ret uinteresserede tyske og østrigske

holdning til Københavns landbefæstning til, ligesom dens kritikere i Danmark, at se den som primært rettet mod Tyskland, af danskerne stillet til rådighed for Rusland eller Frankrig. Det hjalp næppe på Danmarks neutrale profil, at talen blev positivt opfattet i Frankrig. 1887 var ud over den fortsatte britisk-russiske spænding præget af et stadigt forværret fransk-tysk og tysk-russisk forhold.

Tyskerne havde tillid til Christian 9.s vilje til at opretholde en tyskvenlig neutralitet, men ikke til store dele af landets ledelse. Den franskfødte prinsesse Marie af Orléans, der var gift med kongens yngste søn, prins Valdemar, intrigerede fra 1891 med zar Alexander 3. for at bringe Danmark tættest muligt på det nyetablerede og stadigt stærkere fransk-russiske samarbejde. Mens Udenrigsministeriet ihærdigt over for Tyskland forsøgte at understrege Danmarks fortsatte vilje til at opretholde sin neutralitet, forstærkede Bahnsons befæstning og prinsessens intriger den tyske mistro.

Prinsesse Maries udenrigspolitiske aktivisme samt krigsminister Bahnsons og andre hærofficers indiskretioner kan, sammen med det forhold, at Fæstningen syntes for stor til den danske hær's størrelse, have været givet den tyske ledelse et påskud til den fra 1891 udtrykte voksende tvivl om dansk neutralitet. Det var denne tvivl, som den nye leder af den tyske flåde, admiral Alfred von Tirpitz, anvendte til at få iværksat krigsplanlægning mod Danmark. En måned efter, at admiralen i januar 1892 havde overtaget stillingen som stabschef for flådens overkommando, havde hans stab udarbejdet det strategiske grundlag i form af et notat, og i marts samme år gennemførte en tysk søofficer sammen med en kollega fra hæren den første rekognoscering af den nye Københavns Fæstning.

Det var første gang siden 1864, at Tyskland formelt planlagde operationer mod Danmark. Hærens deltagelse i forberedelserne var tøvende. Den nye generalstabschef, Grev von Schlieffen var ikke overbevist om, at man kunne frigøre de nødvendige styrker, når man i øvrigt nu måtte planlægge for en samtidig krig mod både Frankrig og Rusland.

Admiral von Tirpitz, her sammen med kejseren, der anså slagflåden som sit personlige embedsområde, på den lille krydser MÜNCHEN', sandsynligvis i 1905 eller 1906. Dvs., at billedet er taget lige efter, at Tirpitz mistede støtten til planlægningen mod Danmark, som han med majestæten bag sig havde opretholdt i 13 år.

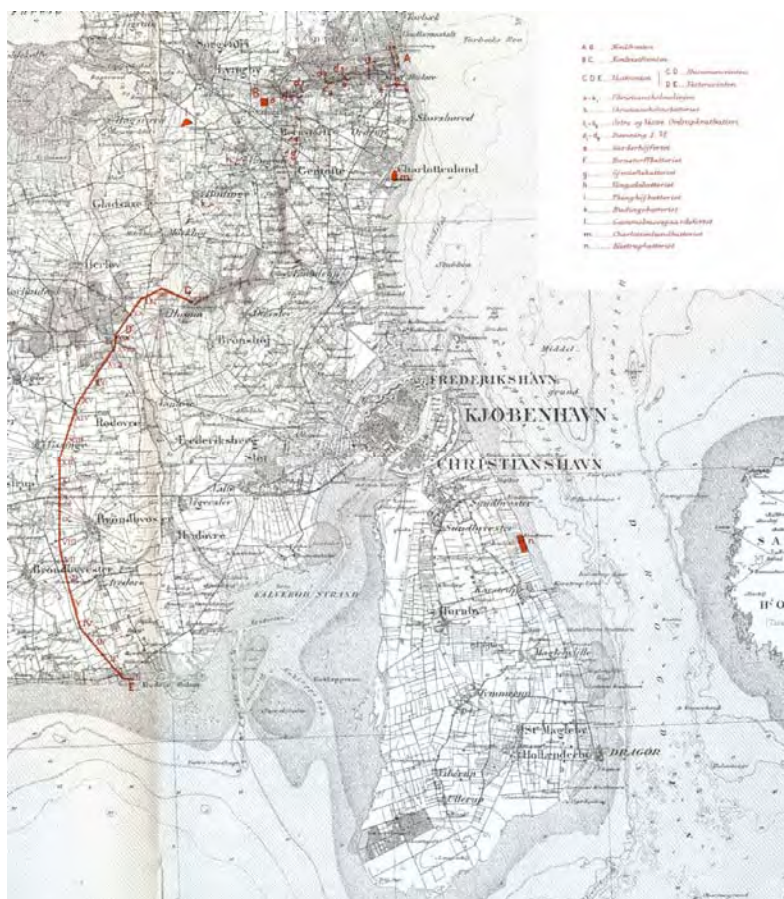
Det første spadestik på befæstningen blev taget i slutningen af marts 1886 på Garderhøjfortet, der blev bygget for private midler. I maj samme år fulgte begyndelsen på arbejdet ved Charlottenlund og oversvømmelsesværkerne ved Lyngby Enge samt bl.a. på Gentofte- og Bernstorffbatterierne syd for oversvømmelsesområderne. Christiansholmlinjen ved oversvømmelsens østlige ende begyndte 1887 og Tinghøj- Buddinge- og Vangedebatterierne, den anden fortlinje mod nordvest, blev påbegyndt i 1887/1888. I yderste fortlinje begyndte Lyngbyfort i 1888 og Gladsaxe-, Bagsværd- og Fortunforterne i 1891/1892. Anlæggelsen af den 14 kilometer lange Vestenciente eller Vestvold startede i sommeren 1888 og sluttede godt fire år senere. Den skabte datidens største danske arbejdsplads. Arbejdsstyrken varierede med sit højdepunkt på årsbasis mellem 1.500 og 2.300 mand.

Den entydige satsning på hærens befæstninger fik i slutningen af 1880'erne søofficererne til at reagere. I løbet af de foregående 10 år havde man kun fået bygget to egentlige kampske. I 1882 havde man modtaget panserbatteriet TORDENSKJOLD og fem år senere panserskibet IVER HVITFELT. I øvrigt havde tilgangen af fartøjer primært været en meget ujævn samling af torpedobåde, efter at værnet i slutningen af 1870'erne havde erkendt, at det var en dårlig idé at kopiere englænderkrigenes kanonbåde som dampfartøjer med én tung kanon. Et lille fartøj var en ustabil platform for præcis skydning. Agersøsværket var blevet ignoreret. Den pæne mand Ravn havde ikke været i stand til at blive hørt, og nu var opsparringen fra visnepolitikken ved at være opbrugt. Der var mere velvilje end penge til rådighed for flåden. De resterende midler, regeringen rådede over, skulle anvendes til anlæggelsen af Middelgrundsfortet, der blev bygget 1890-1894.

Fæstningsbyggeriet var imidlertid ikke blevet afsluttet. Der manglede bl.a. de planlagte forter foran Vestvolden, der skulle dække og samvirke med encienten. Nordfronten var ufærdig, og der manglede de to forter på Midtamager. Den patriotiske bølge var ebbet ud, og det krævede en kraftanstrengelse at samle penge ind til færdiggørelsen af Garderhøjfortet.

Der var stigende indenrigspolitisk vilje på begge sider til at søge et forlig, der kunne afslutte de provisoriske tilstande, og Tyskland betegnede nu åbenlyst byggeriet af fæstningen som en tysk fjendtlig handling. Venstrefolk under ledelse af den moderate Frede Bojsen, der ønskede forlig, var klar til at acceptere fæstningens eksistens, hvis blot regeringen Estrup ville gå af, og gendarmeriet blev nedlagt. Derudover skulle metoden med provisoriske finanslove standses for altid. Rigsdagen skulle udtale, at Forsvaret alene eksisterede for at beskytte neutraliteten under europæiske sammenstød, og man skulle ved lejlighed søge landets neutralitet internationalt anerkendt. Bahnson ønskede som modydelse en hærordning, der afspejlede fæstningens behov for bemanning med fæstningsartillerister. Det var som nævnt mislykkedes at opnå en fordobling af denne våbenart i 1880. Forliget i 1894 skulle gøres

indenrigspolitisk mere spiseligt gennem også at omfatte populære investeringer i privatbaner forskellige steder i landet.

Den ufærdige fæstning. Svagheden på Amager blev straks udnyttet i den tyske krigsplanlægning. "Oversigtskort over Kjöbenhavns nye Befæstningsanlæg." Fortroligt. Ingenieurkorpsen.

Endnu før fæstningsbyggeriet var afsluttet, fik det negative sikkerhedspolitiske konsekvenser. Hidtil havde Tyskland ikke gennemført krigsplanlægning mod Danmark, men i 1892 blev en sådan indledt med en

rekognoscering af Fæstningen. Det blev her klart, at værkerne var så omfattende, at hele den danske felthær måtte anvendes som dens besætning. Derfor planlagde den tyske hær og flåde i de næste år i forening at angribe så tidligt, at flåden kunne hindre overførsel af mobiliserede værnepligtige fra Jylland, Fyn, Lolland og Falster til Sjælland. Man vurderede, at man hermed ville afskære tre femtedele af hæren i at nå København. Straks derefter skulle en samlet tysk hærstyrke på omkring 45.000 mand landsættes for at angribe den kun delvis bemandede fæstning. En styrke på ca. 16.000 skulle landsættes på Amager i Dragør for at angribe fæstningens 'sydfront', som ikke havde fået de planlagte nye fæstningsværker midt på øen. Her skulle byen stadig forsvares fra Christianshavns Vold. Den tyske hovedstyrke skulle samtidig angribe Fæstningen fra Sjællandssiden ved en landsætning i Køge, der ville afskære jernbaneforbindelsen fra Sydsjælland mod København.

'Sydfronten' lå i 1894 stadig her, ved Christianshavns Vold. Forsvarets Billedsamling.

Eftervirkningerne af fæstningsbyggeriet fra 1894 til 1904

Ved det hærlovsforlig, der var en del af det politiske forlig, øgedes antallet af fæstnings- og kystartillerikompanier fra 10 (heraf tre af forstærkningen, dvs. med det ældste mandskab) til 16 (heraf fire af forstærkningen). Det var muligt uden at reducere antallet af fodfolksbataljoner, fordi man samtidig sparede penge ved at reducere det årlige rekrutantal til 4.800. Det var det antal, som havde været gældende efter 1867-ordningen, men som med befolkningsvæksten i mellemtiden var øget til 6.900.

Aftalen i 1894 om at afslutte den åbne indenrigspolitiske konflikt indebar, at landet ved gunstig lejlighed skulle søge en garanteret neutral status. Venstrekræfter under ledelse af Frederik Bajer, der i lang tid havde arbejdet for neutralisering og en international retsorden, hvor konflikter afgjordes ved voldgift, forventede, at en sådan status ville give en udenrigspolitisk ramme for et mindre forsvar, uden Københavns Befæstning. Hvis neutraliteten blev krænket, var garantimagterne forpligtet til at intervenere. Højre konstaterede på den anden side, at garanteret neutral status ikke indebar, at man kunne reducere landets forsvar eller nedlægge fæstninger. Det kunne man eksempelvis se på Schweiz og Belgien. Man kunne oven i købet forestille sig, at landets evne til selvforsvar var forudsætningen for garantien. Det var dog klart, at landets fæstninger ikke måtte binde så store styrker, at der ikke også var styrker, der kunne forsvare landets neutralitet ved territoriets grænse. Dette betød, at man ikke helt kunne tømme Jylland og Fyn for styrker, og at der på Sjælland nu skulle arbejdes alvorligt for at etablere et effektivt kystforsvar.

Mens hæren kunne have problemer med at tilpasse sig den nye situation, hvor dens store projekt Københavns Befæstning kun stod halvfærdigt, og hvor krigsministrene efter Estrups afgang skiftede hurtigt,

kunne flåden udnytte det forhold, at byggeri af panserskibe var international mode, og at Ravn var forblevet marineminister i næsten hele perioden indtil Systemskiftet i 1901. Panserbatteriet SKJOLD var bevilget og byggeriet påbegyndt før Estrups afgang, men indgik først i flåden i 1897. Derefter kunne man for første gang starte med byggeriet af en serie i princippet ens 'kystforsvarsskibe'. Kølen blev lagt til HERLUF TROLLE i 1897, til OLFERT FISCHER i 1900 og til PEDER SKRAM i 1905. Byggeriet af det fjerde skib, NIELS IUEL, startede først i 1914, og det blev på foranledning af den daværende radikale regering aldrig afsluttet som planlagt. Byggeriet af de næststørste enheder var allerede i princippet standardiseret. Den lette krydser HEKLA havde fået kølen lagt i 1889, og flåden modtog den i 1891, GEJSER var fulgt i 1893, og HEJMDAL indgik i 1895. I modsætning til 1880'erne, der blev præget af den store tilgang af torpedobåde, blev der i perioden mellem 1894 og Systemskiftet kun bygget de tre både af 'Hajen'-klassen.

Fra søsætningen af HERLUF TROLLE, det første af de tre nye kystpanserskibe, 1. september 1899. En stor dag for flåden og for Ravn efter samlet mere end 20 år som marineminister. Orlogsmuseet.

I hærens generalstab tilpassede man sin argumentation til den nye situation. Den drivende kraft var oberst Arnold Kühnell, der var leder af den Taktiske Afdeling, stabens centrale del, og samtidig leder af uddannelsen af hærens intellektuelle elite, generalstabsofficererne. Hans lærervirksomhed kom til at præge korpsen i de næste 100 år. I det organisatoriske arbejde lagde han vægt på, at hæren burde samle al kraft i kystforsvaret af Sjælland. Hovedparten af de mobiliserede jyske og fynske værnepligtige skulle samles på Sjælland. For at dette skulle blive muligt, måtte der tidligt i en kriseperiode indkaldes en "Sikringsstyrke" af de yngste, uddannede værnepligtige fra landsdelene vest for Storebælt. Ved fredsbrud eller mobilisering kunne man supplere med de sjællandske værnepligtige, så man kom op på den nødvendige kystforsvarsstyrke. Kühnells studier havde vist, at det ved en kombination af jernbanetransport og anden transport ville være muligt at møde en landsat fjende på øen, hvis den rådige mobiliserede styrke var på mindst 28 linjefodfolksbataljoner. 10 yderligere bataljoner med ældre mandskab skulle virke som sikringsbesætning på Fæstningen. Landgangstruslen kunne efter Kühnells opfattelse have karakter af en overraskende landsætning af 16.000-20.000 mand tæt ved København, før mobiliseringen var gennemført, eller en senere større landsætning, efter hæren var mobiliseret og felthæren placeret i sin grundopstilling på øen. For tidligt at nå denne opstilling, burde mobiliseringen på Sjælland foregå decentraliseret i provinsgarnisoner, så man hurtigt havde operationsdygtige styrker til rådighed tæt ved mulige landgangssteder. Sikringsstyrken kunne sammen med en suppleret fæstning sikre imødegåelse af en tidlig landsætning. Da det mest sandsynlige sted for et tidligt landgangsforsøg var Køge Bugt, skulle der anlægges et fort på kysten ved Mosede. Det var samtidig tre årsager til, at Københavns fæstning måtte færdigbygges. For det første indeholdt hovedstadsområdet den halvdel af de sjællandske værnepligtige, som skulle sikre rådigheden over styrker ved et overraskende angreb, for det andet måtte den mobiliserede felthær kunne støttes med forsyninger fra en sikret base, så den var frigjort til mobile operationer og for det tredje var København regeringens sæde og rigets materielle centrum. Fæstningen kunne danne et

sikret tilbagetrækningspunkt – en reduit – hvis kystforsvaret mislykkedes. Den måtte derfor forstærkes med forter på Nordfronten øst og vest for Fortunfortet, fremskudte forpostværker foran Vestvolden, kystforter nord for Saltholm og på Amagers sydkyst samt en stormfri enciente – som Vestvolden – på denne øs midte.

Arnold Kühnell, her som generalmajor og Chef for Generalstaben i 1905. Forsvarets Portrætsamling.

Da Estrups udenrigsminister Reedtz-Thott afløste ham som regeringschef, så han det som afgørende at genvinde Tysklands tillid til dansk neutralitet, der var mindsket af den svigtende styring af sikkerhedspolitikens dele i de foregående år. Det var dog ikke let. Kejser Wilhelm nærede ikke tillid til den neutrale vilje hos de politikere, der havde bygget fæstningen. At Kielerkanalen blev åbnet i 1895 betød dog en bedring af situationen, fordi den tyske flådes behov for at bevare kontrollen over de danske stræder i en krig mod Frankrig eller Frankrig-Rusland blev mindsket, men på den anden side lå kanalen sårbar over for et angreb fra Jylland.

Kielerkanalens åbning 20. juni 1895 betød, at det geografiske fokus i den tyske krigsplanlægning mod Danmark efter et par år varigt blev flyttet fra København til Jylland og Bælterne. Det var et skifte, som aldrig blev erkendt og accepteret af den danske hærledelse, da det i dens strategiopfattelses koncentration om Københavns fæstning virkede ulogisk og derfor usandsynligt.

Kielerkanalens åbning 20. juni 1895 betød, at det geografiske fokus i den tyske krigsplanlægning mod Danmark efter et par år varigt blev flyttet fra København til Jylland og Bælterne. Dette skifte forblev ulogisk og derfor usandsynligt i den danske hærledelses strategiopfattelse.

Derfor justerede Tyskland omkring århundredskiftet planerne for invasion af Danmark til også at omfatte en erobring af Jylland op til en linje over Esbjerg-Fredericia samt Fyn og Sprogø. Derigennem kunne man både hindre en britisk anvendelse af Esbjerg til landgang rettet mod Kielerkanalen eller med det formål at sikre sig Esbjerg havn som torpedobådsbase. Den begrænsede fremrykning ville også sikre minespærringerne af Storebælt og Lillebælt. Den tyske hær blev dog stadig mindre villig til at afgive større styrker, og flåden måtte se i øjnene, at der ikke ville blive tildelt styrker til erobring af Sjælland og København.

I begyndelsen af det nye århundrede blev kupangrebet mod Fæstningen reduceret til landgangsstyrken, der skulle landsættes ved Dragør.

En del af den tyske flådes operationskort i 1898-planen for angrebet på København. De tunge enheder ligger i bombardementsafstand nordøst for Fæstningen. Søforterne er markeret. Planen indeholdt også detailkort for de to landgangssteder: Dragør og Køge havne. Bundesarchiv, Militärarchiv.

Indtil Kühnell havde udarbejdet sin løsning nogle år senere havde hæren vanskeligt ved at placere sig i den indenrigspolitiske situation efter 1894. Man måtte afvente de ændringer, der ville følge efter, at Højre havde afgivet magten. Da dette skete i juli 1901, og Johan Deuntzer dannede regering, blev de 'flydende forter's far, nu kommandør, Ferdinand Jöhnke marineminister, mens oberst Vilhelm Madsen blev krigsminister. Militærteknikeren Madsen var ganske vist fæstningstilhænger, han var en af personerne bag forsvarsbevægelsens blad *Vort Forsvar*, men Deuntzer regnede med, at med Viggo Hørup i

regeringen som trafikminister ville de to afbalancere hinanden. Madsen troede som så mange senere officerer efter ham, at blot man fik anledning til direkte at fremlægge sine gode argumenter for forsvarssagen, ville forsvarsmodstanderne se lyset. Hørup var i hans øjne blot et endnu uoplyst, men samtidig begavet menneske.

Det var med dette mål for øje, at hærofficererne gik ind i arbejdet i den blandede forsvarskommission, der blev nedsat i 1902. Madsen sikrede, at *Vort Forsvar* bragte en meget positiv nekrolog, da Hørup døde i februar 1902. I første omgang lagde krigsministeren dog vægt på at modernisere og forbedre hærens behandling af sine soldater og på at skaffe kanoner til felthæren til afløsning af dens 30 år gamle skyts. Krigsministeren brugte dog samtidig de muligheder, han fik for at forbedre eller supplere fæstningen. De eksisterende krudtmagasiner var placeret lige uden for Christianshavn Vold, og en ulykke her ville give ødelæggelser af tæt bebyggede områder af byen. Det blev nu flyttet til magasiner i Vestvolden, der blev indrettet, så de i krigstid kunne anvendes til indkvartering af besætningen.

Magasinerne i Vestvolden fra 1904. Rigsarkivet.

Dette åbne brud på regeringsgrundlaget overlevede Madsen som minister, men da han lavede en mindre forvaltningsfejl ved placering af et batteri på Saltholm ved krisen under Den Japansk-russiske Krig i 1904, førte denne til hans afgang.

Perioden 1903-1905 indeholdt en kortvarigt tysk-russisk tilnærmelse og et forsøg på at knytte Danmark til denne i en fastlandsblok rettet mod Storbritannien, der jo var allieret med Japan, som Rusland forventedes at komme i krig med på grund af sin ekspansionspolitik i Østasien. Tyskland skulle ved militær intervention i Danmark sikre kontrol over stræderne. I en kommentar til det danske forsvarskommissionsarbejde fra december 1903 gjorde kejser Wilhelm det klart, at neutralitet kun havde et formål, hvis den kunne opretholdes, hvilket den for Danmarks vedkommende ikke kunne.

Kejseren betragtede den nye danske venstreregering som mere fornuftig, mindre tysk fjendtlig end højreregeringerne. Det var lettere at opnå samarbejde. Den tyske regering var mere tilbageholdende end sin monark, men da kong Christian 9. besøgte kejseren på en uformel genvisit for kejserens besøg under kongens 85 års fødselsdag i 1903, kunne Wilhelm præsentere sine tanker direkte, uden om regeringerne. Samtalen fandt sted midt i december. Løsningen var, ifølge ham, en direkte aftale mellem de tre monarker om en russisk-tysk militær garanti af dansk neutralitet, en aftale, som regeringer og parlamenter ikke skulle inddrages i. Da den tyske regering blev orienteret om samtalen, indså den, at modellen ville kunne bringe Tyskland i direkte konfrontation med Storbritannien. Da samtalen mellem kejseren og kongen blev kendt i den danske regering i januar 1904, førte det også her til bestyrtelse, da man kunne opfatte ideen som et udtryk for en tysk beslutning om at overtage spærringen af stræderne mod Storbritannien ved starten af den truende Russisk-japanske Krig.

Da krigen brød ud 9. februar 1904 med det japanske overfald på russiske skibe i Port Arthur, var der derfor en udbredt nervøsitet i København. Storbritannien havde lovet Japan militær støtte, hvis det kom i krig med mere end en magt. Den kommanderende general på Sjælland, general Georg Zachariae, understregede samme dag over for krigsministeren, at det var afgørende nødvendigt nu at øge kampberedskabet ved København ved at tilvejebringe en sikringsstyrke til dækning af regeringens sæde mod sø- og landsiden mod et kupagtigt angreb.

Fem fodfolksregimenter skulle indkaldes, og kadreerne fra to jysk-fynske regimenter skulle overføres til hovedstaden. Søbefæstningen skulle sikres mod overrumpling, Saltholm skulle dækkes mod besættelse og landbefæstningen skulle klargøres og suppleres med feltbefæstningsarbejder. Hvis de fornødne foranstaltninger ikke fandt sted, måtte Zachariae fralægge sig ethvert ansvar. Madsen spurgte, hvor lang tid det ville tage at gennemføre de anbefalede foranstaltninger, og hvad det ville koste. Generalen vurderede, at forsvarsforberedelserne ville tage tre uger.

Krigsminister, generalmajor Vilhelm Madsen. Han mente som mange efter ham, herunder Arnold Kühnell, at argumenterne for forsvarssagen var så indlysende rigtige, at han blot skulle have lidt tid med tvivlerne for at overbevise dem. Forsvarets Portrætsamling.

Krigsministeren støttede forslaget over for regeringen, men 12. februar blev det besluttet at gennemføre mere begrænsede foranstaltninger. Der blev kun indkaldt 1.500 til kystforterne, disse blev udbedret, og der blev bevilget penge til to skanser på Saltholm. Søværnet indkaldte 60 minører, så minespærringerne hurtigt kunne udlægges. De fem regimenter – 20.000 mand – blev forberedt til hurtig indkaldelse. Der blev ekstraordinært stillet 116.500 kr. til rådighed for søbefæstningen og 60.000 til flåden.

Regeringen lod Christian 9. orientere kejser Wilhelm om de militære foranstaltninger. Kejseren svarede 26. februar. Han fandt det forståeligt, at kongen traf militære foranstaltninger for at bevare landets neutralitet. Den spændte udenrigspolitiske situations behov stillede de hjemlige forsvarspolitiske stridigheder i relief. Der var langt til enighed i Forsvarskommissionen. Hæren og flåden var uenige, og i den radikale fløj af regeringspartiet var man utilfreds med, at Socialdemokratiet havde opnået monopol på antimilitarismen. Der blev rettet hårde angreb på krigsministeren, herunder ikke mindst for den måde, han havde anvendt krudtmagasinsagen til at forbedre landbefæstningen. Beredskabsforanstaltningerne under krisen var koncentreret om fæstningen. Den radikale fløjs talsmand C. Th. Zahle angreb krigsministeren i Folketinget og bad om en civil i spidsen for Forsvaret. Socialdemokraten Frederik Borgberg spurgte, i hvilken udstrækning beredskabsforanstaltningerne havde været forelagt for Venstre og godkendt. Ved den formelle godkendelse af udgifterne til beredskabet 22. marts 1904 blev det klart, at nogle udgifter til Saltholmanlægget ikke var korrekt formelt dækket. Dette forhold kunne anvendes mod krigsministeren.

I oktober 1904 passerede den russiske østersøflåde ud gennem stræderne. Det førte til en krise, da de russiske skibe i frygt for at der skulle være tale om japanske torpedobåde beskød britiske trawlere ved Doggerbankerne. I et par dage frygtede man, at sagen ville udløse en russisk-britisk krig. I november blev Wilhelm 2. foruroliget over, at man i dele af den britiske presse anbefalede, at man slog den tyske flåde ned, før den blev for stærk. For Danmarks situation var det mere væsentligt, at neutrale danske lodser assisterede en krigsførende magts skibe under passagen. Hermed skabte man en præcedens for assistance til britiske skibes eventuelle indpassage, som tyskerne opfattede som stridende mod neutralitetsforpligtelserne.

Blækspruttens opfattelse i 1904 af Madsens skanser på Saltholm, der blev etableret under krisen ved Den Russisk-japanske Krig. En teknisk detalje ved finansieringen førte til krigsministerens og regeringens fald.

Problemerne med saltholmsbevillingen førte i december samme år til, at Venstres medlemmer af finansudvalget gik mod krigsministeren, og Deuntzer anmodede Madsen om at søge sin afsked. I ansøgningen begrundede krigsministeren afskeden med sin uenighed med Jøhnke, som han derfor også mente burde gå. Situationen endte snart i en hårdknude, ministeriet måtte gå samlet.

I C. Christensen blev opfordret til at danne regering og til selv at overtage begge militære ministerier som forsvarsminister. Over for partiet gjorde han det klart, at han ikke troede på nogen væsentlig reduktion af forsvarsudgifterne. Dette førte til en splittelse af Venstrereformpartiet, hvor de radikale medlemmer blev udelukket. I C. Christensens overtagelse af begge de militære ministerier skabte behov for en professionel leder – en Direktør – i hvert. I Marineministeriet blev det kommandør Otto Kofoed-Hansen, i Krigsministeriet indledningsvis oberstløjtnant Alfred Seedorff.

I Forsvarskommissionen blev de første par år anvendt til at klarlægge den sikkerhedspolitiske ramme for landets forsvar og til

værnenes præsentation af deres løsninger. Udenrigsministeriets opfattelse af neutralitetsforpligtelserne blev fremlagt i 1903. Forpligtelserne indebar, at det neutrale land om nødvendigt med våbenmagt skulle kunne hindre en krigsførendes anvendelse af sit territorium mod modstanderen. Landets væbnede styrker ville selv med deres relative begrænsede størrelse virke overbevisende, fordi stormagternes militær var i så tæt balance, at det ville være et betydeligt handicap, hvis den neutrales styrker gik med fjenden. Muligheden, at det neutrale land kunne vælge ikke at gå med modstanderen efter, at dets suverænitet var blevet krænket, blev ikke set. Man så heller ikke, at den egentlige afskrækkende virkning af den neutrales forsvarsstyrker var, at en krigsførende stormagt ville have disponeret sine ressourcer. Det ville derfor være vanskeligt at finde styrker til nye opgaver, hvis man ikke havde opnået et sejr på en af krigsskuepladserne eller blev tvunget til handling af den neutrales eller modstanderens optræden.

Under det efterfølgende arbejde fik de to værns tilfornede en central rolle. De her helt afgørende personer var hærens Arnold Kühnell og søværnets Johannes Nyholm, der under en sygdomsperiode blev afløst af Otto Kofoed-Hansen. Flådens tilfornede var af den opfattelse, at Tysklands dominerende rolle for Danmarks sikkerhed gjorde, at forsvaret først og fremmest skulle sætte hindringer op for Tysklands fjenders udnyttelse af dansk territorium, hvor en sådan var mest sandsynlig. København var ganske vist truet af tysk overraskelsesangreb og Jylland lå åbent for en tysk indrykning, men hvis Tyskland havde tillid til, at de danske militære styrker ville blive anvendt effektivt mod dets fjender, ville de have fordel af at lade landet i fred, og katastrofen kunne undgås.

Det farlige sted var Storebælt, der var direkte truet på grund af de krigsførendes behov. Dette stræde var det eneste farvand, som en tysk fjendes slagskibe kunne anvende under passage til Østersøen. Derfor skulle en hovedindsats lægges her. Tyskland selv kunne også anvende det tyskkontrollerede, smalle, men dybe Lillebælt som en port til Kattegat. Det blev set som Danmarks pligt som neutral at holde Storebælt åbent. København skulle sikres mod et bombardement fra søen, men ingen af parterne kunne gennemføre en større landsætning på Sjælland, før

modpartens flåde var slået. I realiteten gjaldt denne begrænsning kun en britisk, fransk eller russisk landsætning eller en tysk landsætning, hvor modstanderflåden allerede opererede i den vestlige Østersø. I denne sammenhæng havde Københavns landbefæstning ingen rolle. Den knyttede sig til et muligt senere forsvar mod en stormagts angreb på landets eksistens. Værnenes hovedindsats skulle lægges på kystforsvar ved København og ved Storebælt's kyster. Københavns søbefæstning skulle udbygges. Neutralitetskrænkelser skulle afskrækkes ved effektiv tilstedeværelse ved de strategisk mest direkte interessante områder.

Kühnell understregede i 1903, at Danmark ikke alene var placeret i i Tysklands, men også i Ruslands og Storbritanniens magtsfærer. Han opfattede det som afgørende at gøre Københavns landbefæstning færdig, så denne kunne virke som base og et tilbagestrækningspunkt for felthæren. Næsten alle hærens enheder måtte samles på Sjælland. Der var en akut risiko for et overfald på København omkring et krigsudbrud for at tvinge Danmark til at vælge side og hindre mobiliseringen her.

Da Japan i 1904 overfaldt Port Arthur uden krigserklæring, brugte Kühnell begivenheden til at understrege truslen mod København. Det uforsvarede neutrale Koreas skæbne blev anvendt til at understrege det urealistiske i en sådan løsning for Danmark. Når den mobiliserede hær på under samlingen til Sjælland nåede den af Kühnell udregnede minimumsstørrelse på 28 bataljoner, havde den mulighed for at indlede forsvaret ved kysten.

Én ting var danskernes diskussioner i og uden for Forsvarskommissionen, en anden stormagternes ideer. Fra omkring århundredeskiftet planlagde den tyske flåde som nævnt indsats mod Danmark for at opnå kontrol med Kattegat, bl.a. for at hindre et britisk forsøg på at trænge ind i Østersøen. Der skulle indrettes minespæringer i Lillebælt samt i Storebælt ved Sprogø. Sundet skulle bevogtes, Flinterenden spærres. Esbjerg skulle besættes og forbindelseslinje oprettes på tværs af Danmark over Fyn.

Til at realisere denne hensigt havde den tyske flåde imidlertid brug for hærens hjælp. Men dette afviste hæren endeligt med kejserens støtte i

begyndelsen af februar 1905. I første fase af en krig mod en kombineret britisk-fransk fjende ville den tyske generalstabschef Schlieffen anvende den størst mulige del af hæren mod Frankrig for at sikre en hurtig sejr. Nordfronten kunne ikke tildeles kvalificerede styrker. Fra foråret 1905 var der således ikke en planlagt tysk trussel mod Danmark.

Den tyske generalstabschef grev Alfred von Schlieffen, der i februar 1905 standsede tildelingen af hærstyrker til flådens krigsplanlægning mod Danmark og som derigennem skabte rammen for den efterfølgende dansk-tyske strategiske forståelse. Von Schlieffen var fra planlægningens begyndelse i 1892 skeptisk med hensyn til muligheden for at finde ressourcer til en i hans øjne uvæsentlig opgave.

I sommeren 1905 var der imidlertid rygter i omløb om, at Storbritannien i tilfælde af en europæisk storkrig som støtte til Frankrig ville indsætte 100.000 soldater via Jylland i et angreb mod Slesvig-Holsten. Kejseren var optaget af disse muligheder, men det ændrede ikke den tyske hærs opfattelse. Hvis englænderne – måske med dansk støtte – gennemførte sådanne operationer, var det ikke en alvorlig trussel. Man ville kun indsætte begrænsede styrker i forsvaret mod en sådan mulighed.

Når Frankrig var slået, ville man have rigeligt med styrker til andre opgaver, såsom mod britiske landgangsstyrker eller britiske flådestyrker i Østersøen, der ville blive lukket inde eller måtte opgive operationerne ved den efterfølgende erobring af Danmark.

En ting var de tyske og danske spekulationer om britiske hensigter, en anden realiteten. I virkeligheden drejede de eneste konkrete britiske overvejelser rettet mod Danmark i de år sig om muligheden for at etablere en 'off-shore' ankerplads på Horns Rev bag bølgebrydere af sænkede skibe. Selv denne mulighed blev hurtigt opgivet.

Under krise, den store krig og truslen fra revolutionen. 1905-1923ⁱⁱ

At man ikke har konkrete operations planer, hindrer ikke, at man kan spille med musklerne. Royal Navy ved Esbjerg i 1905. Esbjerg Lokalhistoriske Arkiv.

Mod forsvarslovene af 1909

Forsvarskommissionens første par år var præget af udenrigspolitisk og indenrigspolitisk usikkerhed, men fra 1904 kom grundlaget på begge områder efterhånden på plads. Storbritannien valgte i dette år at skifte fra konkurrence til forståelse med Frankrig, den såkaldte *Entente Cordiale*. Året efter fulgte den første Marokko-krise, hvor Storbritanniens støtte til Frankrig effektivt blokerede Tysklands forsøg på at sikre sig indflydelse i Nordafrika. Samarbejdet under konfrontationen med Tyskland betød, at den generelle politiske forståelse derefter dannede ramme for stadig mere konkrete militære drøftelser. Som nævnt havde samarbejdet allerede fået den virkning, at den tyske flåde måtte opgive sine planer mod Danmark. Hvis Storbritannien gik i land i Jylland og trængte frem mod Kielerkanalen og samtidig sendte en flåde ind i Østersøen, ville dette efter von Schlieffens opfattelse ikke skabe en alvorlig krise. Når Frankrig var

slået i løbet af krigens første uger var der rigeligt med tid og ressourcer til afslutte en eventuel indledende krise på Nordfronten. De efterladte styrker i Slesvig-Holsten var stærke nok til at sinke en britisk fremrykning, og den efterfølgende modoffensiv ville let kunne ødelægge de landsatte britiske styrker. Hvis den britiske flåde havde sendt en flåde ind i Østersøen, ville erobringen af Danmark under modoffensiven lukke døren for den.

Indtil 1905 havde Rusland været en mulig modstander for både Storbritannien og Tyskland. I 1904-1905 havde det på grund af den britiske alliance med Japan været den første mulighed, der dominerede Danmarks situation. Men Ruslands nederlag til Japan i Fjernøsten og tabet af Østersøflåden 27.-28. maj 1905 i søslaget ved Tsushima og ødelæggelsen af andre dele af den russiske flåde i Port Arthur fjernede både risikoen for en britisk-russisk konflikt i vore farvande og muligheden for effektiv militær russisk støtte til Danmark under en konflikt mellem Tyskland og Frankrig-Rusland.

Det russiske nederlag i 1905 i Fjernøsten fjernede den russiske flåde som en relevant magtfaktor i Østersøen. Her et ødelagt russisk skib i Port Arthur efter nederlaget.

Uanset, at et britisk angreb via Jylland efter den tyske hærns opfattelse var et overkommeligt problem, var det dog ønskeligt, at

Danmark optrådte neutralt under en konflikt og ikke hjalp Tysklands fjender. At dette var helt på linie med den danske regerings holdning blev klart under de underhåndskontakter, som den selvbevidste oberstløjtnant L. C. F. Lütken, der var departementschef i det danske krigsministerium, havde med den nye tyske generalstabschef, Helmuth von Moltke på den nye regeringsleder og forsvarsminister I. C. Christensens vegne i 1906-1907. Lütkens opgave var netop at overbevise tyskerne om, at Danmark aldrig ville gå mod Tyskland.

Også den fortsatte marineteknologiske udvikling bidrog til at afklare Danmarks strategiske udvikling. Den revolutionære udvikling i slagskibsbyggeriet, der nu blev indledt med det britiske slagskib HMS DREADNOUGHT, førte til slagflåder med stadig større, mere kostbare fartøjer. Det var stadig mindre sandsynligt, at sådanne skibe ville blive indsat i en risikabel operation for at åbne de danske farvande i begyndelsen af en britisk-tysk krig. Tyskernes svar på det britiske byggeri kom med nogen forsinkelse, men førte i første omgang til en intensivering af flådekaprustningen mellem de to lande. Dette førte på trods af en række af internationale kriser i de næste år dog ikke til nogen øget krigsrisiko. De nye slagskibe var for store til Kielerkanalen, og indtil afslutningen i sommeren 1914 af den udbygning, der indledtes i 1907, kunne Tyskland ikke flytte sin slagflåde mellem Nordsøen og Østersøen gennem kanalen. Behovet for de danske farvande til flytningen af den tyske mod Danmark, men uden hærens tilsagn om støtte var sådanne overvejelser uden substans.

De danske forsvarsforanstaltninger under Den Russisk-japanske Krig førte som nævnt til ministeriet Deuntzers fald. Det bragte I. C. Christensen til magten som konseilspræsident og forsvarsminister med det klare mål at opnå et holdbart kompromis om ordningen af forsvaret. Da han gjorde klart, at dette måtte ske uden reduktioner af forsvarsudgifterne, forlod de radikale medlemmer partiet, hvilket ganske vist styrkede den forsvarspolitiske opposition til regeringen fra venstre side, men samtidig gav partiet bevægelsesfrihed i forhold til de mere forsvarsvenlige dele af det politiske spektrum.

I. C. Christensen, der søgte en neutralitetsforsvarsordning, der byggede på en korrekt forståelse af Tysklands syn på Danmark.

Lütken-kontakterne gav et grundlag for udviklingen af en ny forsvarsordning. Hvis Danmark optrådte strikt neutralt, var det muligt, at Tyskland ville lade landet i fred. Denne mulighed fik i 1908 Forsvarskommissionens flertals anbefaling. Det afgørende område var Storebælt, og hovedindsatsen skulle af begge værn lægges ved bæltkysten på Sjælland. Københavns forsvar mod bombardement fra søsiden skulle samtidig bedres ved en udbygning af søbefæstningen, men landbefæstningen skulle nedlægges. Neutraliteten medførte, at Danmark skulle hindre de krigsførende magters anvendelse af sit indre søterritorium som base. Da Tyskland allerede havde flådehavne i den vestlige Østersø, havde denne indsats i praksis til formål at hindre britisk anvendelse af dansk territorium mod Tyskland. Med den skitserede forsvarsordning kunne man dels tilfredsstille Venstres bagland og markere over for Tyskland, at forsvarets indretning stillede hindringer i vejen for en fri britisk anvendelse af landets territorium.

Lützens partner var Schlieffens afløser om tysk generalstabschef, Helmuth von Moltke, der som forgænger på grund af behovet for tropper til den planlagte offensiv mod Frankrig havde behov for dansk neutralitet. Den danske henvendelse gjorde det klart, at nedprioriteringen af den tyske nordfront i vinteren 1905 ikke var forbundet med væsentlig risiko.

Lützens partner var Schlieffens afløser om tysk generalstabschef, Helmuth von Moltke, der som forgænger på grund af behovet for tropper til den planlagte offensiv mod Frankrig havde behov for dansk neutralitet. Den danske henvendelse gav en anledning, som blev udnyttet.

Hæren havde under den stærke Kühnell under hele kommissionsarbejdet kæmpet for, at Københavns landfæstning blev styrket af nye anlæg, således at felthæren ikke var bundet til sikringen af hovedstaden. Man var enig med flertallet i, at kystforsvaret ved København skulle forstærkes med nye forter. Derudover skulle antallet af infanteribataljoner af hærens linje være så talrige – som nævnt mindst 28 – at man havde tilstrækkeligt til at kunne forsvare landsdelen fremskudt til

kysten. Flåden søgte et nybyggeri af fartøjer, der sammen med et støttepunkt ved Smålandsfarvandet kunne støtte neutralitetshævdelsen ved Storebælt.

Før flertallets forslag kunne få lovform, blev I. C. Christensen så svækket af sagen om justitsminister Albertis underslæb, at regeringen måtte træde tilbage, og arbejdet med forsvarslovene overgik til Det Moderate Venstre, der var parate til at bevare landbefæstningen og gennemføre en vis udbygning med nye værker. Den nye regeringsleder Niels Neergaard brød i vinteren 1909 med forsvarskommissionens anbefaling ved at fremlægge lovforslag, der bevarede og supplerede landbefæstningen med fremskudte værker, men hans forslag kunne ikke opnå flertal, og I. C. Christensen vendte tilbage som forsvarsminister for at få lovene på plads. Det skete i efteråret 1909 med et kompromis, der bevarede landbefæstningen i uændret form indtil 1922. Den daværende chef for generalstabens fæstningssektion, kaptajn Oluf Schouboe, skrev senere, at udsættelsen var resultatet af en aftale mellem ministeren, hvis bagland krævede nedlæggelse af landfæstningen, og hærens ledelse, der så den som afgørende for landets sikkerhed i den stormagtskrig, som man forventede lang tid før dette år. Andre forslag til forbedringer af landforsvaret af hovedstaden, herunder gennem en feltbefæstet stilling mellem Køge Bugt og Roskilde Fjord, blev afvist som uacceptabel af I. C. Christensens med henvisning til sit politiske bagland.

Hverken hæren eller flåden fik gennem forliget de forbedringer, som man havde håbet og satset på. Begge værn fik et så lille antal fastansatte, at dette kom til at skabe betydelige problemer fra 1914. Med opretholdelse af fæstningsartillerienhederne indtil 1922 var det ikke muligt at opstille de 28 infanteribataljoner af linjen, som Kühnell havde set som den afgørende forudsætning for at indsætte hæren i kystforsvar på Sjælland. Hæren satte først anlægsarbejderne ved København i gang og gav under den efterfølgende bygning af nye kystbefæstninger lavest prioritet til de værker i Smålandsfarvandet, der skulle sikre flåden en sikret station ved Storebælt. Flere af værkerne her nåede aldrig at blive bygget. Der blev heller ikke penge til en stor del af det skibsbygningsprogram, som flåden betragtede som absolut nødvendigt. Imidlertid prioriterede marinen de

moderne torpedobåde, som var afgørende for dens mulighed for at hævde neutraliteten i danske farvande, og man satsede på, at små undervandsbåde ville kunne tilføre været nye muligheder. Den fremsynede beslutning om undervandsbådssatsningen blev taget af marineministeriets direktør, kommandør Thomas Garde, på grundlag af de første erfaringer med den lige modtagne første danske båd DYKKEREN. Beslutningen blev taget samme måned, som forsvarslovene blev vedtaget.

Thomas Vilhelm Garde, der i 1909 tog den beslutning, som sikrede flåden et betydeligt undervandsbådsvåben under 1. Verdenskrig. Søløjtnantselskabet og Marinens Bibliotek.

Intensiverede forsvarsforberedelser op mod krigsudbruddet

I efteråret 1909 havde værnene fået et sammenhængende lovkompleks som ramme for deres udvikling, men gennemførelsen forudsatte, at Rigsdagen stillede de nødvendige midler til rådighed, og at regeringen fik gennemført de lukninger af jysk-fynske garnisoner og bygning af kaserner

i nye sjællandske garnisoner, der var en helt nødvendig forudsætning for at hæve forsvarsberedskabet på Sjælland. Det hjalp ikke på tempoet, at ansvaret for gennemførelsen i første omgang lå i hænderne på landets første radikale regering. Ministeriet Zahle var modstander af lovene og ønskede kun at yde så meget, som man var direkte forpligtet til i lovteksten. Man bremsede implementeringen af lovene ved, at finansminister Edvard Brandes kunne holde de forudsatte bevillinger tilbage under henvisning til en akut statsfinansiell krise.

Situationen blev lidt forbedret, da et venstreministerium under den moderate Klaus Berntsen afløste Zahle. Berntsen havde den opfattelse, at han havde et folkeligt mandat til at få forsvarsordningen på plads. Han veg dog i første omgang udenom de politisk følsomme garnisonslukninger vest for Storebælt. Dette fremkaldte en direkte konfrontation med en gruppe af hærens generaler, der medførte, at én blev afskediget, en anden måtte gå på pension nogle dage for tidligt og generalstabschefen måtte forlade sin stilling. Den nye generalstabschef, Palle Berthelsen, blev den dynamiske kraft bag hærens udvikling fra 1912 til 1917.

Demokratiet var stadig nyt. Som i andre europæiske demokratier blev en ny ansvarsfordeling forholdet mellem monarken, generalerne og den nye faktor - de politiske ledere - først udviklet og konsolideret under 1. Verdenskrig. Før krigen forventede generalerne at få delegeret kontrollen over krigsforberedelserne og krigsførelsen. I de fleste lande førte processen under krigen til skabelse af formelle samarbejdsstrukturer, hvor de ansvarlige politikeres strategiske valg blev sikret også militærsagkyndig rådgivning. I Danmark, hvor regeringspartiet betragtede et nationalt forsvar som i bedste fald irrelevant som andet en symbolsk suverænitetssmarkering, blev resultatet af udviklingen en underlæggelse af værnene uden rådgivningsramme.

*Generalstabschefen i opbygningsårene fra 1912, generalmajor Palle Berthelsen.
Forsvarets Portrætsamling.*

Det blev den internationale krise i efteråret 1912 efter udbruddet af den første Balkankrig, der accelererede forsvarsforberelserne. Styrker fra Serbien, Montenegro, Grækenland og Bulgarien forsøgte at drive tyrkerne væk fra det europæiske kontinent. I nogle dage syntes konflikten at kunne udvikle sig til en stormagtskrig. Under to krisemøder i november fremlagde de ledende officerer fra de to værn deres opfattelse af situation og mangler, og i et begrænset omfang blev der bevilget midler til at afhjælpe manglerne. Krisen førte også til, at de tre nordiske lande blev enige om fælles neutralitetsbestemmelser, og patriotiske medlemmer af borgerskabet begyndte en indsamling blandt private firmaer og borgere. Det var en gentagelse af tilsvarende indsamlinger under byggeriet af fæstningen. Først og fremmest ønskede indsamlerne, at der blev anvendt penge til at lukke 'hullet' i Københavns fæstnings Nordfront mellem Fortunfort og Øresund, dvs. ved befæstninger i en linje vest-øst gennem Dyrehaven. Dette projekt måtte afvises af Klaus Berntsen som værende i direkte modstrid med loven, og modstræbende måtte indsamlingskomiteen

acceptere, at man ikke kunne få sin vilje ved at gå direkte til Kongen. Summen blev indsat på en bankkonto til senere brug, og man gik derefter i gang med at samle penge til manglende materiel til felthæren og flåden. Der blev bl.a. købt et par fly, og en af de undervandsbåde, der var under bygning, blev finansieret af indsamlede midler og omdøbt til 2DEN APRIL til minde om Slaget på Reden i 1801.

Krisen medførte, at hærledelsen kunne mobilisere politisk vilje til hurtigt at gennemføre flytningen af jysk-fynske hægarnisoner fra sårbare kystbyer til Sjælland eller i de tilfælde, hvor enhederne skulle forblive i Jylland, ind i landet. Regimenterne i de nye sjællandske provinsgarnisoner blev samlet i 3. Division, den kommandomyndighed, der efter mobilisering skulle tage sig af Sjællands kystforsvar.

Den radikale regering og værnene fra sommeren 1913 til august 1914

Da de radikale under Zahle for anden gang dannede regering i 1913, var gennemførelsen af forsvarsordningen godt i gang på alle områder. De flyttede regiment var ved at indrette sig i deres sjællandske garnisoner, byggeri og ombygning var i gang på kystforterne omkring København. Flåden var ved at modtage de sidste tre nye torpedobåde, og den energiske chef for undervandsbådene, kaptajn Hjalmar Rechnitzer, var ved at skabe sin flotille i takt med, at han modtog de både, han havde overtal Thomas Garde til at bygge. Hver gang Rechnitzer modtog et nyt fartøj, overtog han det selv som chef i de første måneders klargøring.

Peter Munch, den energiske nye forsvarsminister. Fra Sjøqvist: Munch. 1976.

Den nye forsvarsminister blev Peter Munch, som støttepartiet Socialdemokratiet kunne føle sig tryk ved. Han var trods alt hovedkraften bag den afvisning af muligheden for et egentligt dansk neutralitetsforsvar og tilhænger af den 'Hørup'ske' forsvarsopfattelse, der gradvis var blevet De Radikales fælles linje. Socialdemokratiet vidste, at hans embedsførelse ville blive påvirket af hans sociale engagement. Munch, der havde forsøgt at undslå sig udnævnelsen, fordi han vidste, at de to værns officerskorps ingen tillid kunne have til ham, gik da også straks i gang med reformer af hærens officers- og underofficerskorps, og gjorde det på en måde, der i begyndelsen af året 1914 førte til en konfrontation med hærens generaler. Den radikale regering så som sin hovedopgave at få gennemført en grundlovsrevision. Derefter kunne man gå i gang med at ændre det kostbare, nytteløse og skadelige militær. Indtil videre måtte man nøjes med at begrænse militærets negative virkninger. Som andre europæiske liberale var de radikale overbeviste om, at fornuften i sidste instans ville sejre under de internationale kriser, der hurtigt efter hinanden prægede tiden. Munch kunne dog ikke undgå de forpligtigelser, der var knyttet til stillingen. I efteråret 1913 måtte han som Krigsminister inspicere hærens

omfattende mobiliseringsøvelse. Øvelsen sikrede, at indkaldelserne næste august forløb uden problemer.

Fra Sølvgades Kaserne under mobiliseringsøvelsen i efteråret 1913. Min farfar, kaptajn Carl Johan Clemmesen, til højre med ryggen til fotografen.

Det første krigsår

Det tyske overfald på Danmark omkring krigsudbruddet, som hæren forventede og flåden måtte forberede sig på, kom ikke. Den tyske hær havde som nævnt vigtigere opgaver til sine styrker.

I stedet medførte krigsudbuddet mellem Storbritannien og Tyskland, at den tyske Østersøflådes nyudnævnte chef, kejserens bror Prins Heinrich, fik gennemtrumfet, at Tyskland stillede krav om, at Danmark minerede Storebælt mod begge parter. Heinrich frygtede et angreb fra den britiske flådes side. Den danske regering og specielt værnsledelserne så kravet som et ultimatum. Hvis svaret blev afvisende, ville Tyskland selv gennemføre mineringen og som minimum besætte nøglepunkter langs bæltets kyster. En tysk minering af Langelandsbæltet var allerede påbegyndt, før noten var blevet afleveret. Man vidste ikke, at tyskerne ikke kunne afse de nødvendige styrker og derfor reelt bluffede. En dansk minering ville være i strid med neutralitetsbestemmelserne fra december 1912 og blev af hæren

og Christian 10. opfattet som en tyskvenlig handling. Regeringen var i tvivl om, hvordan man skulle svare, men flådechefen, viceadmiral Otto Kofoed-Hansen lod kongen forblive i den misforståelse, at minerne ville være kontrollerede og derfor kunne og ville blive gjort inaktive, hvis eller når Royal Navy forsøgte at passere ind gennem stræderne. Med støtte fra Kongen besluttede regeringen at gennemføre mineringen, og ca. halvdelen af flådens krigsskibe blev placeret i Storebælt for at vedligeholde og forsvare minefeltet mod britiske passageforsøg.

Senere under krigen begyndte den tyske flåde at se særdeles kritisk på de danske minespæringer, idet de i væsentlig grad hæmmede egen bevægelsesfrihed mellem Nordsøen og Østersøen.

Viceadmiral Otto Kofoed-Hansen, der indtog hovedrollen i beslutningen om at minere Storebælt den 5. august 1914.

Kofoed-Hansen havde den opfattelse, at der ikke eksisterede en britisk trussel mod Danmark, før den tyske flåde i Nordsøen havde lidt et nederlag, der gjorde det muligt for den britiske flåde både at sende styrker ind i Østersøen og holde en styrke i Nordsøen, der var overlegen over for den resterende tyske flåde her. En trussel fra Tyskland ville kunne begrænses ved, at tyskerne så, at vi optrådte neutralt, hvis englænderne krænkede vor neutralitet eller lovede Danmark Sønderjylland tilbage mod,

at vi ved en landgang i Jylland tillod uhindret gennemmarch eller støttede dem. De tyske henvendelser ved krigsudbruddet bekræftede viceadmiralen i den opfattelse, at tysk tillid ville være tilstrækkeligt til at fjerne risikoen for tyske operationer mod Danmark.

Under krisen efter den tyske note havde hæren gennemført så omfattende indkaldelser, at den samlede sikringstyrke nærmede sig 60 % af mobiliseringsstyrken. Indkaldelserne tillod, at man kunne opretholde fuldt bemandede linjeenheder og fylde reserveenhederne til ca. halv styrke. Med denne store styrke gik man hurtigt i gang med at udbygge Københavns Befæstning, bl.a. med skyttegravsanlæg mellem og foran de faste fæstninger samt i den linje over Midtamager, der aldrig var blevet befæstet under fæstningsbyggeriet. Efter nogen tøven tillod den radikale regering, at 'hullet i Nordfronten' blev lukket med skyttegrave og fæstningsanlæg, der blev finansieret ved anvendelse af de penge, der var blevet indsamlet i vinteren 1913 blandt patriotiske borgere og firmaer.

Samme efterår viste tyskernes hurtige erobring af de meget stærke fæstningsværker omkring Antwerpen, at Københavns landfæstning, der blot var en svagere udgave af samme fæstningsmodel, ikke ville kunne modstå moderne supertungt belejringsartilleri. Hæren forstod, at det var nødvendigt at hindre, at befæstningen blev udsat for en tilsvarende belastning. Det kunne ske ved at hindre en tysk landgang, hvilket man skulle forsøge på trods af, at man tvivlede på, at det var muligt. Hvis tyskerne kom i land på Sjælland, måtte opgaven løses ved, at man havde bygget en ny feltbefæstningslinje så langt foran København og den eksisterende befæstning, at deres tunge bombardementsskyts ikke kunne nå Fæstningen og byen. Den valgte mulige fremskudte linje var den i 1909 af I. C. Christensen forkastede Tunestilling mellem Køge Bugt og Roskilde Fjord. Det varede dog flere måneder, før hærledelsen følte det muligt og nødvendigt at fremsætte ønsket over for regeringen.

Begyndelsen af 1915 var præget af en blanding af fortrøstning og krisestemning. Fæstningen var nu udbygget og blev bevogtet af reserveenhederne. Linjeenhederne var efterhånden så rutinerede, at generalerne troede på, at de kunne optræde forsvarligt i felten. Dette

medførte, at de i løbet af foråret 1915 blev sendt længere og længere væk fra København. Flere steder blev de placeret tæt ved invasionstruede kyster, som Kühnell havde tænkt sig. Men samtidig var forholdet mellem Munch og 'Overgeneralen', generalløjtnant Vilhelm Gørtz, under hurtig forværring. Kombinationen af den store og uventet meget lange indkaldelse, der udgjorde en stor belastning for de værnepligtige, og det forhold, at nogle faste befalingsmænds manglende evne til at lede andet end unge rekrutter, skabte utilfredshed og disciplinproblemer. Det hjalp heller ikke, at antallet af officerer og underofficerer slet ikke var tilstrækkeligt til både at føre og administrere den store styrke og samtidig uddanne nye rekrutter, der skulle afløse de indkaldte modne mænd. Samtidig måtte værnet udspare befalingsmænd til de nye fly og lette maskingeværenheder, som ikke var forudset i hærloven, men nu blev opstillet. Munch tillod, at de indkaldte klagede udenom deres enheder direkte til ham selv samt gennem den forsvarsnegative socialdemokratiske presse. Gørtz reagerede hårdt, fordi ministerens optræden undergravede chefernes mulighed for at føre kommando og opretholde disciplin. Generalen indgav sin afskedsbegæring, fik kongens støtte, og ministeren ændrede sin fremgangsmåde i forsøget på at lette belastningen på mandskabet.

Generalløjtnant Vilhelm Gørtz, der både vinteren 1914 og vinteren 1915 havde alvorlige sammenstød med krigsministeren, Peter Munch, i spørgsmål om kommandomyndighed og disciplin. Forsvarets Portrætsamling.

Allerede under Balkan-krisen i efteråret 1912 havde det været klart for hæren, at man i stort omfang manglede ammunition til både håndvåben og artilleri. Nu viste erfaringerne fra krigen, at kampe i meget høj grad blev afgjort af rådigheden over moderne tungt artilleri, og at ammunitionsforbruget for både håndvåben og artilleri var langt større end nogen havde forestillet sig før krigen. Situationen var derfor ikke kun alvorlig, den var desperat. Chefen for artilleriet, 'Artillerigeneralen' foreslog, at hærledelsen pressede politikerne til at acceptere, at man skaffede næsten 100 stykker nyt tungt skyts fra udlandet, men generalstabschefen, Berthelsen, syltede sagen som helt urealistisk. Han søgte i stedet om at få øget beholdningerne af ammunition til de eksisterende våben. Dette var imidlertid også næsten umuligt, fordi den hjemlige våbenindustri var afhængig af import af de materialer, der skulle anvendes i produktionen. Den store mangel på ammunition blev, efter at

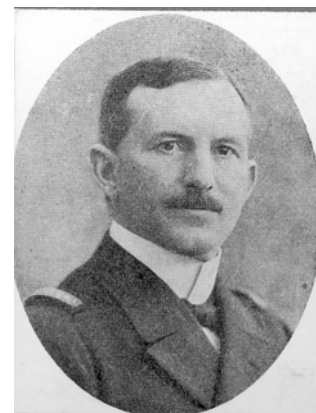
striden om disciplinen var afsluttet i vinteren 1915, set som det forhold, der mere end noget andet undergravede hærens muligheder, hvis det tyske angreb skulle komme.

Efter at minefelterne var lagt, koncentrerede flåden sig om at udbygge og forbedre disse, hjælpe civile skibe gennem åbningerne i spærringerne og i øvrigt tage sig af den stigende trussel mod skibsfarten og fiskeriet, som blev skabt af miner, der var blevet udlagt af de krigsførende, men som rev sig løs og drev med strømmen i farvandene og ind på kysten.

Mens flådens forsvarsforberedelser før krigen i lighed med hærens primært havde været rettet mod Tyskland, blev de nu rettet mod Storbritannien for derigennem at demonstrere, at tyskerne ikke behøvede at gøre det selv. For Storebælts vedkommende indebar det, at viceadmiral Kofoed-Hansen tvang den modstræbende lokale chef, kommandør Thomas Garde, til at forstå, at han skulle imødegå et britisk forsøg på at passere minespærringen med magt. Regeringen havde været kritisk, men udenrigsminister Erik Scavenius havde støttet flådechefen, idet han kunne se, at admiralens holdning øgede den danske neutralitets troværdighed i tyske øjne.

De nye undervandsbåde, der oprindeligt primært var tænkt som et effektivt forsvar mod en tysk invasionsflåde, forberedte sig nu først og fremmest på at bekæmpe en evt. britisk flåde på vej ind i Øresund fra nord med det formål at true eller bombardere København. Under indøvelsen af denne nye opgave var den danske undervandsbåd HAVMANDEN tæt ved at blive torpederet af den britiske undervandsbåd E.11 på vej ind i Østersøen. Englænderen kunne ikke se det danske flag og læste det store 3-tal på siden af den danske båds tårn som en markering af, at det var U-3. Derefter fik de danske både en langt mere tydelig nationalitetsmarkering. Fra bådens chef, den senere drengebogsforfatter, kaptajn Baron Schaffalitzky de Muchadells indberetning: 'Kl. ca 2.35 observerede Premierløjtnant Scheibel en Torpedo ca. 400 m om Bagbord af Havmanden, der styrede omtrent mod Höganäs Fart ca. 5 Knob. Radiotelegrafdrage var oppe. Kort efter saas forude om Bagbord ca. 400 m Afstand stærke Luftbobler som fra et Undervandstorpedoskud og dernæst

Torpedokølvandet. Dette gik lige under Havmandens Bølgebryder. Løjtnant Scheibel observerede tydeligt selve Torpedoen, Chefen og 2 af Besætningen Kølvandet. Torpedoen sprang ikke op. ... Den først observerede Torpedo flød i Vandskorpen med ca. 45 graders Hældning. Den syntes betydeligt sværere end vore Torpedoer med meget buttet Broncerum og meget lange Stødhorn. Man kunde høre den blæse Luft og mærkede Petroleumsluft. Ved Passagen af den anden Torpedo under os hævder Ingeniøren og Torpedospecialisten bestemt at have mærket Stød mod Baadens Bund, som om man tørnede mod en Bøje.'

Chefen for Undervandsflotillen, kaptajn Hjalmar Rechnitzer. Det havde oprindeligt været planen, at hans undervandsbåd skulle have været på HAVMANDENs plads under øvelsen. Søløjtnantselskabet og Marinens Bibliotek.

E.13 og Tunestillingen

Sommeren og efteråret 1915 dannede for såvel regeringen som for de to værn et afgørende skel i historien om sikringsstyrken. Forsvarsministeren fandt i perioden ved at tilbyde forsvarsinvesteringer et effektivt middel til at dele hærens officerskorps og drive en kile ind mellem kongen og hærledelsen, så han kunne få reduceret sikringsstyrken. I første omgang

førte fremgangsmåden til et oprør mod hærledelsen, der endte som en så alvorlig trussel mod regeringens eksistens, at Munch som afledningsmanøvre tilbød at finansiere den Tunestilling, der var blevet foreslået af hærledelsen som den nødvendige reaktion på situationen efter styrkereduktionen.

For flåden blev skiftet fremkaldt af en uventet optræden fra de krigsførendes side i de danske farvande, uventet, fordi Kofoed-Hansen ikke havde forestillet sig virkningen af ubådskrigen på karakteren af neutralitetskrænkelserne. Dansk neutralitet blev ikke truet af engelsk landgang ved Esbjerg eller forsøg på af trænge gennem Stræderne, men af de krigsførendes indsats for at hindre, at modpartens undervandsbåde nåede frem til deres operationsområder.

I løbet af foråret 1915 var regeringens pres på hæren øget i forsøget på at fremtvinge en reduktion af sikringsstyrken. Det lykkedes imidlertid gennem inddragelse af Kongen og højrepolitikere til stadighed at forhindre den afgørende forringelse, der ville ændre hærens situation fra den eksisterende gunstige bemanning, hvor hærens reserveenheder bevogtede fæstningen således, at mandskabet i linjeenhederne kunne øves. 3. Division, der var etableret efter garnisonsflytningerne i 1913 fra Jylland-Fyn, havde fra starten opgaven at dække Sjælland uden for Fæstningen, med styrker fremskudt til truede kyststrækninger. Derimod blev de mindre 1. og 2. Divisioner ved indkaldelsen af Sikringsstyrken placeret tæt på København. De var kun gradvis blevet flyttet lidt længere væk fra hovedstaden for at undgå at fortsætte belastningen af de samme kvarterværter i hovedstadens forstæder. I foråret 1915 blev nu den ene af disse, 2. Division, flyttet helt til Stevns og begyndte forberedelser til kystforsvar, medens 1. Division blev placeret i Nordsjælland. Denne bevægelse frem mod kystforsvar var på linje med ideen bag Venstres ønsker i Forsvarskommissionen og samtidig som nævnt udtryk for den afdøde Kühnells opfattelse af den korrekte anvendelse af felthæren på Sjælland, efter at fæstningen var blevet sikret. 1. Bataljon af Den kongelige Livgarde, der indgik i 1. Division, overtog nu sikringen af Køge for at sikre 2. Divisions forbindelser tilbage til Fæstningen.

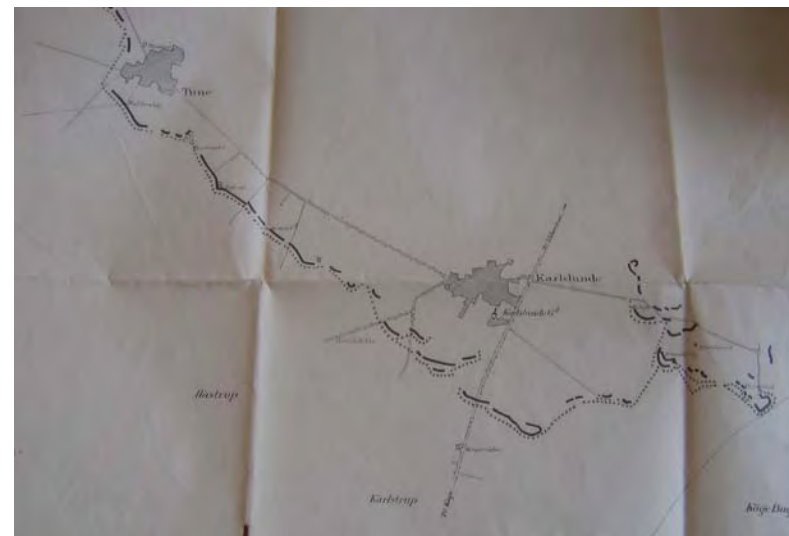
Garder på vagt på jernbanebro ved Køge, der sikrer Stevnsstyrkens tilbagegangsvej. Forsvarets Billedsamling.

Ved vedtagelsen af den nye grundlov havde regeringen nået sit hovedmål. Det gjorde det lettere at risikere konflikter med oppositionen på forsvarsspørgsmålet, og under udnyttelse af kongen fik man splittet den samlede politiske front mod reduktioner af sikringsstyrken. Christian 10. var af den opfattelse, at ammunitions- og materielmanglerne var så alvorlige, at han måtte acceptere en reduktion af sikringsstyrken, mod at regeringen gjorde en hæderlig anstrengelse for at afhjælpe manglerne ved indkøb i udlandet. Munch fik således koblet styrke- og materielspørgsmålene sammen, så han derefter kunne anvende en indsats på materielområdet til at 'købe' sig til styrkereduktioner.

De vedtagne reduktioner undergravede imidlertid det etablerede landforsvar af Sjælland. De fjernede mulighederne for at bemane reserveenhederne, så disse kunne sikre Fæstningen, mens divisionernes linjeenheder ved fremskudt indsættelse skabte dybde i forsvaret. Fra efteråret 1915 måtte hærledelsen søge efter andre veje til at opnå denne nødvendige dybde. Overgeneralen var tvunget til at forsøge at få

Tunestillingen bygget. Generalstaben gennemførte hurtigt en detailrekognoscering af stillingen og sandsynligvis for ikke at gøre projektet og derigennem budgetkravet for stort, blev indstillingen til Krigsministeriet rensset for nødvendige biprojekter såsom telefonnettet i stillingen og den støttende, endnu længere flankesikringsstilling langs Roskilde Fjord.

Reduktionerne førte til en udbredt utilfredshed og uro i hærens officerskorps mod hærledelsen, der åbenbart havde været for svag til at repræsentere det militært nødvendige over for den 'forsvarsnihilistiske' Munch. En gruppe af officerer med den adelige Generalinspektør for Rytteriet, generalmajor Castenschiold, i spidsen arbejdede nu hårdt på at få fjernet de for svage generaler Gørtz og Berthelsen. Da den militære utilfredshed fik offentlig støtte af højrepolitikeren grev Holstein-Holsteinborg insisterede Gørtz på, at hærledelsen skulle have mulighed for at besvare de ærekrænkende angreb direkte over for rigsdagsmændene. Regeringen var klar over, at officerernes angreb reelt var et indirekte angreb på Munch, og ministeren afviste Gørtz' ønske om selv at forsvare de opnåede resultater. Ministeren kunne kun kontrollere forløbet, hvis han selv gennemførte fremlæggelsen af forsvarsforbedringerne over for partierne. Præsentationen fandt sted i et fortroligt møde med de to tings finansudvalg 22. oktober 1915. Her tog Munch det for alle overraskende skridt at tilbyde regeringens støtte til etableringen af Tunestillingen, hvis ingen af de andre partier gik mod. Derved eksponerede han I. C. Christensen, der var oppositionens statsministerkandidat, vel vidende, at Christensen havde afvist ideen seks år tidligere. Både hærledelsen og oppositionen var blevet udmanøvreret, og hæren var herefter beskæftiget med den meget betydelige opgave at bygge den godkendte stilling.

Fra rapport vedrørende status i slutningen af december 1915 i udbygningen af Tunestillingen. Her den østlige del. Rigsarkivet.

Flåden blev vækket til krigens realiteter om morgenen den 19. august 1915. I det første krigsår havde man koncentreret sig om at forberede, hvordan man skulle imødegå et britisk forsøg på at nå frem til bombardementsafstand af København eller et ligeledes britisk forsøg på at trænge gennem minespærringerne i Storebælt for at angribe tyskerne i Østersøen. Man troede ikke, at nogle af disse begivenheder i den gældende situation var særligt sandsynlige, også fordi begge parter vidste, at den danske flåde var parat til at forsvare neutraliteten og de stadig stærkere spærringer. Flådens daværende stabschef, kommandør Thomas Garde, havde ganske vist i 1912 forudset, at englænderne kunne finde på at sende undervandsbåde ind i Østersøen for at angribe tyskerne her. Det var det, som rent faktisk var sket i efteråret 1914 og som havde ført til HAVMANDEN-episoden, men hverken forudsigelsen eller realiteten havde ført til konkrete forberedelser. Man så stadig flådens primære opgave som håndhævelse af neutraliteten i situationer, der var affødt af de krigsførende slagflåders behov. De britiske undervandsbåde havde vist sig at være

særdeles generende for tyskerne, idet de sænkede både malmskibe ved den svenske kyst og krigsskibe andre steder i Østersøen. Søofficererne havde en klar fornemmelse af, at de britiske undervandsbåde var sluppet ind gennem Flinterenden mellem Sverige og Saltholm, men man var først i august 1915 i gang med at diskutere med hæren, hvordan man skulle sikre sig observation fra Saltholms østkyst mod dette farvand.

I løbet af sommeren 1915 havde tyske styrker erobret den sydlige del af Baltikum og trængte frem mod Riga. Russerne havde behov for hjælp, og englænderne besluttede at øge antallet af undervandsbåde i Østersøen. Den 18. august var de to første af disse både nået frem til Sundets nordlige ende. Den ene af disse, E.8, blev observeret og jagtet af en tysk vagtbåd, men slap i beskadiget tilstand ind i Østersøen. Den anden, E.13, løb sent samme tågede aften som følge af en kompasfejl på grund ud for Svaneklapperne sydøst for Saltholm.

Da det begyndte at blive lyst, blev det strandede fartøj observeret fra både tysk og dansk side. Tyskerne erkendte straks, at der var tale om en britisk undervandsbåd, en torpedobåd sejlede op på siden af E.13 og fik kontakt med englænderne. Derefter kontrollerede tyskeren dybden ved lodskud ud for den strandede båd. Fra dansk side var det i første omgang uklart, om det grundstødte fartøj var en torpedobåd eller en undervandsbåd, og om fartøjet var britisk eller tysk. Man sendte derfor et par gamle torpedobåde fra Københavns søforsvar – Defensionen – til strandingsstedet for at undersøge nærmere. Det blev afklaret, at der var tale om en britisk undervandsbåd. De danske fartøjer observerede de tyske fartøjers optræden ved undervandsbåden, og at tyskerne derefter forlod undervandsbåden og sejlede mod syd ud af dansk territorialfarvand. Situationen syntes således fortsat uden problemer, under kontrol. Den britiske chef ønskede kontakt med sin ambassadør og sendte sin næstkommanderende med en af de gamle danske torpedobåde til vagtskibet FALSTER, der lå opankret på den anden side af Amager ved en telefonbøje og således havde forbindelse med chefen for Defensionen.

Samtidig med at situationen blev afklaret, kom Flådens Overkommando ind i billedet; indledningsvis stabschefen fra sin telefon i

hjemmet. Der blev givet direktiv om, at man om nødvendigt med magt skulle hindre, at tyskerne overtog den britiske båd, og 1. Eskadre, der bestod af flådens nyere overfladefartøjer i Sundet, blev beordret at sende den moderne torpedobåd SØULVEN til strandingsstedet fra sin ankerplads i Sundet nord for København. Denne torpedobåd var i modsætning til Defensionens fartøjer udrustet med radio. SØULVENS chef var samtidig chef for alle eskadrens torpedobåde, og han blev beordret til at overtage kommandoen over alle fartøjer ved strandingsstedet, idet han selv ved ankomst ville blive underlagt chefen for Defensionen. Da Kofoed-Hansen ankom til Flådens Overkommando og var blevet sat ind i situationen, beordrede han hele 1. Eskadre, der bl.a. indeholdt flådens nyeste og mest slagkraftige skib, kystforsvarsskibet PEDER SKRAM, fra ankerpladsen ved Vedbæk til strandingsstedet for at beskytte den britiske undervandsbåd. Når eskadren var nået frem, skulle dens chef, nu kommandør Thomas Garde, overtage kommandoen over alle enheder ved strandingsstedet fra chefen for Defensionen.

Kl. ca. 8.30 nåede SØULVEN frem til strandingsstedet. I modsætning til de tidligere ankomne både fra Defensionen, der havde placeret sig tæt på E.13, ankrede han op ca. 1.000 meter øst for undervandsbåden og beordrede de to tilstedeværende gamle både at fortøje sig til SØULVEN med ordre til at følge hans optræden og handlinger.

Ingen af danskerne vidste, at den moderne tyske slagkrydser MOLTKE var blevet torpederet og skadet af en af de britiske undervandsbåde i Østersøen ved indsejlingen til Riga-bugten en lille time tidligere, og at man nu i den tyske Østersøflådes hovedkvarter overvejede, hvordan man skulle sikre sig, at denne britiske undervandsbåd ikke kunne nå frem til sine effektive kammerater. Kl. 10.30 beordrede man chefen for den tyske torpedobådsdivision, der afventede nærmere ordre lige uden for dansk søterritorium, til at angribe og ødelægge den britiske båd. De to både satte fuld fart med kurs mod den opmålte plads lige øst for E.13, affyrede en torpedo mod undervandsbåden, samtidig med at man satte internationalt signal til englænderne om at forlade båden. Torpedoen gik pga. den lave dybde i bunden og eksploderede, men undervandsbåden blev

derefter ødelagt gennem beskydning på klos hold med torpedobådenes kanoner.

E.13 på grund med tårnet gennemskudt af de tyske torpedobåde. Marinens Bibliotek.

Den britiske besætning, der havde været lige så beroliget af tyskernes tidligere opførsel som de tilstedeværende dele af den danske flåde, var ved at indtage deres morgenmad, da angrebet kom. Man sprang i vandet og forsøgte at svømme ind til de nærliggende banker. Halvdelen druknede. Resten kunne ikke se ret meget, fordi undervandsbådens skrog dækkede for udsigten; de oplevede kun, at tyske granater, der ikke var blevet armeret på grund af den korte skudafstand, efter at være slået igennem E-13's tårn, ramte vandet mellem dem.

SØULVEN og de to andre danske torpedobåde, der først var kommet i fart, da tyskerne var nået frem mellem dem og E.13, satte efter tyskerne og løb op på siden af dem for at protestere. Da var ødelæggelsen af undervandsbåden for længst afsluttet. 1. Eskadre med PEDER SKRAM var på angrebstidspunktet ud for Dragør drejet mod strandingsstedet. Man var på skudhold, men Garde besluttede ikke at gribe ind på grund af risikoen for de danske både, for hans eget flagskib og for at udløse en krig med Tyskland.

Kofoed-Hansen, der på ministerens opfordring lige havde orienteret kongen om, at undervandsbåden blev beskyttet af 1. Eskadre, var rasende. Efter at han samme eftermiddag blev presset til at udarbejde en bevidst

misvisende pressemeddelelse for at sløre Danmarks og flådens svigt, var det ikke muligt for ham at få rejst krigsretssag mod SØULVENS chef, men admiralen iværksatte en kulegravning af Gardes embedsførelse i dennes tidligere kommando i Storebælt, og han udarbejdede hurtigt klare bestemmelser, der skulle hindre tilsvarende svigt i fremtiden. Han var sandsynligvis også chokeret over, at tyskerne kunne finde på at optræde så unødvendigt brutalt inden for hans ansvarsområde.

Tyskernes endelige reaktion på hændelsen kom næste måned, da de udlagde et nyt minefelt og et antiundervandsbådsnet syd for Amager samt stationerede en betydelig flådestyrke fast i Køge Bugt, der derefter startede en intensiv patruljering af Sundet. Tyskerne opfordrede forgæves den danske flåde til at forlænge de tyske felter ind på dansk søterritorium. De tyske mineringer og net hindrede herefter den danske flåde i at løse en af sine hidtidige hovedopgaver, imødegåelsen af en eventuel tysk landsætning i Køge Bugt.

Kofoed-Hansens svar på de tyske skridt blev, at flåden nu udlagde det tredje planlagte minefelt, der derefter blokerer farvandet mellem Amager og Saltholm. Det nye og det eksisterende anti-bombardementsminefelt i Køge Bugt, der var rettet mod tyskerne, blev herefter holdt armerede. Samtidig etablerede flåden nu hurtigt de tidligere kun diskutererede observationsposter på Saltholms østkyst. I sommeren 1916 blev en gruppe danske undervandsbåde fast placeret i Storebælt. Den kunne derfra, bl.a. via det lige uddybede Grønsund, nå frem til Sundet syd for de nye tyske minespæringer. Mens flåden i det første krigsår havde koncentreret forberedelserne mod englænderne, havde begivenhederne i august-september 1915 demonstreret, at tyskerne på trods af den danske tyskvenlige neutralitetspolitik forsat udgjorde en trussel, som man måtte forholde sig til.

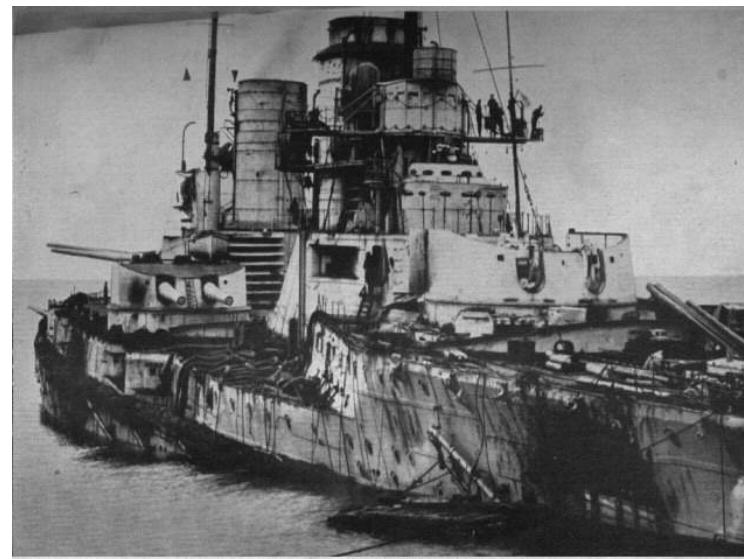
Tre af flådens nyeste undervandsbåde i Slipshavn, hvorfra de kunne nå Køge Bugt via Smålandsfarvandet. Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

Hæren så den tyske flådestyrke i Køge Bugt som en ny kupinvasionstrussel rettet mod Sydamager, mod Køge og mod stranden nord for denne by. Situationen var alvorlig, fordi den danske flåde erkendte, at den som nævnt ikke længere kunne indsætte undervandsbåde i invasionsforsvar her. Den nye trussel betød, at forsvaret af Amager blev forstærket og flyttet frem til sydkysten, hvor mulighederne samtidig blev forbedrede ved færdiggørelse af de kystbatterier, der var besluttet i 1909. Landgangstruslen i Køge Bugt fik afgørende betydning på hærens beredskab på Sjælland i resten af krigen, fordi den truede flanken af Tunestillingen. Fra sommeren 1916 fik Sjællands tre divisionschefer på skift ansvaret for at føre kommando over alle enheder, uanset divisionstilknytning, der arbejdede i Tunestillingen eller som var indkvarteret i dennes nærhed.

Tyskerne planlægger angreb på Danmark

Mens den tyske hærledelse før krigen som nævnt ikke kunne afse tropper til angreb på Danmark, ændrede situationen sig fra eftersommeren 1916. Det neutrale Rumænien var gået ind i krigen på de allieredes side, og på grund af, at dette var sket på et tidspunkt, hvor offensiver på både øst- og vestfronten medførte et voldsomt pres på den tyske hær, revurderede den nye faktiske tyske leder, general Ludendorff, situationen. Man overvejede på det tidspunkt at iværksætte en uindskrænket ubådskrig for at tvinge Storbritannien i knæ, og tyskerne så det som en mulighed, at man ville ramme de to neutrale handelslande Holland og Danmark så hårdt, at også de blev fristet til at gå ind i krigen på allieret side, når Storbritannien iværksatte desperate modforanstaltninger. På det tidspunkt var den tyske hær så presset, manglede i så høj grad troppereserver, at selv de små hollandske og danske hære ville kunne skabe problemer. Da man manglede de nødvendige styrker til at slå først, reagerede man i første omgang på muligheden af en 'Nordfront' ved at bygge en 'Sikringstilling Nord' i Nordslesvig syd for grænsen.

Den tyske flåde havde ganske vist erklæret sig som sejrherre i søslaget i Nordsøen i maj 1916, men det havde været meget tæt ved at ende i en katastrofe for tyskerne.

En sejr, der var tæt på at ende som en katastrofe for den tyske Højsøflåde. Slagkrydseren SEYDLITZ efter Jyllandsslaget.

Højsøflåden havde været tæt på at blive afskåret på vej tilbage til baserne i Tyske Bugt. Begivenheden havde, som den unge admiralstabsofficer Wolfgang Wegener havde gjort det i et notat sommeren 1915, understreget den tyske flådes behov for fri adgang til Skagerrak og Kattegat. Dette behov sammen med Rumæniens optræden må ses som baggrunden for den tyske flådes fornyede angrebsplanlægning mod Danmark. Planlægningen, der blev indledt med et omfattende notat i begyndelsen af september 1916, tog direkte udgangspunkt i planerne fra 14 år tidligere. Det højst prioriterede mål var fortsat kontrol over Jylland op til en linje Esbjerg-Fredericia samt derefter Fyn. Der var dog nye problemer at tage højde for. Man frygtede de danske undervandsbåde og planlagde at lægge ekstra minefelter for at hindre, at de kunne nå Østersøen og Køge Bugt. De nye kystforter på Sydamager og minerne i Køge Bugt gjorde det for farligt at anvende Højsøflådens slagskibe til bombardement af København. Angrebet mod København skulle sikre, at den danske hær ikke begyndte at sende styrker til Jylland.

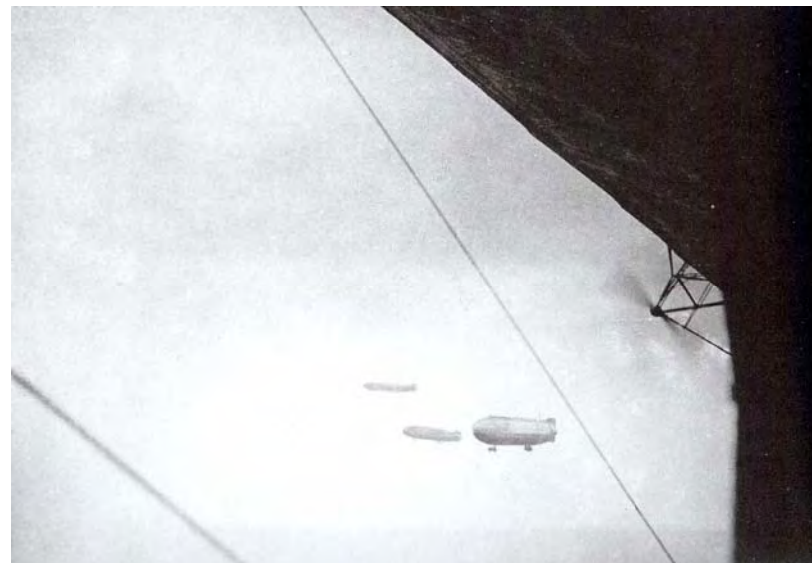
Bombardementsopgaven måtte nu løses gennem anvendelse af den tyske flådes luftskibsflåde. Allerede før overdragelse af et ultimatum med FEM timers svarfrist skulle luftskibe overflyve København 'af moralske grunde'. Samtidig skulle alle kabelforbindelser mellem de danske landsdele og mellem Danmark og neutrale eller Entente-lande rives over.

Kejserens bror, storadmiral, Prins Heinrich af Prøjsen, der som chef for Østersøflåden førte an i angrebsplanlægningen mod Danmark, efter at han allerede i begyndelsen af august 1914 havde fremprovokeret spærringen af Storebælt.

Den første udgave af planen mod Danmark, "Tilfælde J", blev underskrevet af kejseren i december 1916. Den skulle iværksættes, hvis Storbritannien overraskende dukkede op i Kattegat med en styrke, der forsøgte at trænge gennem stræderne ind i Østersøen, eller hvis man blev overbevist om, at en sådan operation var forestående, eventuelt på grund af en gennemført eller forventet allieret landgang i Sydnorge. Indledningsvis kunne den tyske hær kun afse styrker til fremrykningen til Esbjerg-Fredericia-linjen. Den danske regering ville i det forberedte ultimatum få

valget mellem at fortsætte sin 'neutrale' linje uanset tyskernes anvendelse af landet, eller blive behandlet som fjende. I det sidste tilfælde ville bombardementet af København blive indledt. Hvis Danmark valgte at forsvare neutraliteten skulle alle dansk militært materiel afleveres, og landets ressourcer stilles til tysk rådighed. Hvis man forsøgte at hindre dette, ville tyskerne svare med bombardement af havnebyer og gidseltagning.

Billede fra det første luftskibsangreb på London 31/5 1915. Fra 'The Zeppelin in Combat. A History of the German Naval Airship Division. 1912-1918.' Atglen (PA) 1994.

Allerede i eftersommeren 1916 var der vedvarende rygter om et snarligt tysk overfald. Tilstedeværelsen af den tyske flådestyrke i Køge Bugt øgede nervøsiteten. 28. september fik situationen generalstabschefen, generalmajor Berthelsen, til at tage det helt ekstraordinære skridt at henvende sig skriftligt til den britiske ambassade for at bede om hjælp. I brevet gennemgik han de daværende forsvarsplaner, herunder de helt friske forberedelser til at trække de fleste tropper fra Fyn til Sjælland, for at vise, at Danmark ikke selv havde tropper og våben nok til at besætte

Tunestillingen. Man havde behov for en britisk styrke på 34-50.000 mand. Henvendelsen udløste en fælles analyse af mulighederne i den britiske generalstab og admiralitetsstab. De konstaterede ud fra forskellige analyser, at der ikke var muligheder for at hjælpe danskerne.

Via rapporter fra medlemmer af det danske mindretal kunne hærens efterretningstjeneste følge udviklingen i Nordslesvig, indledningsvis byggeriet af "Sikringsstilling Nord" og senere, da de tyske hærenheder syd for grænset fik udleveret kort over Nørrejylland som forberedelse af operationen. Men regeringen blev også involveret direkte, ved at den tyske ambassadør forberedte udenrigsminister Erik Scavenius på den mulige tyske aktion ved at drøfte indholdet af det planlagte tyske ultimatum med ham. I foråret 1918 opnåede ambassadøren i samarbejdet med Scavenius at blive bedt om at godkende den officer, der som ny dansk chef for Generalstaben skulle udrense tysk fjendtlige medlemmer af staben. Under samme møde klagede ambassadøren over chefen for generalstabens efterretningsektion, kaptajn Erik With, som mistænkte for efterretningsvirksomhed for Storbritannien, og som var blevet hørt komme en tysk fjendtlig udtalelse. Scavenius meddelte ambassadøren, at With blev fjernet.

Generalmajor Edgar Castonier, der i maj 1918 blev beordret hjem fra stillingen som militærattaché i Berlin for at fjerne tysk fjendtlige elementer fra den danske generalstab. Han blev afløst som chef for generalstaben efter halvandet år.

Understregningen af muligheden for en tysk indrykning i Danmark var sandsynligvis en del af baggrunden for, at regeringen fra begyndelsen af 1917 øgede presset mod hæren. Dels intensiverede Munch forsøgene på at få sikringsstyrken, dvs. den stående styrke, reduceret, hvilket ville gøre dansk modstand afhængig af en mobilisering, som kun regeringen kunne iværksætte. Dels nedlagde ministeren for både Jyllands og Sjællands vedkommende veto mod etableringen af nye feltbefæstningsanlæg.

Regeringen behøvede dog ikke at henvise til ændringer i den internationale situation for at begrunde reduktioner i sikringsstyrken. De først lange og derefter mange indkaldelser var en belastning for både de værnepligtige og for kvarterværterne i landdistrikterne. Fra efteråret 1915 var sikringsstyrken ganske vist reduceret i størrelse, men samtidig blev tjenesten hos dem, der blev indkaldt, i stigende grad domineret af

[illegible]

For at mindske presset på de ældre uddannede værnepligtige fra mange, korte indkaldelser begyndte hæren at uddanne hele årgange i stedet for kun en del af disse, for så derefter at holde de unge soldater i tjeneste uafbrudt i op til 18 måneder. Dette, kombineret med den kedelige gavntjeneste med vagt og gravearbejde, der næsten ikke blev afbrudt af øvelser, førte med god grund til utilfredse soldater og stadig flere disciplinproblemer.

I de første to krigsår havde presset på den danske befolkning været begrænset. Ganske vist rantes man snart af dyrtid og en vis varemangel, men dele af samfundet tjente gode penge. Fiskere og sømænd blev dræbt ramt af miner og torpedoer, men i øvrigt tjente ikke mindst skibsfarten godt. Men den tyske uindskrænkede ubådskrig fra vinteren 1917 og den efterfølgende skærpede britiske blokade ramte hårdt. Manglen af ikke mindst kul til varme, el og gas undergravede nu levevilkårene i Danmark. En forværret dyrtid, der ikke mindst ramte de statsansatte hårdt, blev ledsaget af stigende arbejdsløshed. Denne betød nu, at en indkaldt ikke kunne være sikker på at få sit arbejde tilbage, når han efter nogle uger eller måneder blev hjemsendt. Regeringen forsøgte med statslig regulering og indgreb at hindre, at presset førte til alvorlige sociale uroligheder.

42

Billede af tre syndikalister fra rundskrivelse d. 17. november 1918 til hærens afdelinger. De skulle, hvis de trængte ind på kasernerne, anholdes og afleveres til politiet. Rigsarkivet.

Poul Gissemann havde været en af lederne af Stormen på Børsen 11. februar 1918.

Thøger Thøgersen blev senere formand for DKP.

Andreas Fritzner var straffet for antimilitaristisk propaganda allerede i 1907 og havde fra 1916 haft en ledende rolle i militærnægterbevægelsen. I 1939 blev han ekskluderet af DKP for sin antimilitaristiske holdning.

Begivenhederne i månederne umiddelbart før det bolsjevikiske kup den 7. november 1917 var tæt på at fremkalde en direkte trussel mod Danmark. Den britiske flåde var tidligt i efteråret blevet kritiseret for at optræde for defensivt, og den planlagde fra oktober en mere fremskudt og offensiv optræden i danske farvande. Det var den type operationer, der ville udløse en tysk invasion af Jylland. Det var afgørende for de allierede at holde Rusland i krigen, så tyskerne ikke kunne flytte store styrker til Vestfronten og sejre, før amerikanerne nåede at forstærke de trætte franske og britiske styrker. I forlængelse af indledningen den 12. oktober af den tyske landsætning på de estiske øer Øsel, Moon og Dagø udarbejdede briterne den 22. en plan for en hurtig rydning af danske og tyske minefelter i Storebælt med moderne minestrykningsgrej foran hovedflåden. 2. november trængte den britiske flåde ned til den sydligste del af Kattegat, hvor den sænkede tyske skibe og alarmerede den tyske Østersøflåde. Samme dag færdiggjorde briterne en plan til indtrængen gennem Øresund til Køgebugt for at sænke den tyske flådestyrke syd for minespærringerne.

Samme dag var briterne dog blevet klar over, at det ikke længere var muligt at holde russerne i krigen. Dermed var en operation gennem de danske stræder meningsløs, og den britiske flådeminister fortalte parlamentet, at en sådan operation aldrig var blevet overvejet. Man koncentrerede sig herefter at forberedelse om nødvendigt ved et kup af at etablere en flådebase i Stavangerfjorden, uanset om man vidste, at dette ville føre til en tysk besættelse af dele af Danmark. Den britiske militærattaché rapporterede i november korrekt hjem, at danskerne ikke ville opfatte en tysk besættelse af Jylland og Fyn som en krigshandling.

Truslen om revolution og afslutningen af krigen

Den revolutionære situation i Tyskland i de sidste dage før våbenhvilen den 11. november 1918 kom som et chok. Det disciplinerede tyske folk var det sidste, man forventede ville blive ramt af en revolution. De mest pålidelige dele af den danske hær blev hurtigt flyttet til forstærket bevogtning af landegrænsen og til de sydligste havne på den sjællandske øgruppe. Flåden flyttede betydelige styrker til Lillebælt for at hindre, at politisk inficerede tidligere russiske krigsfanger slap i land. Flåden blev også indsat for at undgå, at både de resterende tidligere sårede russere, der var blevet behandlet i Horserød-lejren ved Helsingør, og de russiske krigsfanger, der var flygtet til Bornholm og var blevet interneret der, blev holdt væk fra den danske befolkning, indtil de var sikkert om bord på den sovjetiske damper, der hentede dem midt i november.

Russere i Horserødlejren. Forsvarets Billedsamling.

Denne afhentning fandt sted samtidig med alvorlige ‘syndikalist’-uroligheder i København. Den førte dels til Danmarks første afhopper – en tidligere kejserlig søkadet, der undslap fra damperen gennem et køje for at undgå en truende henrettelse, og som blev samlet op af en dansk torpedobåd. Afhentningen førte også til, at damperen blev bordet af et kommando af marinesoldater ledet af en rytterofficer for at redde andre fra truslen om henrettelse.

Under krigen mistede 722 søfolk og fiskere livet, og 324 skibe gik tabt. Danske frivillige kæmpede på allieret side, hvoraf vi kender navnene på 85, der meldte sig til den franske hær. Den mest kendte danske frivillige var Karen Blixens bror Thomas Dinesen, der som frivillig i den Canadiske hær fik den højeste britiske dekoration, Victoria Cross. Af de ca. 30.000 sønderjyder, der gjorde tysk krigstjeneste på de forskellige fronter, kender vi navnene på 3.900 dræbte.

Det næste par år blev præget af den nationale og internationale klassekamp. Den britiske flåde intervererede i Baltikum straks efter krigen, dels for at få lempet de tyske styrker ud af regionen, dels for at hindre, at bolsjevikkerne derefter afløste dem. Det var nødvendigt at have en fremskudt base for operationen, hvorfra man både havde radiotelegrafforbindelse til marineministeriet i London og til enhederne ved den baltiske kyst. Denne base blev etableret i Københavns Havn ved Reden og Langelinie og fungerede indtil august 1921, dog med den mest aktive anvendelse afsluttet i maj 1920, efter at den bolsjevikkiske regering i Moskva i begyndelsen af februar havde sluttet fred med Estland og et par måneder før fredsslutningen med Litauen og Letland. Briterne havde tidligt erkendt, at den militært mest effektive styrke i regionen var den nye nationale estiske hær. Den blev først og fremmest støttet ved, at Royal Navy jog den russiske flåde ind i Kronstadt og derefter angreb den med små torpedobåde i havnen, så den ikke følte trang til at komme ud for at anfægte det stadig mere effektive britiske søherredømme i Østersøen. Samtidig støttede englænderne esterne og andre anti-bolsjevikkiske styrker med instruktører og våben, herunder bl.a. danske, lette Madsen maskingeværer, og man deltog i sponsoreringen af styrker af udenlandske frivillige, herunder Dansk-Baltisk Auxiliær Corps.

Baggrunden for dette korps var en britisk henvendelse til Danmark allerede 29. oktober 1918, dvs. to uger før 1. Verdenskrig blev afsluttet, om at stille danske militære styrker til rådighed for stabiliseringen af Baltikum. Danmark afviste, men da briterne den 23. november henvendte sig om at kunne anvende København som base for interventionen i Østersøen, var situationen ændret. Man var nu positiv over for sejrherreterne, der ville give Danmark Sønderjylland tilbage. Man gav englænderne lov til at købe de 900 maskingeværer. Det forhold, at tyskerne var vej ud af Estland, gjorde risikoen for tysk-dansk sammenstød mindre.

Aktivistiske danskere overvejede muligheden for at sende militær hjælp til Baltikum, heriblandt først og fremmest Iver de Hemmer Gudme, der havde deltaget i Den Finske Frihedskrig. Tidligt overtog den dynamiske og praktiske erhvervsmand Aage Westenholz sagen. Briterne

søgte at opstille en styrke på 1.000 danskere og stillede udrustning til rådighed for styrken, der således ville kunne komme op på bataljonsstyrke. Faktisk meldte det dobbelte antal frivillige sig. Den radikale regering var under pres fra socialdemokratiet, der ønske at standse udsendelsen af de frivillige. Socialdemokratiet var igen under tryk fra Socialdemokratisk Ungdomsforbund, der i modsætning til partiet var en venstresocialistisk organisation, som senere dannede det danske kommunistparti, efter at Socialdemokratiet havde brudt med forbundet og etableret sin egen ungdomsorganisation. Den politiske ramme begrænsede den styrke, der kom af sted til ca. 200 mand. Da regeringen forbød faste befalingsmænds deltagelse i styrken, måtte den nøjes med personel af reserven. Richard Gustav Borgelin blev udpeget til chef for korpset af hærens mest dynamiske general, chefen for 3. Division Peter William Ibsen, som kendte løjtnanten fra den periode, hvor Borgelin havde været adjutant for regimentchefen Ibsen.

Løjtnant Richard Borgelin. Datteren Hanne Borgelins samling.

21. april 1919 blev Borgelin udpeget, og fem dage senere sejlede den finske damper MERKUR til Finland. Korpset ankom til Tallinn med en finsk isbryder 3. april. De sidste dage i København havde været præget af slagsmål mellem uniformerede medlemmer af korpset og venstresocialistiske aktivister, der forsøgte at hindre klassefjendernes afsejling. Esterne benævnte det danske korps "Companie Borgelin". Indledningvis blev kompagniet indsat som politistyrke i Tallinn under parlamentets samling efter det første valg, men 9. april 1919 begyndte uddannelsen, og 28. april ankom enheden til feltuddannelse ved Nõmme syd for Tallinn. Det var der behov for, idet kun en tredjedel havde en dansk værnepligtsuddannelse, en tredjeledel havde, hvad der svarer til Hjemmeværnets grunduddannelse, og en tredjedel skulle starte fra bunden. Borgelin var imidlertid en rutineret uddannelsesleder og fører efter den lange tjeneste under sikringsperioden. Han fik kun tre uger til feltuddannelsen, idet man den 17. maj fik marchordre. En uge senere var kompagniet i kamp syd for den sydestiske by Võru, på det sted hvor Estlands, Letlands og Ruslands grænser støder sammen. Denne første kamp gav enheden den første faldne.

Kort over korpsets indsatsområde i det vestlige Rusland og østlige Letland. Niels Jensen 'For Dannebrog's ære. Danske frivillige i Estland og Letlands frihedskamp 1919.' Odense 1998.

Kompagniet var underlagt 2. Estiske Division, der tidligere på måneden havde erobret Pskov. Det blev indsat i sikringen af divisionens højre flanke, men få dage efter tog kompagniet del i den lynoffensiv, som divisionen indsatte tidlig morgen 29. maj mod syd gennem det østlige Letland, hvor frie lettiske styrker snart indgik sammen med danskerne i den estiske offensiv. Samme eftermiddag var kompagniet nået til den nordøstlettske by Aluksne, hvor der stadig står et mindesmærke for begivenheden uden for den lettiske kaserne i byen. Fremrykningen i

sommervarmen fortsatte via Litene med kampe ved Gulbene og via herregården Cesvaine til Madona. Ved Cesvaine ramte kompagniet røde lettiske enheder, der var under tilbagetrækning mod øst og tog styrkens chef til fange. 4. juni fortsatte man mod Madona og nåede via Laudona to dage senere Daugava (Dvina)-floden ved Krustpils. Esterne havde forbud mod at passere floden, men Borgelin tilbød at gå over og indtage Jekabpils på den anden side under det danske flag, enheden havde fået af den danske generalkonsul i Tallinn. Næste dag blev danskerne afløst af en lettisk enhed, der var fulgt med over floden. Da der udbrød kampe mellem esterne og letterne på den ene side og en blandet styrke af baltisktyske og rigstyske frivillige, trak esterne danskerne bort fra fronten. Det skete på generalkonsulens foranledning for at undgå kampe mellem danske og tyske styrker. Efter nogle dage blev kompagniet trukket helt tilbage til Tartu, hvor det ophold sig de næste fire uger. Under fremrykningen i ugen 29. maj til 6. juni havde kompagniet tilbagelagt omkring 30 kilometer i gennemsnit, normalt som forreste enhed i den estiske styrke, og hvor fremrykningen var blevet afbrudt af kampe ved Gulbene og Cesvaine. Enheden var begunstiget af en for tiden meget kraftig bevæbning med automatvåben. Af de 900 lette Madsen maskingeværer, som englænderne havde købt til indsatsen i Baltikum, rådede man i de første par dage af fremrykningen over syv. Fra 4. juni havde kompagniet udleveret 16, dvs. et automatvåben pr. godt 10 mand.

I juli 1919 havde bolsjevikkerne startet en modoffensiv syd for Peipus-Pskov-søerne, tilbageerobret Pskov og fortsat mod vest. Kompagniets hvilemåned i Tartu blev brat afsluttet, og 24. juli blev det indsat i området ved Ostrov. 14. august var personellet seks måneders kontrakt ved at være udløbet. Man afleverede udrustningen, og 2. september holdt man afskedsparade på frihedspladsen i Tallinn. 5. september anløb de, som tog hjem. Nogle blev og gik i estisk eller 'hvidrussisk' tjeneste. Borgelin selv tilbragte mellemkrigstiden som estisk officer. Han kom dog hjem i 1943 og fortsatte sin virksomhed som skolelærer.

Dansk-Baltisk Auxiliær Corps samlede tab blev 31: syv døde, 20 sårede og fire tilfangetagne. De hårdeste tab fik enheden ved Ostrov under

den sidste indsættelse. Ud over korpsets indsats støttede den frivillige danske "Valdemar Sejr Ambulance" på 14 personer det estiske Røde Korps under krigen.

Sønderjylland vender hjem og de nedslidte værn lægges i hi

Modsætningsforholdet til Tyskland havde siden 1864 i hovedsagen været næret af situationen for det danske mindretal i Slesvig. Det havde gjort det til en politisk vanskelig sag at føre en pragmatisk politik over for stormagten ved landets sydgrænse, og det havde både været let og vanskeligt for hæren at gennemføre sin operative planlægning: let at identificere fjenden, vanskeligt at stille noget væsentligt op mod denne. Nu betød Entente-magternes sejr og den amerikanske præsident Wilsons holdning til national selvbestemmelse, at Danmark med sikkerhed kunne få Sønderjylland tilbage. Spørgsmålet var, om vi skulle tage mod tilbuddet, og om hvor meget af Nordslesvig, vi i givet tilfælde skulle søge at få. Frankrig ønskede at give Danmark mest muligt, da det var interesseret i et fortsat dansk-tysk modsætningsforhold. Dansk politisk nøgternhed endte med at medføre, at landet i hovedsagen kun søgte at få de områder, der havde dansk flertal. En allieret mission støttet af en fransk og en britisk bataljon overvågede som besættelsesstyrke folkeafstemningen tidligt i 1920, og 5. maj samme år rykkede en del af "Sønderjysk Kommando" ind over grænsen mod Tønder, samtidig med at flåden fra kystpanserskibet OLFERT FISHER landsatte hovedstyrken i Sønderborg, og DSB-færgen MARIE transporterede enheder til Aabenraa og Haderslev.

OLFERT FISHER før afrejsen fra Assens 5. maj 1920 med dele af Sønderjysk Kommando om bord. MARIE på vej mod Aabenraa og Haderslev. Orlogsmuseet.

De danske styrker overtog ansvaret fra de britiske og franske, der rejste hjem via København, hvor de blev hyldet. Sønderjysk Kommando skulle markere den danske stats tilstedeværelse og sikre, at danske civile myndigheder kom på plads. En uge efter ankomsten var kommandoen indsat for at stabilisere situationen ved en generalstrejke i Sønderborg, og straks efter modtog man efterretninger om, at frivillige bevæbnede militser forberedte en tilbagevenden organiseret af myndighederne i Flensburg. De operative myndigheder begyndte derefter hurtigt at forberede integrationen af de nye områder i forsvaret af Danmark gennem rekognosceringer og justeringer af de operative planer.

I øvrigt blev det største problem for kommandoen at inddæmme utilfredsheden hos de danske soldater. Ethvert rygte, om at de ikke blev hjemsendt som aftalt, førte til aktioner. Soldaternes tålmodighed over for autoriteterne var tyndslidt efter Sikringsstyrken.

Før utilfredsheden slog igennem. Soldater fra Sønderjyske Kommando en god uge efter ankomsten med taknemmelige medlemmer af lokalbefolkningen. Sønderjysk Kommandos Arkiv i Rigsarkivet.

Taknemmeligheden over for Entente-magterne var sammen med venstreregeringens stærkt kritiske holdning til Bolsjevik-Rusland tæt på at føre til udsendelsen af Danmarks og Nordens første fredsbevarende styrke. Det nyoprettede Folkeforbund, der blev domineret af Frankrig og Storbritannien, bad i slutningen af november 1920 Danmark om at bidrage med et kontingent til en fransk-ledet international militære styrke, der skulle overvåge den planlagte folkeafstemning i Vilnius-området. Afstemningen skulle afgøre, om området skulle høre til Polen eller Litauen. Imidlertid blev udsendelsen opgivet pga. af svigtende vilje i det internationale samfund, sovjetisk modstand og for store forskelle i holdningerne hos polakker og litauere. Det danske kontingent blev opløst – til stor tilfredshed for Danmarks nyoprettede kommunistiske parti.

Derudover afventede værnens officerer udmattede efter den lange indsats fra 1914 til 1919 resultatet af politikernes overvejelser om det fremtidige forsvar. Det var ikke alene personellet, der var nedslidt. Det materiel, man havde anskaffet efter 1909 var blevet nedslidt af den konstante anvendelse under sikringsstyrken. Hovedparten af den ældre del af materiellet havde allerede været forældet, da krigen startede.

Fra inddragelsen af fredsdividenden til starten af den næste europæiske storkrig.ⁱⁱⁱ

Hærens tunge artilleri i 1920'erne. Den 15 cm jernkanon model 1887, der var anskaffet som fæstningspjæce, her ved en kongerevy i 1928. Kanonen var allerede forældet i 1907. Fra P. E. Niemann 'Feltartilleriet i Aarhus 1881-1969.' Kbh 1981.

De danske værns situation efter krigen

Da den store krig sluttede, var landets sikkerheds- og forsvarspolitiske situation afgørende forbedret. Tyskland, der siden 1864 havde udgjort hovedtruslen, var afgørende slået af de lande, som hovedparten af den danske befolkning følte sympati for. Både Storbritannien, Frankrig og USA var liberale demokratier. På trods af, at Danmark under krigen havde set sig tvunget til at føre en så tyskvenlig neutralitetspolitik, at den både tog højde for Tysklands truende nærhed og forsøgte at kompensere for danskernes sympati for landets fjender, opnåede man straks betydelig fordel af Entente-magternes sejr. Sønderjylland havde fået mulighed for at stemme sig hjem, og da man havde håndteret genforeningen på en måde,

der kun efterlod en begrænset hjemmetysk befolkning nord for de nye grænse, ville det måske være muligt at nedbygge den forventelige tyske frustration over tabet så meget, at forholdet mellem de to lande ikke længere blev domineret af territorial konflikt. De tyske militære levn, som hæren ikke havde brug for, blev fjernet.

Ingeniørofficerer kontrollerer resultatet af deres sprængning af en bunker i 'Sikringsstilling Nord'.

Tyskland blev efter fredstraktaten nedrustet ensidigt til et så lavt niveau, at det var usandsynligt, at landet kunne afse styrker mod Danmark, så længe disse begrænsninger blev opretholdt. Sejrherrene ville også efter al sandsynlighed gribe ind mod ethvert tysk angreb på fredsordningen. Umiddelbart var situationen dog ikke så sikker, som den senere ville blive. Der fandtes titusinder stærkt nationalistiske, rutinerede befalingsmænd og mange hundrede tusinder af unge og yngre veluddannede menige fra den lige afsluttede krig, som kunne mobiliseres til den tyske hær. Kun med tiden ville det forhold, at værnepligten var afskaffet, reducere den tyske mulighed for at mobilisere store styrker. Ganske vist ville de mange krigserfarne tyskere, som indtil videre kunne indkaldes, kun være let bevæbnede, men for den lille danske hær uden et stående beredskab

udgjorde de en betydelig trussel. På flådeområdet blev situationen blevet væsentligt forbedret. Højsøflåden havde sænket sig selv ved Scapa Flow. De resterende ældre tyske slagskibe i Østersøen kunne ikke danne modvægt til Entente-magternes flåder, og tyskerne måtte hverken råde over kampfly eller undervandsbåde.

Under de britisk-franske operationer i Baltikum havde Danmark som nævnt haft rollen som diskret de facto allieret. Det syntes muligt for at bygge dansk sikkerhed på, at den britiske flåde tidligt i en krise igen ville blive sendt ind i Østersøen. Dansk forsvar kunne derfor forudsætte, at et allieret søhærredømme hurtigt ville gøre det muligt at flytte enheder mellem landsdelene. Alle landets forsvarsmidler ville blive indsat koncentreret i den truede landsdel, uanset om det var Tyskland eller Sovjetunionen, der udgjorde truslen. Hæren og søværnet kunne endog gennemføre krigsspil om imødegåelsen af en sovjetisk trussel mod Bornholm, som indtil nu havde været afskrevet som umulig at give mere end et symbolsk forsvar. Østersøstormagterne forventedes dog at ville forsøge at hindre Vestmagternes indblanding. Derfor var værnene allerede i februar 1920 begyndt at diskutere, hvilke muligheder Sovjetunionen havde for at spærre stræderne for allierede interventionsflåder.

Det forhold, at sejrherrene skabte Folkenes Forbund som en international ramme, der skulle konsolidere Versaillesfredens resultater, var både en fordel og en risiko for Danmark. Organisationen skabte et system for fælles håndtering af fremtidig aggression fra ikke-medlemmerne Tyskland og Ruslands/Sovjetunionens side, noget der i virkningerne nærmede sig en sikkerhedsgaranti fra stormagternes side. På den anden side blev Danmark forpligtet til at bidrage med transit og måske kontingenter til forbundsoperationer, dvs. handle på en grundlæggende partisk måde, der ville undergrave landets muligheder for at kunne bevare neutral status i fremtidige konflikter. Allerede i Folkeforbundets første år havde landet som nævnt været klar til at deltage i Vilnius-området, i en operation som reelt havde været rettet mod Sovjetunionen. Den danske deltagelse havde ligesom det dansk-baltiske hjælpekorps været indenrigspolitisk kontroversiel. En ting var imidlertid deltagelse i anti-

sovjetiske operationer. En langt mere vanskelig situation ville opstå, hvis landet skulle bidrage til operationer mod ikke-medlemmet Tyskland.

Straks efter, at Sønderjylland kom under dansk militær kontrol i maj 1920 med udsendelsen af Sønderjysk Kommando, begyndte kommandoen som nævnt at få efterretninger om, at tysknationalistiske kredse syd for grænsen forberedte en kupagtig generobring. I de næste år var den politiske situation i Tyskland så ustabil, at hærens forberedelser i stor udstrækning havde til formål at kunne imødegå en indrykning af mere eller mindre uafhængige tysknationalistiske militser, som kunne blive støttet af sympatisører fra det tyske mindretal. Som en del af konsolideringen af den danske kontrol over Sønderjylland måtte hæren skaffe sig et overblik over, hvem som muligvis ville være så illoyale, at man ikke kunne indkalde og bevæbne dem til deltagelse i landsdelens forsvar.

Som nævnt i det foregående kapitel blev Sønderjysk Kommando tidligt ramt af truslen om soldaterstrejker. Man måtte både hjemmefra og lokalt give efter for at hindre alvorlige disciplinproblemer som åbent mytteri. Det værnepligtige mandskab havde efter sikringsperioden en meget lav tolerancetærskel. Stadig flere af de værnepligtige var politisk bevidste. De var jo civile, der som resten af befolkningen havde oplevet Sikringsperiodens hårde og langvarige belastning, om med væmmelse fulgt krigen uden for landets grænser. Det var ikke kun de menige, der var trætte. De små korps af faste officerer og andre befalingsmænd i de to værn havde i Sikringsperioden været udsat for et ekstremt tjenestepres, der havde været kombineret med et væsentligt fald i levestandarden på grund af krigens dyrtid. Det var samtidig professionelt frustrerende, at der ikke havde ikke været mulighed for at følge materielmæssigt med i den udvikling, der havde fundet sted under krigen. I begge værn var det væsentlige materiel med få undtagelser enten manglede, forældet eller nedslidt, og man anede, at der ikke ville blive politisk vilje til at afhjælpe situationen i de efterfølgende år.

Trætheden, materielmanglerne og disciplinsituation skabte behov for en politisk støtte og en tilførsel af ressourcer, som var helt utænkelig både

på grund af den stærkt forbedrede strategiske situation, og fordi verdenskrigen havde skabt en stærkt militærkritisk opinion. Dertil kom den specielt danske forsvarsideologiske udvikling. Det Radikale Venstre startede sit endelige opgør med neutralitetsforsvaret allerede i slutningen af november 1918 – lang tid før fredsslutningen – ved at stille forslag til etablering af en ny forsvarskommission. Denne blev nedsat i begyndelsen af 1919 for at kulegrave forløbet siden 1909 og stille forslag til ny organisation af værnene. Partiet ville udnytte den folkelige lede ved krig og alt militært efter oplevelsen af industrikrigens slagteri til at få gennemført en organisation af Forsvaret, der svarede til den radikale opfattelse af behovet. Der eksisterede ikke længere en effektiv modvægt til den radikale position. Det dengang centrale skatteyderparti, Venstre, der havde regeringsmagten under den afgørende fase af kommissionsarbejdet, søgte, hvad der 70 år senere ville blive benævnt, at indkassere ‘fredsdividenden’. Den forbedrede internationale situation skulle udnyttes til at opnå væsentlige besparelse på forsvarsbudgettet.

Det radikale forslag til organisationen af flåde og hær var færdigt fra forsvarsminister Munchs hånd i december 1919 og februar 1920. Flåden skulle drastisk reduceres i tonnage, ved at kystforsvarsskibene udgik uden erstatning. Flåden skulle ikke længere have skibe med svært artilleri. Munch havde i hele sin tid som minister ønsket at reducere størrelsen af flådens fartøjer. Partiet ville give hæren en samlet uddannet mandskabsstyrke på 30.000 ligeligt fordelt mellem områderne øst og vest for Storebælt. De 15.000 mand hvert sted skulle ikke ses som en samlet forsvarsstyrke, men som en pulje, der kunne sikre opretholdelsen af en mindre neutralitetsbevogtningsstyrke igennem en ny længere krigsperiode. De Radikale afviste, at Danmark var forpligtet til at stille et militært kontingent til folkeforbundsaktioner. Det var tilstrækkeligt, at vi deltog i økonomiske sanktioner og tillod transit af andre forbundsstyrker gennem landet. Det sidste var også lidt vanskeligt at afvise i en tid, hvor regeringen stadig accepterede, at den britiske flåde anvendte Københavns Havn som hovedbase for interventionen mod i Baltikum mod det bolsjeviske styre i Moskva. Socialdemokratiet ønskede hæren erstattet af et ekstra politikorps på 6.000 mand og flåden af et antal småskibe.

Torpedobåden NARHVALEN, en af de ti både af ‘Springeren’-klassen, der blev bygget i Munchs tid som marineminister. Bådene svarede til hans ønske om små fartøjer med begrænset kampkraft. Med deres kun 109 tons var deres sødygtighed og dermed anvendelighed begrænset.

Under kommissionsarbejdet fordelte Venstre og De Konservative sig i store træk, som de havde gjort op til 1909-lovene. Venstre støttede i det store og hele søværnets forsvarside, mens De Konservative støttede hærledelsen. Der var dog nu den forskel, at én af de tre ledende generaler, generalstabschefen, generalmajor Louis Nielsen, tidligt var nået frem til samme strategiske grundopfattelse, som Flådens Stab under kommandør Henri Wenck senere valgte som sit grundlag. Nielsen og Wenck tog udgangspunkt i den situation, der var opstået med Entente-magternes operationer i Østersøen. Truslen mod Sjælland var lille og ville hurtigt ophøre, når de allierede flåder igen nåede frem til Østersøen. Derfor kunne felthærens hovedstyrke anvendes i Sønderjyllands og resten af Jyllands forsvar, og indsatsen her ville blive støttet af flåden. Her over for stod hærens to generalløjtnanter, cheferne for hæren øst og vest for Storebælt. De konstaterede, at den tyske flåde stadig var den danske overlegen, og at

den ville forsøge at opnå kontrol med storebæltskysterne og med bl.a. minespæringer hindre de allieredes rettidige ankomst til Østersøen. Man kunne derfor ikke satse på en effektiv reaktion fra Folkeforbundets side. De to generaler vurderede i øvrigt, at Tysklands svaghedsperiode kun ville blive kort. Det var derfor nødvendigt at bevare tilstrækkeligt stærke styrker på Sjælland til et effektivt forsvar af hovedøen.

De kommanderende generaler fik hurtigt fjernet den for selvstændige Nielsen fra generalstabschefsstillingen. Han havde fået næsten tre år, det dobbelte af sin forgænger Castonier. Det hindrede dog ikke, at venstregeringen valgte at bygge på hans og flådens opfattelse i den nye forsvarslov. Forudsætningen om en hurtig hjælp udefra skabte en bedre begrundelse for de reduktioner af forsvarsbudgettet, den fredsdividende, som politikerne krævede.

Forsvarsplanen for den efterfølgende periode placerede hovedparten af felthærens styrker på Den Jyske Halvø. Indledningsvis skulle de sikre Sønderjylland. Hvis Tyskland angreb, skulle man gradvis trække sig op igennem Jylland op mod 'basis', der som ved den foregående forsvarsplan var området nord for Limfjorden. Imidlertid var det akutte problem for det jyske forsvar, hvordan man skulle sikre den udsatte genvundne landsdel, når nu hærens eneste faste personel var dens lille kadre, som kun eksisterede for at administrere og uddanne krigsstyrken. Der fandtes ikke personel til en stående styrke, der kunne afskrække tyske nationalistiske kredse fra at forsøge et kup. En konsekvens af truslen mod Sønderjylland blev, at Krigsministeriet i modstrid den kommanderende generals forslag besluttede, at hæren på halvøen blev organiseret i en sydjysk og en nordjysk division. Herigennem blev der sikret entydige kommandoforhold ved en trussel mod grænsen. De alvorlige politiske uroligheder i Tyskland i 1923 medførte, at planlægningen af landsdelens forsvar blev fremskyndet. Ministeriet understregede, at forsvaret skulle optages så sydligt som muligt. Den genvundne landsdel måtte ikke opgives uden alvorlig modstand fra hærens side. Hvis et angreb kom så overraskende, at der ikke var indkaldt en sikringsstyrke, skulle man indsætte den uddannelsesstyrke af værnepligtige, der på tidspunktet fandtes i de syd- og

sønderjyske garnisoner. Der skulle udarbejdes planer for denne meget vanskelige situation.

I 1922 blev den nye forsvarsordning vedtaget. Både Fyn og Sjælland fik tildelt hærstyrker, men forsvaret af øerne var i første omgang flådens opgave. Den danske flåde rådede i modsætning til den tyske efter fredsslutningen over både undervandsbåde og fly. De hærstyrker, der blev placeret på Sjælland, indgik i 'Sjællandske Division', som svarede til den tidligere hærordnings 3. Division, og skulle som forgængeren forsvare øen tæt ved kysten. Efter nedlæggelsen af Københavns landbefæstning var der intet alternativ.

Artilleriskibet *NIELS JUEL*, der efter en meget lang byggeperiode blev færdigt i 1923. Det var oprindeligt planlagt som det fjerde kystforsvarsskib, dog med sværere skyts end de tre skibe af *HERLUF TROLLE*-klassen. Munch accepterede dog kun en bevæbning med 15 cm-skyts.

1922-ordningen var i meget høj grad underfinansieret. Værnene måtte leve videre på 'kapitalen' af materiel og uddannet personel fra den foregående periode uden mulighed for at supplere eller forny, selv hvor verdenskrigen havde demonstreret de danske styrkers utilstrækkelighed eller hvor materiellet var nedslidt. Denne forsvarsordning var styret af

politikernes ønske om at indkassere, hvad der halvfjerds år senere kaldtes 'fredsdividenden'. Selvom Danmark ikke havde været deltager i krigen, havde Sikringsperioden været en betydelig belastning, og tilsvarende betydelige reduktioner af militærudgifterne fandt sted i alle andre demokratiske lande i 1920'erne. I hæren manglede man i de næste ti år fortsat moderne feltartilleri, og flådens skibsmateriel var bortset fra de nyere undervandsbåde nedslidt og forældet. Mens flåden under 1909-ordningen havde modtaget 19 torpedobåde og 15 undervandsbåde fik man i de næste 10 år kun midler til at bygge tre torpedobåde og to undervandsbåde.

Mens flådens hovedproblem var materiellet, var hærens både af materiel karakter og mængden af uddannet personel. Værnenes erfaringer fra Sikringsperioden havde klart demonstreret de mange problemer, der fulgte af at have så få faste befalingsmænd, herunder ikke mindst disciplinære. Nu blev situationen forværret. Trods den kommanderende generals protest bestemte Krigsministeriet, at der på grundlag af 17 fredstidsbataljonskadrer skulle opstilles i alt 105 bataljoner, dvs. mere end seks pr. bataljon. Man havde imidlertid hverken materiel, personlig udrustning eller føringskadrer til at løse opgaven.

DRAGEN fra 1929, en af de kun tre torpedobåde, som flåden modtog under 1922-ordningen.

‘Når krybben er tom’ ... værnene i 1920’erne under afrustningstruslen

Både det indenrigspolitiske og udenrigspolitiske grundlag for forsvarsordningen begyndte at bryde sammen i 1925.

I april i 1924 blev den første socialdemokratiske regering dannet. Man var kommet til magten efter en valgkamp, hvor partiet havde understreget ønsket om afgørende forsvarsreduktioner. Som en del af sin afrustningspolitik ville partiet omdanne værnene til “vagtværn” med 6.000 mand og 32 mindre skibe. Forsvarsudgifterne skulle reduceres til ca. en tredjedel af det eksisterende niveau. Endnu skete der dog intet afgørende. For det første varede den første regeringsperiode kun til sent 1926, og for det andet havde den borgerlige opposition flertallet i Landstinget. Det sidste forhold gjorde det muligt for den kommanderende general at afvise vagtværnsforslaget i december 1925 på trods af den samtidige positive internationale udvikling. Man gentog, at ikke mindst Sønderjylland stadig var truet, og at det danske medlemskab af Folkeforbundet gjorde landet til Tysklands fjende. Heller ikke, hvis Tyskland skulle blive medlem af Forbundet, ville dette ændre forholdene på nogen dramatisk måde. Landet kunne jo melde sig ud igen. Ud over den direkte tyske trussel mod Sønderjylland ville Danmark også blive truet under en stormagtskrig mellem Tyskland og Storbritannien-Frankrig, idet Tyskland ville være tvunget til at besætte Jylland og Fyn for at kunne spærre indsejlingen til Østersøen. I en sådan stormagtskrig skulle alle danske kræfter sættes ind på et forsvar af Fyn og Sjælland med henblik på at holde stræderne åbne.

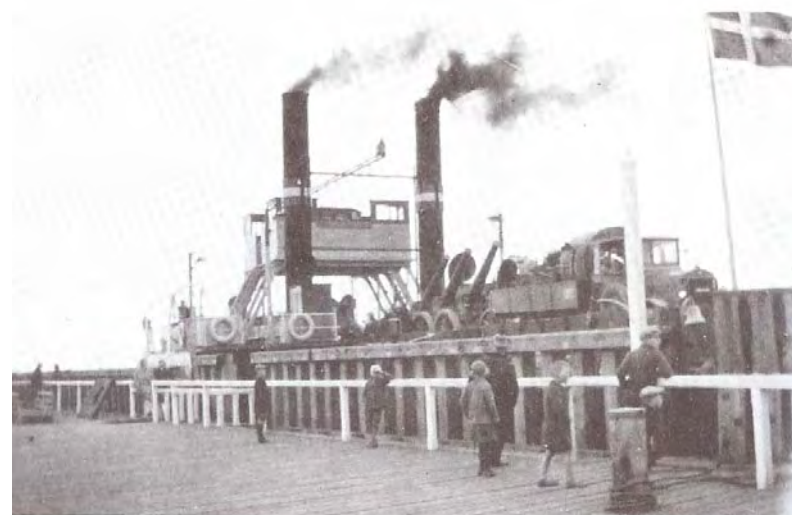
At bygge forsvarspolitikken på et sådant billede af truslen fra Tyskland blev mindre og mindre troværdigt og politisk acceptabelt. Gennem Locarno-traktaten 1. december 1925 med Entente-magterne var Tyskland igen blevet en accepteret partner i samarbejdet mellem de europæiske stormagter og kunne derefter blive optaget i Folkeforbundet i

1926. Tyskland nægtede ganske vist stadig at anerkende den nye dansk-tyske grænse, men den indre politiske uro i landet var nu afgørende mindsket. Risikoen for et lokalt inspireret tysknationalt kupforsøg mod Sønderjylland syntes overstået. Europa syntes endelig at have overstået den kaotiske efterkrigstid. Også Venstre, der kom tilbage til magten i 1926, søgte yderligere besparelser på forsvaret.

Det indenrigspolitiske pres for reduktioner kom samtidig med, at begge værne erkendte, at det ikke var muligt at opretholde 1922-ordningen med de ressourcer, der var til rådighed. For søværnet blev materielsituationen stadig mere desperat. Marineministeriets direktør, Hjalmar Rechner, var på grund af sin dygtighed og politiske sans nu blevet udnævnt til kontreadmiral uden, at marinens chef blev spurgt. Rechner søgte at udnytte det politiske ønske om reformer og besparelser i et forsøg på at løse marinens materielproblem med penge hentet i hærens budget. Den venstreregering, der var kommet til magten efter det socialdemokratiske ministerium, fremlagde i november 1927 og igen i oktober 1928 et forslag til en forsvarsordning, der ville indebære en reduktion af forsvarsudgifterne fra 48 til 40 millioner kr. Rechner fremlagde nu underhånden i september 1938 sit eget forsvarsforslag, som han gjorde politisk interessant ved at lægge budgetbehovet på kun 33,5 millioner kr. Overførslen af midler fra hæren til søværnet blev sløret af forslaget om et selvstændigt flyvevåben, et 'luftværn'. I regeringens forslag var 'luftværnet' endnu ikke fuldt defineret. Jf. Rechner skulle søværnet have godt 16 millioner, luftværnet godt 7,4 millioner og 'landværnet' godt 9,5 millioner. Af luftværnets syv 'luftflotiller' skulle de seks primært stå til rådighed for søværnet, dvs. at ca. to tredjedele af forsvarsbudgettet skulle anvendes til at dække marinens behov. Admiralens enegang kom til at forgifte forholdet mellem værnene, indtil hans afgang som søværnets chef efter 9. april 1940. Det inspirerede hærens ledelse til hurtigt at frigøre sig fra de hidtidige tætte bånd til De Konservative, som jo ikke havde direkte indflydelse på meningsdannelsen inden for Venstre.

1922-ordningen byggede på muligheden af hjælp fra Vestmagterne. Denne forudsætning var ved at blive undergravet. I løbet af 1920'erne var

den britiske flåde blevet hårdt ramt af meget store besparelser og styrkereduktioner. Dette er sandsynligvis årsagen til, at de danske værn, allerede før den tyske flåde et par år senere begyndte at bygge nye panserskibe, var ved at miste troen på, at Vestmagterne meget hurtigt ville dukke op i vore farvande ved en konflikt med en østersøstormagt. Den tyske genopbygning var startet med bygningen af tre lette krydsere i 1927-1928. Hærens planlægning tog fra sommeren 1928 udgangspunkt i en situation, hvor tyskerne var herre i Østersøen, men dog var forsigtige med operationer i Kattegat.

I 1927 forberedte de jyske hærstyrker stadig en afsluttende kamp ved Limfjorden. Artilleri på Oddesundfærge under efterårsøvelsen det år. Fra P. E. Niemann 'Feltartilleriet i Aarhus 1881-1969.' Kbh 1981.

Den operative forsvarsplanlægning, der blev gennemført i slutningen af 1920'erne koncentrerede sig i Jylland fortsat om at forberede sikringen af Sønderjylland. Det var her, en jysk sikringsstyrkes hovedstyrke skulle placeres. Det var også her, man skulle forsøge at gennemføre hovedforsvaret ved et tysk angreb. Da det blev betragtet som for risikabelt

at placere styrkerne tæt ved grænsen, skulle man dog først forsøge at standse fjenden i linjen Ribe-Haderslev og nord for denne.

På Sjælland begyndte man først i årene 1925-1926 at gøre sig detaljerede overvejelser om, hvordan man skulle forsvare øen ved kysterne. Man nåede hurtigt til, at den afgørende forsvarskamp måtte gennemføres på selve kysten. Her skulle felthærens forreste enheder indsættes i 'afsnit' og indlede kampen. Andre dele af hæren skulle fra centrale positioner forstærke forsvaret i angrebne afsnit i en anden linje og gennemføre modangreb for at nedkæmpe fjenden. Baglandet med dets jernbaner skulle sikres af styrker fra 'Landstormen', det ældste mandskab. Hæren vurderede, at af flådens enheder kunne kun undervandsbådene bidrage til invasionsforsvaret. Formålet med bevarelsen af Københavns søforter, der i stigende grad var forældede, var derfor at tvinge fjendens skibe ud på så dybt vand, at de blev sårbare over for undervandssangreb. I 1926 forudsatte hæren fortsat, at allierede efter kort tid ville erobre søherredømmet fra tyske og/eller sovjetiske angribere, således at danske hærstyrker fra Jylland kunne blive overført til de afgørende operationer på Sjælland.

Fire år senere havde man erkendt, at Danmark ikke længere kunne regne med ankomsten af en allieret flåde. Landets forsvar stod efter godt 10 år igen alene. Hæren mente, at Tysklands fortsatte relative svaghed på flådeområdet ville gøre det mest sandsynligt, at et angreb mod Sjælland skete indirekte, via landsætninger i Gedser på Falster og i Klintholm Havn på Møn. I den situation ville man ikke forsøge at møde den landsatte fjende på disse øer, og et kystforsvar af Sjælland ved Storestrømmen og Ulvsund vurderede man ikke som realistisk. Man skulle i stedet forsøge at holde i passet mellem Præstø og Dybsø fjorde, indtil man kunne få overført styrker fra Jylland over Kattegat til at forstærke forsvaret. I den mangel af viden om en modstanders hensigter danner planer som denne grundlag for alle organisationens aktiviteter og forberedelser, såsom øvelser, kadreuddannelse, studier og organisationsudvikling.

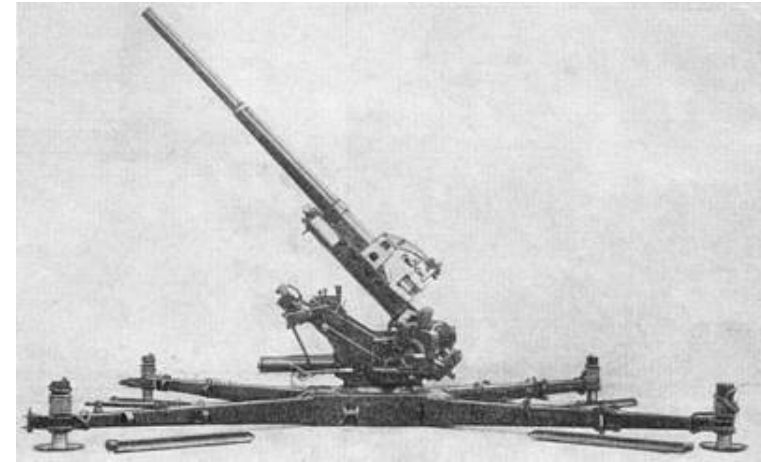
Omkring 1930 – udviklingen mod luftkrig og totalkrig

Op mod 1930 føltes truslen om luftbombardement af København stadig mere akut. Et studie af problemet i 1926 blev 1928-1929 fulgt op i Forsvarsudvalget, og hæren udarbejdede en skitse for, hvorledes forsvaret mod den voksende lufttrussel skulle organiseres. Umiddelbart rådede luftforsvaret af hovedstaden kun over de kanoner, som havde været anvendt under 1. Verdenskrig. De var fordelt på land- og søbefæstningens værker samt Orlogsværftet. Efter nedlæggelsen af landbefæstningen rådede hæren over 23 luftværnskanoner fordelt på kystværkerne, og af disse var halvdelen kun egnede til anvendelse mod brintgasfyldte luftskibe. Ud over kun at dække byen fra øst, manglede luftforsvaret effektiv ammunition, moderne ildledelsesmateriel og akustisk varslingsudstyr samt projektører til at finde og belyse fly om natten. Et nyt og effektivt luftforsvar måtte omfatte en melde- og varslings tjeneste, et kampforsvar med artilleri og jagerfly samt en beskyttelse af civilbefolkningen, derunder ikke mindst mod giftgasangreb.

'Kvinder af forskellige Aldre øver sig i at bære Gasmasker'. Fra Jens Ervø 'Giftgas over Byen. Civilbefolkningens Beskyttelse under den næste Krig' Kbh 1933.

Efter ordre fra Krigsministeriet, dvs. efter politisk direktiv, udarbejdede hæren et forslag, der var klar i begyndelsen af 1932. Ifølge dette skulle der anskaffes 40 nye luftværnskanoner fordelt på 10 batterier med ildledelsesmateriel. Mod lavtgående fly skulle man anvende 32 maskinkanonsystemer i luftværnsaffutage, hver med to stk 20 mm kanoner, samt 150-160 lette maskingeværer mod luftmål. Hertil kom 21 lyttestationer og 31 projektører samt 15 moderne jagerfly. For en by af Københavns størrelse var der tale om et beskedent luftforsvar, men det oversteg, hvad der blev muligt at anskaffe inden for rammerne af den forsvarsordning, der i 1932 afløste 1922-ordningen.

En af hærens nye 75 mm luftværnskanoner fra 1932.

I Jylland var perioden omkring 1930 præget af fortsatte indsats for at kunne forsvare Sønderjylland. Hvis den jyske hær mobiliseredes tilstrækkeligt tidligt, skulle dens hovedstyrke indsættes mellem Gram og Lillebæltskysten øst for Haderslev. Området mellem grænsen og denne stilling skulle dækkes af mobile fremskudte styrker. Ribe Å i stillingens vestlige halvdel blev kun forsvaret af mindre styrker.

(Danmarkskort visende hærens forsvarsplaner omkring 1930)

En solid besættelse af Haderslevstillingen havde forudsat en fortsættelse og udfyldning af 1922-ordningen, men efter at Socialdemokratiet i 1929 var kommet til magten, var dette en helt uholdbar forudsætning. Partiet håbede stadig på fremgang i de internationale nedrustningsforhandlinger og mente, at Danmark skulle vise et godt eksempel gennem at gennemføre en national afrustning. Imidlertid afhang en ny forsvarsordning af Venstres støtte i Landstinget. Regeringen kunne derfor ikke komme længere mod sit mål, end Venstre kunne acceptere. Resultatet blev, at det blev størrelsen af de eksisterende kadrer,

der kom til at bestemme resultatet. Kadrerne havde været helt utilstrækkelige til at bemande den eksisterende ordning, og man kunne derfor spare penge ved at reducere strukturen til, hvad det faste personel kunne bemande. 1932-ordningen reducerede derfor hæren til én division i hver af de to hovedlandsdele, dvs. at styrken i Jylland blev halveret. At hæren ikke blev beskåret yderligere var resultatet af, at det lykkedes den nye hærchef, Erik With, at opbygge et så godt forhold til nøglepolitikere i Venstre, at Rechnitzers forsøg på at erobre en stor del af hærens budget fejlede.

Erik With, her som kaptajn og chef for generalstabens efterretningssektion fire måneder før den radikale regering og den tyske ambassadør fjernede ham fra denne stilling. Forsvarets Portrætsamling.

Den nye forsvarsordning kom til at betyde, at kystforterne blev overført til søværnet. Den helt nødvendige fornyelse af flådens materiel måtte inden for de meget begrænsede økonomiske rammer indskrænkes til bygningen af de tre torpedobåde af GLENTEN-klassen, der var en mere

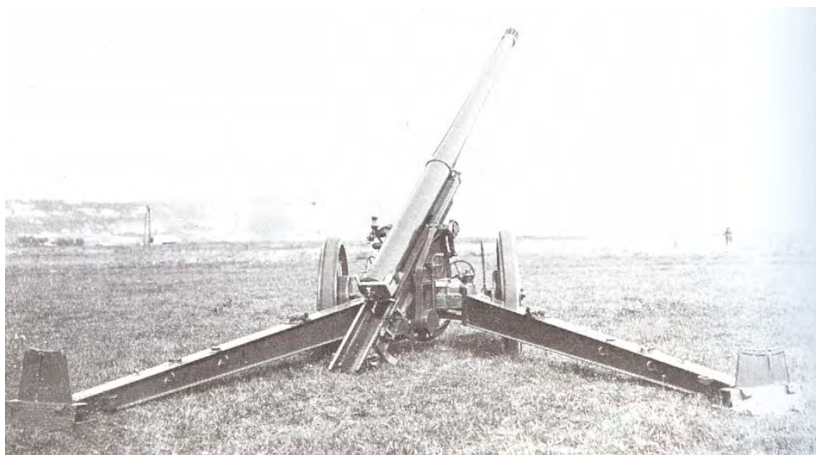
moderne udgave af DRAGEN-bådene samt anskaffelsen af en snes nye fly, 12 jagerfly og to torpedobombefly. I øvrigt måtte man leve videre med det gamle, forældede og udslidte materiel. Da den kommanderende admiral vurderede, at han ikke kunne leve med søværnets nye situation, overtog Rechnitzer stillingen som værnschef ved siden af funktionen som direktør i Marineministeriet.

Et af flådens to nye Hawker Dantorp torpedobombefly.

Hæren regnede stadig med muligheden af, at en tysk angriber på trods af sin flådes svaghed ville forsøge at fremtvinge en afgørelse ved et bombardement af København. For at forstærke artilleriforsvaret af hovedstaden, der som nævnt var underlagt søværnet, tilbød hæren nu som en mulighed at forstærke de faste søforters ild ved at indsætte Sjællandske Divisions nyindkøbte meget moderne artilleripjecer i kystforsvar. Kanonerne kunne indsættes fra forberedte stillingsområder på Stevns og Sydamager ved en trussel fra syd eller ved Nivå ved en trussel fra nord. Dette skulle ikke alene forbedre Sjællands forsvar. Det må også ses som Erik Withs indenrigspolitiske svar på Rechnitzers 1928-forsøg på at overtage hoveddelen af hærens budget. Flåden forsøgte fortsat at overbevise politikerne om det nødvendige i at anskaffe nye artilleriskibe som afløsning af de forældede kystforsvarsskibe af HERLUF TROLLE-klassen. Hvis opgaven kunne løses langt billigere fra land, ville investeringen i nye store skibe være unødvendig. Flådens svar var at

understrege, at kun skibene havde mulighed for at opsøge fjenden under dårlige observationsforhold. Det var en evne, som hæren ikke kunne give feltartilleriet.

En af hærens særdeles moderne 10½ cm feltkanoner af model 1930. Piecen havde en maksimal rækkevidde på omkring 20 kilometer. Fra P. E. Niemann 'Feltartilleriet i Aarhus 1881-1969.' Kbh 1981.

Hitler og 1932-lovens fem år

Mens de danske værn forsøgte at overleve med de meget begrænsede midler, der blev stillet til rådighed inden for rammen af den kriseramte økonomi, forværredes den internationale situation meget hurtigt. I begyndelsen af 1933 kom Hitler til magten og iværksatte straks forfølgelse af de tyske socialdemokrater. Karakteren af den nye trussel blev meget hurtigt registreret af de danske socialdemokrater, der altid havde haft tætte bånd til kammeraterne syd for grænsen. Samtidig var den

socialdemokratiske regering i gang med at reformere det danske samfund, og de opnåede fremskridt var værd at forsvare.

Erik With, der igennem sin karriere havde stræbt efter at opretholde et sådant net af kontakter, at han kendte politikernes grundholdninger, og derfor kunne tilpasse præsentationen af sine synspunkter til situationen, drog hurtigt fordel af den nye situation. Måned efter Hitlers magtovertagelse foreslog With, at man forstærkede sikringen af grænseområdet, dels ved en ændret anvendelse af de jyske værnepligtige, dels ved at etablere mindre faste befæstninger og forberedte hindringerne langs de nordgående sønderjyske veje. Krigsministeriet godkendte omlægningen af værnepligtstjenesten, der ikke kostede noget. Forslaget om faste, beskyttede vejspærringer, der blev fornyet, efter at statsminister Stauning i marts 1934 havde påtaget sig forsvarsministerfunktionen som svar på den kritiske situation, førte derimod kun til etablering af bomme over vejene og til bevæbning af Grænsegendarmeriet med lette maskingeværer. I Danmark byggede man ikke længere fæstninger, selv ikke de allermindste.

With og Stauning sammen ved idrætsstævne i begyndelsen af 1930'erne. Arbejderbevægelsens Arkiv.

With forsøgte i 1935 at udnytte den politiske situation til at rejse spørgsmålet om Københavns luftforsvar. I maj 1936 var hæren og søværnet blevet enige om et samlet forslag. På grund af den tekniske udvikling af bombeflyene i de foregående år måtte forsvaret nu i højere grad hvile på jagerfly. Det samlede behov blev nu opgjort til 54 jagerfly, 55 luftværnskanoner, 32 affutager med hver to stk. 20 mm maskinkanoner og seks med hver fire maskinkanoner samt i alt 220-230 lette maskingeværer. Hertil kom lytte- og projektørmateriel. Heller ikke dette forslag førte til noget resultat. Det var dyrt og indlysende rettet mod tyskerne.

En af hærens nye 20 mm luftværnsmaskinkanoner fra 1938.

Midt i 1930'erne startede Tysklands åbne genoprustning, herunder opbygningen af Luftwaffe. Dette gjorde et egentligt dansk militært forsvar mod den sydlige nabo stadig mere håbløst. Samtidig var det umuligt at opnå enighed inden for den socialdemokratisk-radikale regeringskoalition om en ændret forsvarspolitik. De forbedringer, der rent faktisk nu blev opnået ved forsvarsordningen i 1937, var på materielområdet. 1932-ordningens lave styrkeniveau blev bibeholdt.

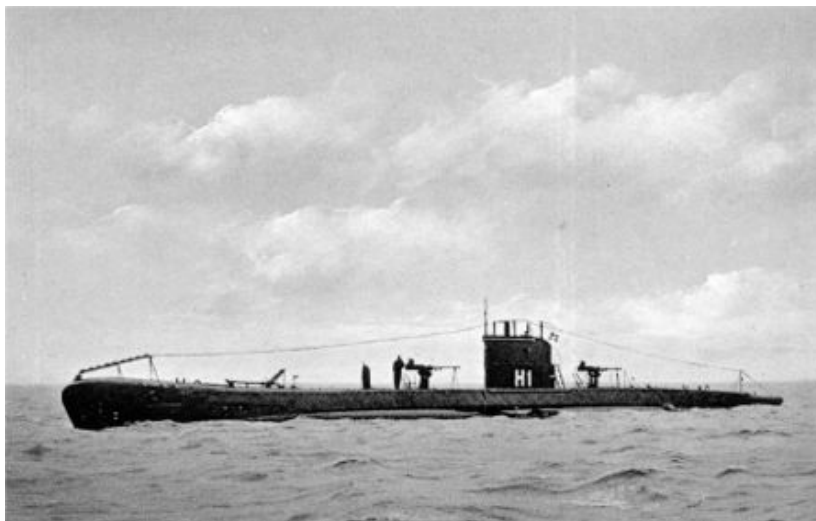
Begyndende krigsforberedelser og de Spaniensfrivillige

Den hurtige forværring af den internationale situation fik hæren til at intensivere forsvarsforberedelserne. I Jylland havde de meget betydelige reduktioner, der skete fra 1932, gjort det nødvendigt at revidere planerne for forsvaret mod et tysk angreb. Styrkeniveauet var nu så lavt, at divisionschefen søgte afklaret, om han skulle indsætte hele sin styrke i forsvaret af Sønderjylland uanset konsekvenserne, eller om han kunne gøre sig håb om forstærkninger. I det sidste tilfælde ville han under kamp for at sinke fjenden trække sig mod nord. I 1936 forelå Krigsministeriets direktiv. Det gentog kun, at i Jylland skulle hæren møde neutralitetskrænkelser så tæt på landegrænsen som muligt. Direktivet løste derved kun problemet, hvis den jyske hærstyrke blev mobiliseret rettidigt, så der var tid til at komme på plads i Haderslevstillingen med hovedstyrken og med lette mobile elementer fremskudt mod grænsen. Ved en senere mobilisering måtte man forudse at skulle sammendrage og kæmpe længere mod nord på halvøen.

For Sjællands vedkommende havde styrkeniveauet siden 1922 været nogenlunde uændret, og opgaven var i hele perioden at møde neutralitetskrænkelser så langt fremme mod kysten som muligt. Den detaljerede plan blev færdiggjort allerede i 1934. Øen opdeltes i bevogtningsafsnit. Efter mobilisering var Sjællandske Division i sin

hovedopstilling fordelt på fire grupper med et regiment hvert sted: I København, ved Køge Bugt, ved Fakse Bugt samt omkring Korsør bag storebæltskysten.

Mens flådens fly blev fordelt mellem Holmen og Avnø, skulle hærens fly operere fra feltmæssige flyvepladser i de to hovedlandsdele. På Sjælland var pladserne placeret midt på øen. Periodens væsentligste forøgelse af Sjællands invasionsforsvar var flådens tre nye undervandsbåde.

HAVMANDEN fra 1937, den første af flådens nye undervandsbåde.

Mens værnene fortsatte forsvarsforberedelserne i hjemlandet, deltog danskere i det tragiske europæiske forspil til den kommende storkrig. 17. juli 1936 iværksatte dele af den spanske hær under general Franco et kupforsøg mod den republikanske regering. Kuppet mislykkedes og førte til en generel borgerkrig, hvor først Italien og senere Tyskland interвенerede på Francos side. Sovjetunionen støttede regeringssiden, og fra hele den vestlige verden ankom frivillige, der, for at standse fascismens fremmarch i Europa, trodsede den ikke-interventionspolitik, som de demokratiske europæiske lande forsøgte at opretholde.

Danmark fik en aktiv rolle i overholdelsen af denne politik. Den danske oberst Christian Lunn blev chef for en observatørstyrke fra 15 forskellige lande, der blev indsat i Pyrenæerne i forsøget på at håndhæve ikke-interventionspolitikken her. Styrken, der svarede til senere FN-observatørmissioner, var indledningsvis på 150 personer og endte på under 100. Den indeholdt 30 danskere.

Christian Lunn med nogle af sine ikke-interventionskontrollører på motionstur. Fra C.D.O. Lunn 'I fredens tjeneste.' Odense 1993.

Som for andre landes vedkommende rejste også de første danske frivillige til Spanien som enkeltpersoner for at melde sig. De blev tre måneder efter konflikten start i kamp sammen med tyske frivillige ved Huesca-fronten. Hurtigt tog bidragene fastere form i rammen af de internationale brigader, der nu blev organiseret. De fleste danskere indgik sammen med de andre skandinaver i den tysksprogede 11. Brigade. Efter ankomsten til Spanien modtog de frivillige politisk skoling og militær uddannelse. Danskerne kæmpede bl.a. ved Jarama syd for Madrid i februar 1937, i sejren ved Guadalajara den efterfølgende måned og i offensiven ved Brunete vest for Madrid i juli. I 1938 deltog de i tilbagetoget på

Aragon-fronten, og hovedparten blev hjemsendt ved slutningen af året i forbindelse med opløsningen af de internationale brigader. Hovedparten af de vel ca. 550 danske frivillige var i begyndelsen af tyverne. Omkring 220 omkom.

En gruppe danske Spaniensfrivillige. Fra Carsten Jørgensen 'Fra Bjelkes Allé til Barcelona. Danske frivillige i Spanien 1936-39.' Kbh 1986.

Hvor 'Companie Borgelin' kan ses som det første danske militære bidrag i den internationale kamp mellem de totalitære systemer, var de Spaniensfrivillige det andet og de Finlandsfrivillige i 1940 det tredje. En vej til at skabe en ramme for beskrivelsen af den danske militære indsats i perioden fra 1917 til 1989 er at se den som en pulserende europæisk borgerkrig mellem de totalitære kræfter på fløjene, en konflikt, som på grund af ekstern, amerikansk, støtte blev vundet af tredjeparten, det liberale eller måske mere korrekt benævnt socialliberale demokrati. Den fortsat begrænsede danske deltagelse nåede sit højdepunkt under den nye verdenskrig.

Danmark og danskere i 2. Verdenskrig. 1940-1945^{iv}

Afslutningen som tyskvenlig neutral og begyndelsen som vestallieret. Som Søminegraven så ud efter Flådens sænkning 29. august 1943. Marinens Bibliotek.

Krigens første måneder

Værnenes interne forsvarsforberedelser var intensiveret fra midten af 1930'erne, og med 1937-forsvarsordningen fik de noget nyt materiel. Flåden rådede nu over de moderne undervandsbåde af H-klassen, byggeriet af seks moderne minestrygere af SØLØVEN-klassen var startet, og man forberedte bygningen af 12 nye lette britiske Fairey bombefly samt 12 italienske jagerfly af typen Macchi MC-200. Ingen af disse fly nåede

dog Marinens Flyvevæsen før 9. april 1940. Hæren anskaffede bl.a. 22 hollandske jagerfly af typen Fokker D. XXI til Jyske Flyverafdeling og forstærkede og moderniserede bevæbningen i felthærens enheder, herunder ikke mindst deres evne til at gennemføre bevægelig, henholdende kamp mod de lette pansrede enheder, som man ventede, at tyskerne ville indsætte mod Jylland.

Hærens nye Fokker D.XXI-jagerfly var ankommet.

Krisen mellem Tyskland og Tjekkoslaviet om Sudeterland fik i sommeren 1938 den kommanderende general, Erik With, til forgæves at stille forslag om i Sønderjylland at forhøje beredskabet ved at holde sommerrekrutterne inde og forøge antallet af vinterrekrutter. I august, da krisen blev akut, blev situation og behov drøftet på møder mellem regeringen og værnene. Mødernes væsentligste resultat var, at de demonstrerede værnenes uforenelige opfattelser og ukoordinerede, samlet politisk set urealistiske krav. Dette betød, at regeringen kunne anvende denne uenighed som undskyldning for tilbageholdenhed. På grund af det internationale behov for krigsmateriel var det under alle omstændigheder for sent at forstærke Forsvaret væsentligt. Forløb og resultat blev således

fundamentalt anderledes end ved krisemøderne i november 1912 i forbindelse med Balkan-krigen, der havde ført til en vis målrettet indsats for i mulig udstrækning at forbedre værnenes forsvarsberedskab.

With understregede under møderne Vendsyssels betydning som luftmilitært baseområde, men Munch afviste ikke overraskende, at man med militære midler kunne mindske risikoen for besættelse. I september 1938 meddelte generalen regeringen, at tyskerne alene med de styrker, der stod syd for grænsen, kunne besætte Jylland og Fyn i løbet af to døgn. Da der ikke fandtes stående styrker eller hindringer for fremrykning i Sønderjylland, kunne hæren reelt intet gøre uden politiske beslutninger om at øge forsvarsberedskabet. Senere på måneden fremsendte With en liste over de forslag, som var nødvendige, hvis man skulle kunne forsvare landets neutralitet. Ministeriet kunne dog nu i forlængelse af München-aftalerne, hvor der blev aftalt "fred i vor tid", betragte hærchefens forslag som irrelevant.

Afslutningen af krisen hindrede dog ikke, at hæren i oktober 1938 stillede forslag om opbygning af en hærstyrke, der var stor nok til at kunne optræde i overensstemmelse med Krigsministeriets direktiver om forsvar af grænsen og kyster. Af årgangen på 32.000 værnepligtige blev kun indkaldt 11.000. Dette tal skulle ifølge forslaget fordobles. De værnepligtige skulle gives ni måneders uddannelse i stedet for kun fem. Hermed ville krigsstyrken hurtigt vinde i både størrelse og kvalitet, og gennem overlapning mellem indkaldelsesholdene kunne man så opretholde en uddannet beredskabsstyrke. Samtidig skulle antallet af panserværnsenheder øges væsentligt, så hæren fik evnen til at sinke invaderende motoriserede enheder. Materiellet skulle købes i Sverige. I december 1938 og igen i marts 1939 pressede hæren – igen forgæves – for at få opfyldt de mest presserende behov.

© 2001 Danish Army Vehicles Homepage

En del nyt materiel var på vej. De svenskbyggede Landsverk Lynx panservogne var begyndt at ankomme til Gardehusarregimentet i efteråret 1939. Gardehusarregimentets Historiske Samling.

I slutningen af august 1939 var krigsfaren blevet så overhængende, at With igen indstillede til en forøgelse af fredsstyrken, og regeringen indkaldte i begyndelsen af september fem årgange. Indkaldelsen bragte hæren op på 35.000 mand. Samtidig blev søværnets sikringsstyrke formeret og indsat i neutralitetsbevogtning. Minespærringerne ved Københavns havn blev etableret. Flådens udrustede hovedstyrke blev sammendraget til Århus-bugten, hvor den var vel placeret for at reagere på britiske neutralitetskrænkelser ved et indbrudsforsøg mod Østersøen. Efter tysk krav gik man i november i gang med at lægge kontrollerede minespærringer i gennemsejlingsfarvandene mod britiske undervandsbåde. Der blev lagt spærringer i den sydlige del af Storebælt og Lillebælt samt i Grønsund. Flåden måtte som under den foregående krig spredes for at kunne kontrollere og vedligeholde spærringerne og for at sikre tilstedeværelse ved Esbjerg og i Skagerrak. Marinens Flyvevæsens jagerfly blev placeret på Avnø. Vandflyverne blev indsat i rekognosceringsopgaver fra Holmen og fra Slipshavn ved Nyborg, der ligesom i 1916-1918 igen virkede som marineflyverstation. I midten af januar 1940 medførte den hårde isvinter, at alle vandflyverne blev samlet på Luftmarinestation København. Herfra blev der daglig gennemført

rekognosceringer for miner og issituationen. Isen betød, at minespærringerne blev beskadiget, og at alle felterne var inaktive 9. april.

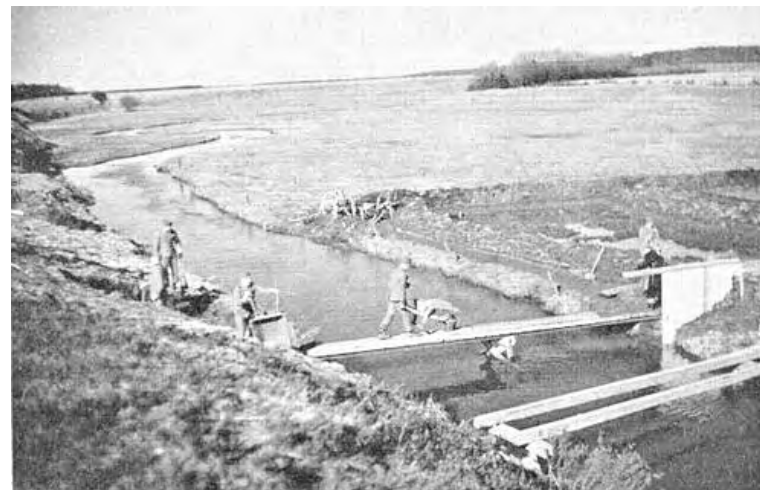
Regeringens forholdsordre til værnene understregede som under Sikringsperioden under 1. Verdenskrig, at man ved krænkelser i muligt omfang skulle søge instruks ved ministeriet, og "i intet tilfælde må der skrides til angreb uden ... ministeriets ordre, medmindre det sker som forsvar." Dvs., at man uden bemyndigelse kun måtte anvende sine våben i rent selvforsvar. I modsætning til under den foregående krig blev det dog samtidig gjort klart, at angreb på landet "uden nærmere ordre (skulle) imødegås med alle til rådighed stående midler," hvorefter man dog fortsatte "dog under fornøden hensyntagen til de foreliggende omstændigheder". Tilføjelsen må opfattes som en understregning af, at man ikke skulle fortsætte kampen, hvis modstand var håbløs.

Allerede ved indkaldelsen af de fem årgange havde regeringen besluttet, at man hurtigt skulle hjemsende tre af disse. Årsagen var sandsynligvis først og fremmest, at man ikke ønskede at gentage Sikringsperiodens hårde belastning af de værnepligtige, men ud fra regeringens forsvarsopfattelse var der heller ikke nogen grund til at have en så stor styrke inde. Når Munch i 1920 havde ønsket en samlet hær på 30.000 mand, havde formålet blot været at skabe en pulje, der var stor nok til varigt at kunne opretholde en mindre neutralitetsbevogtningsstyrke. Derfor blev alle Withs forsøg i det sidste par måneder før hans afgang på grund af alder ved årsskiftet frugtesløse. Den nye kommanderende general, generalløjtnant William Prior, fortsatte i de næste måneder de forgæves forsøg på at overbevise Krigsministeriet om behovet for forsvarsforbedringer. Herunder forsøgte han at få beredskabsbyrden båret af værnepligtige med 18 måneders tjenestetid med seks måneders overlappning.

Generalløjtnant William Prior fortsatte forgæves Withs forsøg på at opnå forbedringer. Kgl. Biblioteks Billedsamling.

To gange årligt skulle der indkaldes 9.000-10.000 mand, dvs. at forslaget også hurtigt ville medføre en forøgelse af hærens krigsstyrke. Uden held forsøgte Prior også at få bemyndigelse til at etablere feltbefæstninger og andre forsvarsforberedelser i Sønderjylland, og han bad i februar 1940 om at få etableret et frivilligt 'Hjemmeværn' til sikring af baglandet. Alle krav blev ignoreret af ministeriet, der ikke så egentlige forsvarsforberedelser som relevante eller ønskelige. I begyndelsen af 1940 skete yderligere hjemsendelser, således at hærens beredskabsstyrke kun omfattede årgang 1939.

Hæren ansøgte om tilladelse til at gennemføre forsøg med opdæmning af vandløb for at forbedre vandløbenes hindreværdi. Det fik man tilladelse til, hvis vandløbet på forsøgsstedet løb nord-syd, så hindringen ikke var rettet mod Tyskland. Her er ingeniørsoldater i gang i begyndelsen af april.

Finlandsfrivillige og handelsflåden i perioden indtil 9. April

Enhver sympati, de danske kommunister opnåede i danske, anti-tyske kredse gennem deres indsats i Spanien, blev sat over styr ved deres støtte til Molotov-Ribbentrop Pagten, og ved deres accept af Sovjetunionens overfald på Finland tre måneder senere, den 30. november 1939. Der var i den danske befolkning en stor umiddelbar sympati med det finske folk, men Finlands situation alene mod en stormagt syntes håbløs. Der var nok ikke mulighed for at hjælpe. Gradvis blev det dog klart, at krigen ikke ville blive hurtigt afsluttet med et finsk nederlag. Som i 1919 til Estland var der ikke alene tid til at støtte med humanitær hjælp, men også til at sende frivillige. Det lykkedes udenrigsminister Munch med støtte af Justitsministeriet med henvisning til holdningen i Moskva og Berlin at

sinke åben rekruttering indtil midten af januar 1940. Nu havde folkestemningen imidlertid skiftet så klart til støtte for hjælp, at regeringen tilpassede sig. Den populære, nu pensionerede, generalløjtnant Erik With stillede sig i spidsen af foreningen Det frie Nord, der skulle danne en ramme for hjælpen, og det lykkedes ham at rekruttere den unge forsvarsvenlige socialdemokrat H. C. Hansen til at deltage i ledelsen af foreningen. Socialdemokraterne var nu i anden fase af den udvikling i forsvarspositiv retning væk fra De Radikale, som var indledt i 1933. Før skiftet kunne påvirke dansk forsvarspolitik, kom besættelsen.

I begyndelsen af februar 1940 gav regeringen tilladelse til, at befalingsmænd af linjen kunne gøre tjeneste i det danske Finlandskorps, der var under klargøring i Uleåborg i Nordfinland ved den Botniske Bugt. Den 62-årige oberst Valdemar Tretow-Loof blev udpeget som chef og rejste sammen med et dusin andre danske linjeofficerer til korpset. Han reorganiserede styrken, således at folk uden militær uddannelse blev samlet i 'depotkompagnier' med henblik på uddannelse, og folk uddannet på tunge våben blev flyttet fra infanterikompagnierne til et 'skytskompagni'. Ud over en blandet geværbevæbning modtog styrken til uddannelsen 21 lette og to tunge finske maskingeværer samt 24 maskinpistoler. Senere skulle styrken udrustes med 120 danske lette Madsen maskingeværer og et antal danske 20 mm maskinkanoner. Finlands situation var i begyndelsen af marts ved at blive desperat, og man pressede for en indsættelse af korpset. Soldaterne var særdeles utålmodige. Chefen accepterede nu, at dele af styrken var klar, og 12. marts gjorde man klar til afgang, men man nåede ikke at blive indsat.

Næste dag blev der sluttet fred mellem Finland og Sovjetunionen. Korpset bestod da af 35 officerer, 96 underofficerer og 813 menige. Det havde kun mistet en mand. En af de frivillige var blevet dræbt i et sovjetisk luftangreb under uddannelsen.

Danske frivillige under uddannelse i Nordfinland i 1940. Fra Jan Ahtola Nielsen 'I orkanens øje. Det danske Finlandskorps 1939-40.' Kbh 2006.

De frivillige var som nævnt utilfredse med, at chefen ikke havde sendt dem til fronten tidligere, og korpset deltes nu i en gruppe på lidt under halvdelen, der rejste hjem til Danmark, og 25 officerer, 50 underofficerer og 457 menige, der blev i Finland og af den finske hær blev sendt til Lovisa i Sydfinland. Denne sidste del kom først hjem i maj og blev smuglet ind i civilt tøj efter en omklædning i Frihavnen til det besatte København. Man ønskede at undgå dansk-nationale demonstrationer.

Langt hovedparten af de danske Finlandsvillige gjorde tjeneste i korpset, men ikke alle. 114 indgik i finske sanitetsenheder, og andre fløj kampfly. I alt mistede seks danskere livet under Vinterkrigen. De frivillige var en blanding af nazister og national-konservative. Mens folk fra den første gruppe senere meldte sig til Waffen SS, må personer fra den anden gruppe have mødt tidligere Spaniensfrivillige i modstandsbevægelsen, hvor de største grupper af tidligt aktive var enten kommunister eller nationalkonservative.

Det var ikke kun for de Finlandsfrivillige, at den nye krig var en realitet lang tid før den 9. april 1940. Den 2. Verdenskrig var en transportkrig, hvor Tysklands og de andre aksemagters mulighed for sejr afhang af deres indsats mod de allieredes skibstrafik. Handelsflådens første tab var 11-mandsbesætningen på den lille damper SS Vendia, der den 30. september 1939 blev torpederet af en tysk undervandsbåd i Kattegat. Før udgangen af marts 1940 var yderligere 24 danske skibe blevet torpederet og 4 minesprængte. Tabene var voksende mod slutningen af perioden. Mens man samlet mistede små 6.000 bruttoregisterton fordelt på 9 skibe i 1939, var tabene i de tre første måneder af 1940 tre gange større, godt 17.000 ton fordelt på 20 skibe. I alt var 362 blevet dræbt, hvoraf kun 17 var udlændinge. Langt den overvejende del af tabene var sket ud for den britiske østkyst. Mere end halvdelen af besætningerne på de ramte skibe omkom, ca. 54%.

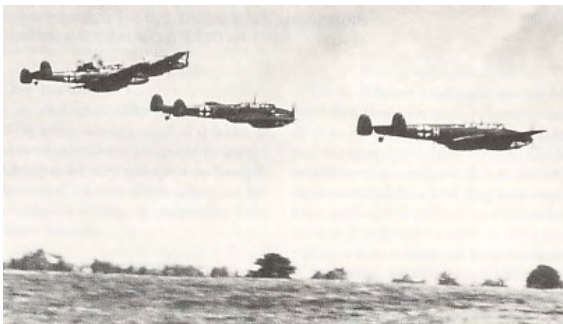
9. april 1940

I begyndelsen af april havde hærens beredskabsstyrke i Sønderjylland forberedt en indsættelse ved de syd-nordgående veje gennem landsdelen. Hærens moderne luftværnsartilleri blev fordelt til Lillebæltsbroen, Esbjerg, Løgumkøster og Rødekro.

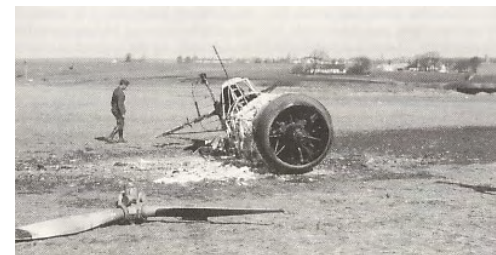
I Sønderjylland ventede man uden dækning på tyskerne ved de syd-nordgående veje.

I Sønderjylland ventede man uden dækning på tyskerne ved de syd-nordgående veje. På Sjælland var der placeret kystdetachementer ved Fakse Bugt. Hovedstyrken var anbragt i passet mellem Præstø og Dybsø fjorde klar til at imødegå sølandsætninger, der kunne komme, når isen forsvandt. Da de danske myndigheder havde erkendt den tyske opmarch, bad hæren 6. april om indkaldelse af ca. 31.000, så man kan opstille linjeafdelingerne på fuld styrke. Regeringen ville imidlertid afvente tyskernes krav. Regeringen og kongen forventede efter forløbet i begyndelsen af august 1914, at tyskerne, før de handlede, ville indlede med note. Udenrigsminister Munch må ligesom ambassadøren i Berlin, Herluf Zahle, have haft et som minimum generelt kendskab til Erik Scavenius' samtaler i 1917 med den tyske gesandt om det mulige tyske ultimatum, den ene som kollega i den radikale regerings inderkreds og den anden som Scavenius' højre hånd, der normalt deltog i kontakterne til den tyske gesandt. Regeringen måtte derfor forvente en henvendelse, og man var som dengang parat til at give de indrømmelser, der var nødvendige for at undgå krig. Måske ville tyskerne, som Scavenius dengang håbede, og som Munch senere skrev i sine erindringer lade sig spise af med "en Kattegatsø", om end Zahle i sin indberetning 6. april gjorde klart, at dansk territorium bl.a. kunne have betydning som fly- og undervandsbådsbase samt "udfaldsbasis".

Tyske Me-110 jagerfly under det angreb om morgenen på Værløse flyveplads, hvor to hærflyvere blev dræbt.

Da Munch blev kaldt til møde med den tyske gesandt klokken 4.20, var invasion og angreb imidlertid i fuld gang. Ambassadøren havde om eftermiddagen d. 8. april frarådet forstærkning af beredskabsstyrken som “det ulykkeligste, der kunne ske”. Af værnenes forskellige enheder synes kun enhederne i Sønderjylland samt luftværnsartilleriet at have forberedt sig mentalt på kamp. Det var derfor kun ved de små grupperes indsats for at standse den tyske fremrykning ved vejene op gennem Sønderjylland og ved Amalienborg, at hæren modsatte sig overfaldet. Kun dér blev der kæmpet, på trods af, at modstand var håbløs. På Amalienborg fik man varsel om landsætningen på Langelinie. På grund af at tyskerne, der eller i øvrigt i det store og hele optrådte i overensstemmelse med planlægningen fra 1918, ikke indledte med den ventede henvendelse – nok fordi selv et par timers udsættelse ville gøre den meget vanskelige operation mod Norge endnu mere risikabel – kostede begivenhederne ud over de civile tab de væbnede styrker 16 dræbte og 20 sårede.

Ødelagt Fokker D.XXI på Værløse efter angrebet.

“De sejlede bare” og anden dansk krigstjeneste på allieret side

Da Danmark og Norge blev overfaldet den 9. april, udsendte den britiske flåde tidligt om eftermiddagen en ordre om, at alle danske og norske skibe skulle tages under britisk beskyttelse. De skulle sendes til britiske havne, eller tilbageholdes, hvis de allerede fandtes der. Danske skibe på i alt 375.000 ton kom derefter til at sejle under britisk flag. Omkring 3.500 søfolk fordelt på 159 skibe befandt sig i allierede havne og farvande ved den tyske besættelse og blev her afskåret fra hjemlandet. Hertil kom besætningerne på 85 i hovedsagen større skibe, der endte i neutrale – primært amerikanske – havne. I alt omfattede besætningerne i udeflåden 6.351 personer.

Skibene, der blev beslaglagt af briterne, kom derefter som andre britiske handelsskibe til at sejle under flådebeskyttelse, i konvojer. Handelsskibes besætninger blev betragtet som halvmilitære og skulle derfor gennemgå sikkerhedskontrol. Det var ikke uden problemer. Danskerne opholdt sig i et Storbritannien, der snart befandt sig i overlevelseskamp, og hvor man frygtede indsatsen af en ’5 kolonne. Søfolkene blev indledningsvis betragtet og behandlet som neutrale fra et land under fjendens kontrol. For at sikre den nødvendige kontrol over skibene blev der til tider placeret britiske soldater om bord. Lønningerne blev sænket til det britiske niveau, der ikke mindst for skibsofficererne var

betydeligt lavere end de danske. Lønningerne var ligeledes betydeligt lavere end på de norske og hollandske skibe, hvor satserne blev bestemt af eksilregeringerne. Der fandtes i den første måned, indtil det tyske angreb på det neutrale Holland, en mulighed for at vende hjem ad den vej, men hjemme var der høj arbejdsløshed. Som på britiske handelsskibe blev der anbragt let skyts om bord, og skibene blev afmagnetiseret for at mindske sårbarheden over for magnetminer.

En af de seks lette luftværnskanoner på ØK's SELANDIA. Herudover havde skibet tre forskellige større stykker skyts. Fra Christian Tortzen 'Søfolk og skibe 1939-1945.' Kbh 1985

Ud over de skibe, der straks blev indsat i allieret tjeneste, lå som nævnt andre af udeflådens skibe i neutrale havne. De blev først frigjort, efterhånden som USA i 1941 støttede Storbritannien mere og mere direkte, og mod slutningen af året blev landet inddraget i krigen ved det japanske angreb på Pearl Harbor.

De danske skibes hovedindsats under britisk flag fandt sted i fragtfarten på atlantruterne og i den britiske kystfart, men skibene blev til

tider indsat i transporter til direkte støtte for militære operationer. GUNVOR MÆRSK nåede således to ture under det britiske felttog i Norge. MARIE MÆRSK og ELENORA MÆRSK gik tabt under det tyske angreb på Kreta i foråret 1941. GUDRUN MÆRSK blev anvendt som transportskib ved det britiske raid mod Lofoten i december 1941.

Troppetransport. Her sydafrikanere på vej til Mogadishu i 1941 på ØK's SELANDIA. Fra Christian Tortzen 'Søfolk og skibe 1939-1945.' Kbh 1985

Det forhold, at mange danske handelsskibe sejlede i britisk kystfart, kom til at betyde, at de blev inddraget som transportskibe ved landgangen i Normandiet i juni 1944. Danske skibe under amerikansk kontrol blev indsat i Stillehavskrigen. Tre Mærsk-skibe, MARCHEN MÆRSK, GRETHE MÆRSK og LAURA MÆRSK støttede således de amerikanske operationer her med tropper og forsyninger.

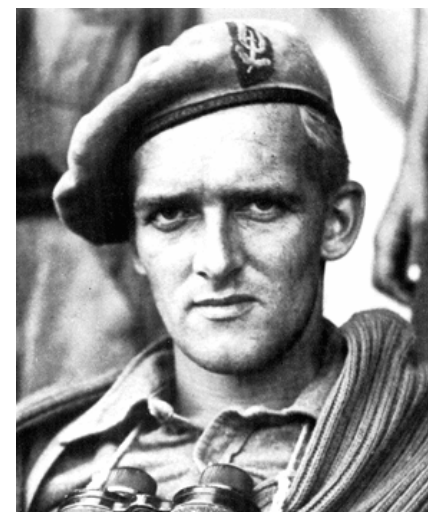

MARCHEN MÆRSK som troppetransportskib i Stillehavet. Fra Christian Tortzen 'Søfolk og skibe 1939-1945.' Kbh 1985

Hverken Storbritannien eller USA havde landforbindelse til modstanderne og Storbritannien var stærkt afhængigt af oversøiske forsyninger. Begge landenes krigsførelse afhang af en tilstrækkeligt stor skibskapacitet. Landgangen og den efterfølgende offensiv på det europæiske kontinent samt landkrigen i Asien og amfibieoperationerne i Stillehavet mod Japanerne afhang af søtransport. Uden transportflåderne kunne man ikke støtte luftbombardementerne af Tyskland fra Storbritannien og Italien og af Japan fra Stillehavets øer. Søtransportens afgørende rolle gjorde, at udeflåden blev Danmarks væsentligste bidrag til den allierede sejr. Af dens 6.351 besætningsmedlemmer omkom 800 af krigsårsager, mens 145 døde som følge af andre ulykker og sygdom. Det svarer til 15,4 %.

Dansk krigstjeneste på allieret side blev i øvrigt begrænset til små tusind personer, dvs. i størrelsesorden svarende til antallet af danske Finlandsfrivillige under Vinterkrigen. Langt den overvejende del gjorde tjeneste i de britiske styrker efter at have meldt sig til tjeneste i Storbritannien eller i en af de britiske dominions eller kolonier. Lidt under 50 % gjorde tjeneste i hæren, ca. 30 % i flåden og 20 % i flyvevåbnet. 10 % af de frivillige var kvinder. Mindre grupper af danskere kæmpede under norsk flag, og andre igen i amerikanske, canadiske, hollandske og andre styrker. Man har ikke oplysning om danske statsborgere i sovjetisk

tjeneste. Omkring 75 danske statsborgere faldt i allieret tjeneste, dvs. ca. halvdelen af tabsprocenten blandt søfolkene.

Anders Lassen, den mest kendte af de små tusind, en af de omkring 75.

Tallet af danske i allieret krigstjeneste kunne have været betydeligt større. Langt flertallet af søfolkene i udeflåden var i den rigtige alder til krigstjeneste. De var som gruppe antifascistiske, men de allierede tillod ikke, at de meldte sig til tjeneste i deres væbnede styrker. Søfolkene gjorde mere gavn, hvor de var. Det var bedre, at de sejlede.

Til tallene for dræbte uden for landet skal lægges de over 850 medlemmer af modstandsbevægelsen og op til 600, der mistede livet i koncentrationslejrene. 900 danskere civile mistede livet under besættelsen.

Værnene til og med 29. august 1943

Forløbet 9. april føltes af de to værns officerskorps som en skamfuld og uacceptabel ydmygelse, hvilket skabte pres mod værnenes ansvarlige

chefer. Situationen var specielt kritisk i søværnet, der slet ikke havde modsat sig besættelsen. I begyndelsen af maj udløste rygter knyttet til det tyske krav om fortsat dansk vedligeholdelse af minespærringerne i stræderne en mistillidserklæring fra de ledende søofficerer til viceadmiral Rechnitzer, der tvang ham bort. Officerskorpset kunne herefter koncentrere sig om den nye situation og de nye opgaver. Rammerne for den fortsatte virksomhed blev stærkt hæmmende. Egentlig uddannelsesaktivitet blev begrænset til Isefjorden og det sydfynske øhav, mens undervandsbådene kunne øve dykning i en dyb rende i Mariager Fjord, hvor vilkårene, som det kan ses, var alt andet end ideelle.

Den nye undervandsbåd HAVMANDEN med stævnen fast i lerbunden i Mariager Fjord efter dykkeøvelse i 1942. Marinens Bibliotek.

Al flytning af fartøjerne skulle meldes to døgn på forhånd til tyskerne, og flyvning var ikke tilladt. I begyndelsen af 1941 blev presset fra besættelsesmagten øget. Den krævede at få overdraget de seks torpedobåde af DRAGEN- og GLENTEN-klasserne, der var bygget i mellemkrigstiden. Tyskerne ønskede også de små torpedobåde af SPRINGEREN-klassen, der var bygget i Sikringsperioden under 1. Verdenskrig. Tyskerne, der havde mistet en meget stor del af deres mindre flådeenheder under erobringen af Norge, ønskede bådene til patruljerings- og uddannelsesformål. Værnets modstand mod den nye ydmygelse var forgæves. Den eneste formildende omstændighed var, at tyskerne leverede

materialer til erstatningsbyggeri. Den officer, der var udtaget til at aflevere de tre GLENTEN-både i Svendborg, begik selvmord.

Afleveringen. De to gamle torpedobåde NARHVALEN og HAVØRNEN bugseres ud gennem isen i Københavns Havn 5. februar 1941. Orlogsmuseet.

Minerydning i de indre danske farvande og på færgeruterne mellem landsdelene blev i den efterfølgende tid flådens primære opgave. Bygningen af de seks nye minestrygere af 'Søløven'-klassen på Orlogsværftet skred kun langsomt frem. Kun to var afleveret før den 9. april, og det sidste fartøj indgik først i november 1942. For at kunne løse rydningsopgaven byggede man på private værfter hurtigt 10 små fartøjer af MS-klassen, der alle blev indsat i 1941, og man supplerede med lejede fiskekuttere for at kunne løse opgaven.

Afløserne. I efteråret 1941 blev først Aage Vedel søværnets chef og derefter Ebbe Gørtz hærens. Nordfoto.

Mens flåden havde skaffet sig af med den chef, som officerskorpset opfattede som hovedansvarlig for forløbet 9. april, kom hærens chef general Prior ganske vist ud for hård kritik, men han havde trods alt forsøgt at forbedre forsvarsevnen og beredskabet i månederne og dagene op til besættelsen. Han søgte sin afsked, men fik den indledningsvis nægtet

af politiske grunde, og fortsatte som chef til august 1941. Da tyskerne straks erkendte problemet med at have en grundlæggende tysk fjendtlig militær styrke i sit bagland, blev den danske hær størrelse (i modsætning til marinens) straks begrænset. Ud over sine samlet 1.260 fastansatte befalingsmænd (officerer og underofficerer) blev hæren af tyskerne begrænset til en styrke på 2.200 våbenuddannede og 1.100 arbejdssoldater ud over Livgardens rekrutter, kadetter på officersskolen, m.m. Senere blev antallet af våbenuddannede øget til 2.800 for at sikre en bedre bevogtning af depoter. Kravet om overtagelse af materiel fra hæren kom hurtigt efter besættelsen i form af et ønske om overdragelse af et par helt nyanskaffede franske luftværnskanoner, som tyskerne ville undersøge før det nært forestående angreb på Frankrig. Det viste sig ikke muligt at afvise det tyske krav. Derudover overtog tyskerne de gamle luftværnsbatterier omkring København.

Det var for både hærledelsen og politikerne væsentligt at sikre sig, at man til stadighed havde den tilladte styrke under våben. Begge så styrkens opgave som at støtte politiet ved eventuelle kupforsøg fra de danske nazisters side. Dette uanset, at mulighederne for at kunne løse opgaven var begrænset af, at den tyske øverstkommanderende skulle godkende indsats ved indre uroligheder. Hjemsendelsen af de værnepligtige, der var tjenstgørende 9. april, nærmede sig. Efter en drøftelse af forskellige alternativer blev man i slutningen af maj enige om at forøge tjenestetiden for værnets normale værnepligtige fra de eksisterende 5 ½ til 12 måneder. Det kunne sikre, at der på trods af de meget betydelige begrænsninger i antallet fortsat kunne opretholdes en uddannet styrke.

I forbindelse med Frikorps Danmarks orlov i efteråret 1942 kom det til så mange episoder, at hæren på eget initiativ besluttede at hæve beredskabet i kasernerne mod et nazistisk kup. Handlingen førte til åben kritik af hæren fra politikernes side. Den nye tyske militære chef, general von Hanneken, reagerede med at beordre den danske hær væk fra sine to jyske garnisoner, Randers og Sønderborg. Tyskerne ønskede ikke danske styrker i ryggen på det invasionsforsvar, man var ved at opstille på halvøen og havde i øvrigt behov for mere kaserneplads til de flere enheder,

der nu blev placeret i Danmark. Ikke mindst rømningen af Sønderborg efter kun 22 år var demoraliserende for såvel hæren som befolkningen.

Sønderborgs borgere tager afsked med deres garnison ved parade på kasernen. Forsvarets Billedsamling.

Forsvarsministerens ønske om at opløse de flyttede styrker blev imødegået af generaløjtnant Ebbe Gørtz, der havde afløst Prior som kommanderende general i slutningen af august 1941. Generalen fandt det uforsvarligt at reducere hæren. Von Hanneken forbød imidlertid den danske hær at flytte Jyske Divisions mobiliseringsbeholdninger til Sjælland, og 18. november 1941 fulgte tyske krav om aflevering af ikke alene disse, men af alle hærens mobiliseringsbeholdninger. Hæren var kun parat til at aflevere de beholdninger, der allerede var under tyskernes kontrol efter rømningen, og her støttede forsvarsministeren hærledelsen mod statsminister Scavenius, der var klar til at aflevere alt. Enden på sagen blev, at tyskerne accepterede et kompromis, hvor hæren ikke skulle aflevere alle beholdningerne, men dog betydelig mere end indholdet af depoterne i Jylland. Hæren satte sig også succesrigt mod politikernes idé om at indsætte specielt korttidsuddannede værnepligtige i bevogtningen af jernbanerne mod sabotage. Regeringen ønskede at tilpasse sig tyskernes

ønsker, hæren ville på enhver måde hindre, at man kunne komme i kamp med allierede specialstyrker.

Hæren gik ved koncentrationen til Sjælland straks i gang med at tilpasse sine indsatsforberedelser til den nye situation. I vinteren 1943 planlagde man at mobilisere 20.000 sjællandske værnepligtige, således at man om nødvendigt kunne stille en betydelig væbnet styrke til rådighed for politikerne. Dette skete parallelt med, at von Hanneken pressede på for at få gennemført et forbud mod enhver type mobiliseringsforberedelser. For at formilde tyskerne lovede Scavenius at lette de tjenstlige vilkår for officerer, der gik i finsk eller tysk krigstjeneste og accepterede at sende et antal officerer på kursus i Tyskland. I regeringen var der voldsom modstand mod sådanne kursus, med det lykkedes statsministeren at opnå Gørtz' accept, mod at de pågældende officerer ikke blev tvunget af sted mod deres vilje. Hærchefen mødte modstand fra sine ledende officerer, men han så en trods alt beskeden indrømmelse som denne som bedre end den truende opløsning af hæren. Officererne derimod betragtede i stigende grad ethvert samarbejde med tyskerne som uacceptabelt. Kursusmuligheden endte med at blive skrinlagt af von Hanneken, der ikke ønskede yderligere dansk militær efterretningsvirksomhed rettet mod Værnemagten.

Eftergivenheden over for tyskerne medførte, at officerskorpset i stigende grad mistede tilliden til politikerne. Der gik rygter om, at den danske hær stod foran opløsning eller anvendelse på Østfronten. Opløsningen kom 29. august 1943, hvad der skulle følge efter var stadig et åbent spørgsmål.

De normale aktiviteter fortsatte til det sidste, her ved en demonstration under et 'åbent hus'-arrangement på Gardehusarkasernen i august 1943.

I sommeren 1943 havde søofficererne med opmærksomhed fulgt udviklingen af en stadig mere tilspidset situation mellem besættelsesmagten og befolkningen. Allerede året før havde Søværnskommandoen givet ordre til, at man, hvis tyskerne greb ind over for værnet, enten skulle sejle til Sverige eller ødelægge skibene, så de ikke som torpedobådene faldt i tyskernes hænder. De nødvendige sidste forberedelser blev iværksat d. 27. august. Umiddelbart efter kl. 4 den 29. blev aktionen iværksat af viceadmiral Vedel. Samtlige skibe på Holmen, der var under kommando, blev sænket eller på anden måde ødelagt. Tre minestrygere af MS-klassen og den gamle torpedobåd HAVKATTEN nåede svensk farvand. Derimod lykkedes det tyskerne at afskære artilleriskibet NIELS IUELS forsøg på at nå svensk territorium. I alt kostede aktionerne den danske marine syv dræbte og 11 sårede.

NIELS IUEL under flugtforsøget. Orlogsmuseet.

Samtidig med at flåden ødelagde sig selv, gennemførte de tyske styrker kupagtige overfald på hærens resterende kaserner. Det kom til kampe flere steder i københavnsområdet, Næstved, Odense og Nyborg. 17 blev dræbt og 39 såret, dvs. flere end den 9. april. Tyskerne erobrede næsten alt hærens materiel intakt. Ved garnisonen i Holbæk havde man som i Næstved været forberedt på, at overfaldet ville komme, men chefen valgte ikke at kæmpe. En batterichef besluttede at søge til Sverige eller kæmpe på vej dertil. Enheden nåede Gilleleje uden at blive standset af tyskerne, kaprede et skib og nåede nabolandet.

Internerede fra hæren bag pigtråden. Frihedsmuseet.

Herefter gik værnenes faste personel i krigsfangenskab, kaldet internering, flådens personel med en tilfredshed over sin effektive demonstration, hærens dybt frustrerede over forløbet og med vrede og foragt over for de militære foresatte og politikere, som de gav skylden for den nye ydmygelse.

Danmark som base for Tysklands krig

Danmark havde igennem 1930'erne og i de første krigsmåneder valgt entydigt at lægge sig på Det Radikale Venstres forsvarspolitiske linje. Man havde fravalgt det forsøg på at påvirke de krigsførende stormagters handlinger gennem et forsvar af den neutrale status, som var udbredt blandt de øvrige små europæiske lande. Dette kom til at betyde, at man fra 9. april 1940 til 4. maj 1945 stillede landets ressourcer, landområder, søterritorium og intakte infrastruktur til rådighed for Tysklands krigsførelse mod Danmarks nabolande Norge og eventuelt Sverige og mod Danmarks ligesindede blandt de krigsførende stormagter, herunder først og fremmest Storbritannien.

Aalborg Lufthavn 9. april. Den centrale mellembase for den luftbro og flystøtte, der muliggjorde begyndelsen af Norgesfelttoget. Fra Carsten Petersen 'Luftkrig over Danmark.' Ringkøbing 1985.

I første omgang indebar den uforsinkede og frie rådighed over de nordjyske syd-nordgående veje og jernbaner og de nørrejyske havne sammen med flyvepladserne ved Aalborg, at den ekstremt chancebetonede tyske invasion af Norge blev lettet. Den nybyggede Aalborg lufthavn blev den afgørende base for transportflyene i verdenshistoriens første luftbro, og var samtidig base for både bombe- og jagerfly. I april 1940 opererede ca. 200 fly fra lufthavnen, af tyskerne benævnt 'Aalborg West'. Via denne blev der fløjet brændstof til at holde operationen i Norge i gang. Fra en vandflyverplads i Limfjorden i den vestlige del af Aalborg opererede tyske marinefly mod de britiske undervandsvåde, der opererede i Skagerrak mod de tyske transportere til Norge. Man kan argumentere for, at den frie rådighed over Nordjylland og forbindelserne hertil var, hvad der gjorde Norgesfelttoget muligt i en situation, hvor Tyskland på grund af den nært forestående hovedoperation mod vest kun havde meget begrænsede midler til rådighed. Tyskland var i realiteten næsten i samme situation, som man havde været i 1917-1918, hvor den tyske hær manglende midler havde

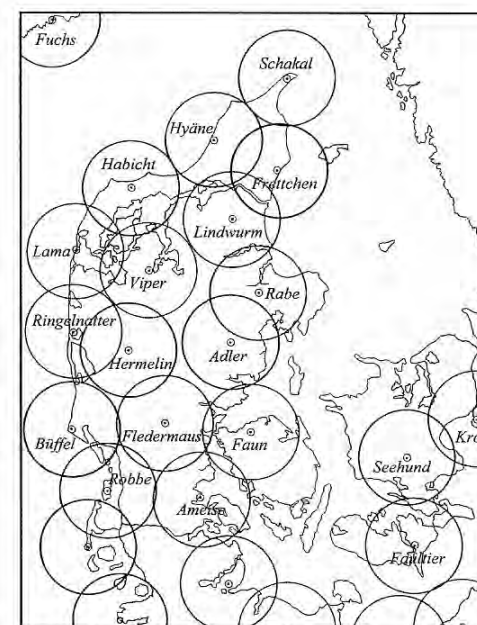
lettet den tyske udenrigstjenestes indsats for at sikre dansk tilpasning til de tyske strategiske krav med alene truslen om en invasion.

Derefter blev dansk territorium på forskellig måde anvendt militært af de tyske værn. Værdien af Danmark for den tyske krigsindsats afhang af de operative behov i de forskellige dele af krigen. Luftmilitært var ikke mindst Jylland indledningsvis et egnet baseområde for luftangreb på Storbritannien og på den britiske skibstrafik i Nordsøen.

Udbygningen af Danmark som flybaseområde fortsatte gennem hele krigen. Her slutresultatet i maj 1945. Fra Jens Andersen 'Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45.' Kbh 2007.

Da de allierede bombeangreb mod Nordtyskland tog til, blev Danmark og igen specielt Jylland centralt for den tyske luftvarsling og det tyske jagerluftforsvar. Mens den tyske luftvarsling indtil foråret 1942 byggede på luftmeldeposter, blev der i Danmark hurtigt derefter opbygget et omfattende og stadig tættere net af radarstationer, der ikke mindst støttede natjagerflyenhederne. Britiske tunge bombefly blev indsat om natten, og i det første par år var disse flys navigatører stærkt afhængige af at kunne følge terrænet på vej til målet. Det var lettere ved at følge kyster og floder, og indflyvningen til de tyske østersøhavne foregik over Sønderjylland og Nordslesvig. Det må vurderes som sikkert, at Tyskland senest i begyndelsen af 1943 ville have set sig tvungent til at sikre sig kontrol over Danmark – og specielt Jylland – hvis man ikke allerede havde opnået kontrol med landet og bombeflyenes indflyvningsruter i 1940.

Tyske radarstationer i Danmark i juli 1943. Fra Jens Andersen 'Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45.' Kbh 2007.

I hele besættelsestiden blev der derudover gennemført en intensiv taktisk luftkrig over Danmark, hvor de allierede angreb det tyske luftvåben her for at nedslide det og vanskeliggøre dets offensive operationer.

Den tyske flåde ønskede fra dansk område at hindre, at den britiske flåde, herunder som i 1. Verdenskrig primært fjendens undervandsbåde, trængte ind i Østersøen. Her lå den tyske flådes centrale, sikrede uddannelsesområde. Som de tyske flådeplanlæggere havde erkendt allerede under 1. Verdenskrig, kunne Bornholm på grund af øens beliggenhed og havdybden omkring den gives en rolle i uddannelsen af ubådsbesætninger. I en kort periode ved angrebet mod Sovjetunionen, skulle de tyske maritime styrker i Danmark være klar til at hindre sovjetiske krigsskibes mulige forsøg på at slippe ud af Østersøen.

Tyske motortorpedobåde og ubåde i Helsingør Havn i juli 1941 klar til at angribe den sovjetiske flåde, hvis den skulle forsøge at forlade Østersøen. Fra Jens Andersen 'Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45.' Kbh 2007.

Mod slutningen af krigen blev den afgørende maritime opgave at hindre, at allierede styrker trængte ind i Skagerrak og Kattegat for derefter dels at afbryde de tyske søforbindelser til Norge samt måske trænge ind gennem stræderne til Østersøen.

Landmilitært blev Danmark først og fremmest et godt og sikkert område for genopbygning og uddannelse af enheder til de forskellige tyske landfronter. Derudover skulle Danmark forsvares mod en mulig allieret landgang i Jylland, der kunne true den tyske nordfront. Etablering af kystforsvaret af Jylland blev indledt i efteråret 1941.

Forsvarsforberedelserne blev intensiveret i efteråret 1942 og igen i efteråret 1943. Lige siden begyndelsen af århundredet havde Esbjerg og Fanø været opfattet som et centralt område for forsvaret af Nordtyskland. Nu blev der etableret omfattede faste kystforsvarsværker, feltbefæstninger og minespærringer for at sikre sig mod en allieret landsætning her.

15 cm tårn fra slagkrydseren GNEISENAU på nordenden af Fanø til dækning af indsejlingen til Esbjerg. Fra Jens Andersen 'Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45.' Kbh 2007.

Efter at man i sommeren 1944 havde erkendt, at den allierede hovedlandsætning havde fundet sted i Frankrig, kunne invasionsforsvaret i Danmark nedprioriteres noget, men mod slutningen af krigen måtte man forudse, at de allierede kunne gennemføre operationer mod Østjylland og andre Kattegatskyster. Under hele besættelsestiden havde Jylland en central rolle for transittransporter mellem Nordtyskland og Norge.

Danske aktive bidrag til krigen på tysk og finsk side

Ud over som militærstrategisk aktiv, havde Danmark, som det er blevet klarlagt i den nyere besættelseshistorie, en væsentlig rolle som en del af den tyske krigsøkonomi, herunder ikke mindst som leverandør af fødevarer. Men Danmarks ressourcer blev også til nytte for Tyskland på andre måder, herunder hjemmeflåden.

175 danske handelsskibe, hvoraf de fleste var på 1.000-2.000 bruttoregister-ton, befandt sig i danske eller tyskkontrollerede farvande 9. april. Disse skibe havde ca. 4.000 besætningsmedlemmer og udgjorde omkring 33 % af handelsflådens samlede tonnage. Efter de aftaler, der blev indgået mellem besættelsesmagten og de danske myndigheder midt i maj 1940, stod den del af skibskapaciteten, der ikke blev anvendt til den danske kulimport fra Tyskland, til rådighed for den tyske krigsøkonomi. Kulimporten var afgørende for landets evne til at producere varer til såvel eget forbrug som til Tyskland. Danske skibe sejlede herunder ikke alene fødevarer fra Danmark, Norge og Baltikum til Tyskland. De indgik også i de af Sverige eskorterede malmtransporter fra Kiruna, der forsynede den tyske våbenindustri med jernmalm af høj kvalitet. Damperen Orion blev midt i juli 1942 torpederet på vej til Kiruna, formentlig af en sovjetisk undervandsbåd. I løbet af krigen gik også fire andre skibe ned øst for Gedser som følge af krigshandlinger.

Fra august 1941 kom de danske redere under stigende pres for at tillade bevæbning af de danske skibe, der sejlede i kysttrafik langs Nordsøkysten. Det lykkedes normalt at undgå denne bevæbning gennem strejketrussel fra besætningernes side. De ville ikke skyde mod allierede styrker.

J. Lauritsens ANNA og HELENE havde skyts og marinebesætninger om bord, da de blev frigivet efter tysk beslaglæggelse i sommeren 1941. Fra Christian Tortzen 'Søfolk og skibe 1939-1945.' Kbh 1985

Hjemmeflåden sejlede under dansk flag gennem hele krigen. I krigens sidste uger blev 10 skibe dog beslaglagt for at indgå i den omfattende evakuering af tyskere fra de østlige og sydøstlige brohoveder på Østersøkysten. I alt nåede hjemmeflådens tab op på ca. 230 krigsdræbte.

Også de oplagte dele af hjemmeflåden kom under angreb, her ØK's FALSTRIA, JAVA og JUTLANDIA 3. maj 1945 i Nakskov Fjord af britiske fly. Der var her kun sårede. Fra Christian Tortzen 'Søfolk og skibe 1939-1945.' Kbh 1985

Ud over den danske hjemmeflådes bidrag til den tyske krigsøkonomi blev et samlet antal af 1.882 danske søfolk påmønstret som besætningsmedlemmer på tyske skibe. Da de havde fået anvist arbejde i Tyskland af danske myndigheder, kan man ikke betragte denne indsats som frivillig. Som handelsflådens indsats var den en følge af besættelsens karakter. De var blot en lille del af de omkring 100.000 danskere, der arbejdede i Tyskland under krigen.

Derimod var alle de danske statsborgere, der gik i tysk krigstjeneste, frivillige. Den første håndfuld meldte sig til allerede i 1939, og da krigen sluttede havde omkring 12.200 søgt tjeneste i Waffen SS, dvs. godt 1 % af de ca. 1 million danske mænd mellem 20 og 50 år. Heraf blev dog kun halvdelen antaget. Da Waffen SS var en eliteorganisation, var der mange, der ikke levede op til kravene. Ud over disse ca. 6.000 gjorde 620 tjeneste i Værnemagtens tre værn og godt 8.000 i de tyskorganiserede sikkerheds- og vagtstyrker i Danmark. I den sidste gruppe kunne indgå folk, der var blevet hjemsendt som syge eller sårede fra Waffen SS. Det samlede antal af danskere i tysk krigstjeneste i Waffen SS og Værnemagten var i størrelsesordenen nogenlunde som antallet af danskere, der sejlede i udeflåden for de allierede.

Af danskerne i Waffen SS var omkring 75 % overbeviste nazister. Ca. en fjerdedel af det samlede tal var fra det tyske mindretal i Sønderjylland. Det danske nationalsocialistiske partis kontorer og medlemmer stod i meget høj grad for rekrutteringen. Den største gruppe var ufaglærte arbejdere. Den typiske danske SS-soldat var en 25-årig mand, der var vokset op på landet, men flyttet til en by, hvor han søgte at ernære sig som ufaglært arbejdsmand. På arbejdspladsen var han via kammerater kommet i kontakt med partiet. Det betydelige antal danskere i tysk krigstjeneste kan således ses som en følge af udviklingen i 1930'erne, hvor folk bevægede sig væk fra den demokratiske midte til grupperingerne på den yderste højre- og venstrefløj. Af de frivillige i Waffen SS omkom mellem 1.500 og 2.200. Antallet er usikkert på grund af den kaotiske karakter af kampene i de sidste krigsmåneder. Herudover blev 3.300 dømt for krigsdeltagelse i SS.

Som nævnt meldte danskere sig allerede før besættelsen til Waffen SS, og i sommeren 1940 startede rekrutteringen til 'SS Standarte Nordland' i 'SS Division Wiking'. Ved invasionen af Sovjetunionen 22 juni 1941 var antallet af danskere ca. 500, de fleste i 'Regiment Nordland'. 'Division Wiking' indgik i Armégruppe Syds offensiv i Ukraine i 1941 og fortsatte videre mod Kaukasus i 1942. I foråret 1943 fulgte de daværende omkring 200 danske i regimentet med, da det blev trukket tilbage til Tyskland for at danne kernen opstillingen af den nye 'SS Panzergrenadier-Division Nordland'.

Umiddelbart efter angrebet på Sovjetunionen startede opstillingen af 'Frikorps Danmark', der skulle tilgå Waffen SS som en egentlig dansk enhed. Tyskerne gik med den danske regerings billigelse i gang med at få højrenationale danske officerer og underofficerer til at melde sig. Af hærens ca. 2.300 befalingsmænd af linjen eller reserven meldte 77 sig. Ganske vist var de danske officielle myndigheder behjælpelige med gode tjenestevilkår ved hjemkomst, men samtidig advarede den respekterede pensionerede hærchef Erik With offentligt mod deltagelse. Hovedparten af værnets officerskorps betragtede det som en unational handling at melde sig til den krigsmagt, der holdt landet besat, uanset hvad politikerne sagde.

Frikorpssoldater ved ødelagt sovjetisk T-34 kampvogn i Demjansk-kedlen i forsommeren 1942. Fra Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith 'Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45.' Kbh 1998.

Korpset blev første gang indsat i begyndelsen af maj 1942 for at forstærke de tyske styrkers offensiv med det formål at sikre adgangen til 'kedlen' ved Demjansk syd for Novgorod. Her blev bl.a. korpsets chef, Christian Frederik von Schalburg, dræbt. Von Schalburg var født i Rusland med dansk far, men var efter forældrenes flugt ved revolutionen blevet officer i Livgarden. Han havde tidligere i krigen været frivillig i Finlands-korpset. Han blev afløst af frikorpsets tredje og sidste chef, Knud Børge Martinsen. Martinsen havde som von Schalburg været dansk linjeofficer. Han var kendt som en af de dygtigste af sin årgang. Han overlevede krigen og blev efter retsopgøret henrettet i 1949.

I forgrunden Frikorpsets sidste chef, Knud Børge Martinsen. Han førte korpset under de meget hårde kampe ved Velikie Luki nord for Smolensk i december 1942. Fra Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith 'Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45.' Kbh 1998.

Frikorpset blev opløst som en særlig national legion i begyndelsen af juni 1943 og indgik herefter som den første af de tre bataljoner i den nye Division Nordlands 'Regiment Danmark'. 'Nordland' blev indledningsvis indsat i brutale anti-partisanoperationer i Kroatien. I december 1943 blev divisionen flyttet til Leningrad-fronten, hvorfra den gik tilbage. Første halvår af 1944 var divisionen indsat i de forsvarsoperationer ved og vest for den estiske by Narva, der midlertidigt standsede den sovjetiske offensiv langs Finskebugtens sydkyst. I efteråret indgik divisionen i tilbagetrækningen herfra til Kurlandsbrohovedet, hvor den blev indsat i forsvaret syd for Liepaja mod serien af sovjetiske angreb omkring årsskiftet 1944-1945. Brohovedet var af Hitler udset til et af udgangspunkterne for den offensiv på Østfronten, der skulle følge efter sejren over de vestallierede i Ardenneroffensiven.

Danske Waffen SS-soldater fra Division 'Nordland' ved Berlin i foråret 1945. Fra Foto-cd til Helge Fjelde 'Berlin 1945 – en dansk frivilligs øjenvidneberetning.' Kbh 2001.

Da offensiven i vest fejlede, blev brohovedet udtyndet. I begyndelsen af februar 1945 blev Division Nordland evakueret fra Liepaja og sejlet til Tyskland. Herefter blev resterne, herunder Regiment Danmark, indsat i forsvaret af Berlin. De sidste dele af regimentet sluttede krigen i forsvaret af regeringskvarteret med 'Førerbunkeren'.

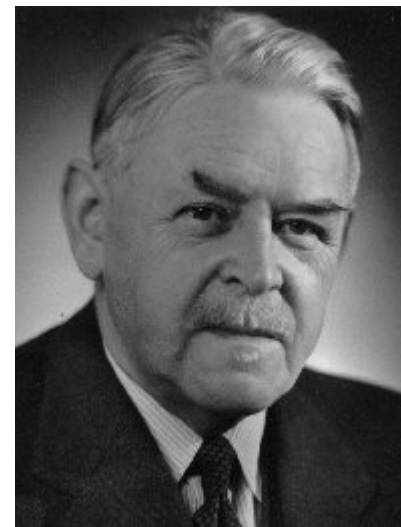
Kampen er slut. Dræbt officer fra 'Nordland' i Berlin. Fra Foto-cd til Helge Fjelde 'Berlin 1945 – en dansk frivilligs øjenvidneberetning.' Kbh 2001.

Antallet af danskere, der kæmpede på finsk side fra 1941 til 1944 var langt mindre. Der var kun tale om 163 i kampenheder samt 35 i de finske sanitetsenheder. Af disse faldt 11. Der var flere årsager til, at antallet blev så lille på trods af ledende danske politikeres støtte. For det første vendte de danske nationalkonservative med Erik With i spidsen, der havde været hovedkraften bag deltagelsen i Vinterkrigen, sig mod krigstjeneste hos besættelsesmagtens finske allierede. For det andet saboterede det danske nazistparti finsk krigstjeneste, som kunne true rekrutteringen til Waffen SS. For det tredje var der for regeringen pinlige tilfælde, hvor danskere forlod rejsen til Finland og nåede til Storbritannien. Kun i to perioder blev større grupper af danskere indsat sammen. Det skete første gang under erobringen af Hangø-odden, hvor et par snese danske kæmpede sammen i 55. Infanteriregiment, og anden gang hvor en tilsvarende gruppe indgik i 13. Infanteriregiment under kampe ved Svir-floden. Danskere i finsk krigstjeneste blev ikke retsforfulgt efter krigen.

(kort over Europa med grænserne fra mellemkrigstiden med markering af steder, hvor grupper af danske kæmpede/opholdt sig: Estland-Letland-Rusland 1919, Spanien 1937-39, Finland 1940, Rusland-Ukraine-Kroatien-Estland-Letland-Tyskland 1943-45, Finland-Rusland 1941-44. For Waffen SS-stederne, se Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith 'Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45.' Kbh 1998, s. 6)

Undergrundshæren, den militære sabotageindsats og brigaden i Sverige

Tyskerne overvejede efter 29. august 1943 at anvende de danske værns personel i deres krigsførelse. Konkret overvejede man at sende 5.000 af hærens personel til "ideologisk opdragelse" i Tyskland i Waffen SS og lade den tyske marine hente personel i den danske flåde. De danske værn var klar over risikoen og forberedte deres modtræk i det omfang, det var muligt under interneringen. Indtil transporterne af de danske jøder, var det ikke vanskeligt at komme til Sverige. Hovedparten af værnenes faste efterretningsofficerer havde undgået arrestation d. 29. august ved at flygte, og hærens ledelse, hvor en stor del var interneret samlet, planlagde så snart som det var muligt at sende en gruppe på 135 faste befalingsmænd til nabolandet. De ville i givet fald blive fulgt af så mange som muligt af resten, hvis tyskerne forsøgte at gennemføre en deportation. Tyskerne valgte imidlertid at koncentrere sig om jøderne og ønskede at koble aktionen mod disse sammen med frigivelsen af de internerede militærpersoner. Denne kobling blev kontant afvist af generalløjtnant Gørtz og viceadmiral Vedel, men frigivelsen af de internerede værnepligtige fulgte to uger efter starten af operationen mod jøderne, mens værnenes faste personel måtte afvente et forgæves tysk forsøg på at presse hærens personel til at bidrage til jernbanebevogtningen og flådens til at fortsætte minestrygningen af de danske farvande.

Socialdemokraten Wilhelm Buhl, som Ebbe Gørtz fortsat anså for den legitime danske leder.

Under interneringen havde hærledelsen lagt sin strategi for fremtiden. Man ville så vidt muligt forsøge at give de danske politikere et middel til at opnå kontrol over landet ved et tysk sammenbrud, dvs. varetage den gendarmeriopgave, som man efter 9. april havde forberedt sig på mod de danske nazister. Derigennem skulle man også lægge det politiske og organisatoriske fundament for genopbygningen af de danske militære styrker efter afslutningen af besættelsen. Som hovedparten af politikerne opfattede hærledelsen muligheden af et kupforsøg fra den stadig mere effektive kommunistiske del af modstandsbevægelsen som den alvorligste trussel ved det tyske sammenbrud. Hærledelsen havde imidlertid det problem, at den af det yngre personel blev opfattet som ansvarlig for den ydmygende samarbejdspolitik, her ikke mindst den utilstrækkelige indsats den 29. august. Derfor var den uden moralsk ret til at lede organisationen. Det i september 1943 oprettede 'Danmarks Frihedsråd' med dets stadig tættere bånd til de allierede blev af et stigende antal i værnene opfattet som en mere legitim ledelse af landet end det '13-

mandsudvalg', som blev dannet i oktober under den socialdemokratiske leder, Vilhelm Buhl, som en skyggesamlingsregering af partiernes ledere.

Frihedsrådet, her 1945, blev i stigende grad opfattet som den legitime regering af værnenes yngre personel, mens Ebbe Gørtz refererede til partilederne under Vilhelm Buhl.

Hæren havde forsat forberedelserne til at mobilisere de nu hjemsendte kadrer og uddannede værnepligtige, men havde ikke mulighed for at bevæbne dem. Her trådte nu den socialdemokratiske ledelse til, idet den udnyttede sine tætte forhold til det regerende socialdemokratiske søsterparti i Sverige. I midten af oktober bad Buhl i et brev udarbejdet af den socialdemokratiske ledelse i et møde hos den svenske ambassadør om, at der blev oplagt våben til 50.000 mand på en sådan måde, at man hurtigt kunne overføre disse til Danmark. Senere søgte man at få englænderne til at klargøre en tilsvarende mængde våben til overførsel til Danmark. Tallet svarede nogenlunde til den våbenbeholdning, som hæren havde haft til rådighed mellem den tvungne aflevering til tyskerne og interneringen. Hæren håbede at den nye mobiliseringsplan, P-planen, kunne levere 40.000 mand. Hertil kom værnenes faste personel. Den samlede styrke kunne støtte den stadig intakte politistyrke på ca. 10.000 mand ved uroligheder efter krigen.

Mens hærledelsen og politikerne så disse styrkers anvendelse knyttet til situationen efter krigen, ønskede Frihedsrådet og de allierede dem anvendt som en styrke i tyskernes bagland til støtte for de allierede operationer ved en mulig invasion. Modstræbende måtte Ebbe Gørtz i vinteren 1944 acceptere, at al åben tale om at anvende styrkerne mod kommunisterne måtte ophøre, og at alle typer enheder var underlagt den allierede overkommando, både de styrker, der nu blev opbygget i Sverige, de grupper af faste befalingsmænd og af forsvarsvenlige foreninger ('O-grupper') og de civile militærgrupper, der i løbet af 1944 tog stadig fastere form overalt i landet. I stigende grad blev de faste befalingsmænd frigivet til uddannelse og føring af den forberedte kampindsættelse af den civile del af modstandsbevægelsen, der mellem september 1944 og maj 1945 blev mere end firedoblet fra 11.500 til ca. 56.000. Selv om 'O-gruppernes' 2.500 mand efterhånden blev bedre bevæbnet end resten, en forfordeling, som i øvrigt afspejlede deres bedre evne til at anvende våbnene, var det først og fremmest den meget hurtige vækst af den civile del af bevægelsen i de sidste måneder, der medførte, at summen af våben fra Sverige og nedkastede våben selv mod slutningen var utilstrækkelig til en bevæbning af alle. De betydelige leverancer i det sidste besættelsesår forbedrede situationen for alle.

Der var til stadighed strid om, hvad der var de illegale styrkers vigtigste opgave. Var det den aktive sabotage og anden indsats mod tyskerne, der kunne forbedre landets muligheder for at blive anerkendt som allieret på trods af landets optræden den 9. april og det efterfølgende par år. Eller skulle de først og fremmest give politikerne og hærledelsen en mulighed for at sikre kontrollen over landet ved et tysk sammenbrud. Det var bl.a. emnet for striden mellem den militære chef i Jylland, Vagn Bennike, og hans regionschef for Nordjylland, den fremragende leder af nedkastningerne, Jens Toldstrup.

De militære efterretningstjenester havde efter 29. august 1943 etableret sig i Stockholm, hvorfra man snart virkede som en integreret og særdeles effektiv del af den allierede efterretningsvirksomhed mod det danske område. Hvad tyskerne foretog sig i og gennem Danmark, blev registreret og hurtigt videresendt. Danskere i Sverige arbejdede derudover

allerede fra foråret 1943 for at opbygge en dansk styrke, der kunne vende tilbage ved krigens afslutning, men først efter begivenhederne 29. august tog udviklingen fart, først og fremmest på grund af den danske socialdemokratiske ledelses henvendelse til den svenske statsminister to måneder senere. Hans Hedtoft udtrykte klart ønsket om hjælp fra svensk side, hvis der opstod kaotiske forhold ved det tyske sammenbrud. Allerede i juli var en uddannelse af norske politienheder, der skulle danne dække for uddannelse af militært personel, begyndt i Sverige. Gørtz havde sendt general Kristian Knudtzon som sin forbindelsesofficer til den svenske øverstkommanderende. Knudtzon fik straks at vide, at de 50.000 geværer ikke kunne stilles til rådighed, og reducerede de umiddelbare ønsker til våben til en dansk enhed i Sverige på 500 plus 2.000 andre våben, som enheden kunne tage med ved overførsel til Danmark. Senere skulle yderligere 5.000 våben oplægges.

Svenskerne imødekom disse første ønsker i december 1943. Opstillingen og uddannelsen gik i gang, og mellem efteråret 1944 og maj 1945 blev styrken udvidet, uddannet og udrustet som en slagkraftig infanteribrigade. Hertil kom flåde-, fly- og støtteenheder, således at den samlede styrke ved befrielsen var på næsten 5.000 mand.

Brigaden ankommer til Helsingør 5. maj. Brigadesamlingen, Frøslevlejren.

Den svenske militære ledelse forberedte forskellige modeller for indsættelsen af brigaden, afhængig af forløbet ved det tyske sammenbrud, ligesom man forudså om nødvendigt at skulle indsætte betydelige svenske styrker i 'Operation Rädde Danmark' for at stabilisere udviklingen på Sjælland eller Bornholm. Nu forløb udviklingen på grund af den tyske delkapitulation den 4. maj relativt udramatisk, og brigaden startede overførslen fra Helsingborg til Helsingør efter midnat. Ved en af de korte ildkampe under indrykningen i København mistede tre soldater livet. Herefter blev brigaden anvendt til at stabilisere situationen forskellige steder i landet og ved grænsen. Som den 9. april og 29. august kom det heller ikke denne gang til den af mange ønskede kamp mod tyskerne, der måske kunne redde lidt af den nationale ære. Brigaden, den nok bedst kampuddannede og motiverede danske enhed i det 20. Århundrede, blev opløst 10. juli 1945.

Brigaden overtager vagten på Grønnegades Kaserne i Næstved 14. maj 1945.

En del af modstandsbevægelsens sabotagevirksomhed, sprængningerne af de jyske længdebaner med det formål at sinke tyske troppebevægelser fra Norge til Vesteuropa, skulle bidrage direkte til den allierede krigsførelse. Forskellige forhold bidrog til afgørende at reducere værdien af denne indsats. For det første var der så megen buffertid indarbejdet i de tyske transportplaner, at reparationer kunne nås, uden at togene blev væsentligt forsinkede. For det andet havde jernbanerne intakt reparationsmateriel fordelt langs banen, så mange reparationer kunne gennemføres samtidigt. Endeligt var de mest sårbare steder, de større broer og sporskifteområder, godt bevogtede.

Jernbanesabotagen, der med tyskerne i landet kun kunne få symbolsk effekt.

Nu ved vi, at denne store og risikable del af den jyske modstandsbevægelses indsats kun fik symbolsk værdi, den fik ingen indflydelse på den tyske krigsførelse. DSB's reparationshold kunne nå at udbedre skaderne på skinnelægget inden for de tyske transportplaner planlagte reservetid. Det havde haft en ganske anderledes stor effekt på krigens forløb, hvis de jyske længdebaner, som planlagt og forberedt af jyske myndigheder igennem de foregående 30 år var blevet afbrudt 9. april 1940. Ødelæggelserne var planlagt til at skulle ske på den mest effektive måde på de mest sårbare steder. I det tilfælde måtte reparationerne have været gennemført én efter én, i en situation, hvor tyskerne absolut ikke havde buffertid. Imidlertid var en sådan handling utænkelig inden for den forsvarspolitik, som flertallet af danskerne ønskede i 1930'erne. De valgte og fik Viggo Hørups og Peter Munchs politik, ikke I. C. Christensens og da slet ikke Arnold Kühnells og Erik Withs. Danmark var ikke og blev aldrig som Finland.

Litteraturgrundlaget til kapitlerne.

ⁱ Litteraturgrundlag (det primære):

- O. Andersen: 'Københavns Landbefæstning 1886-1920.' fra 'Krigshistorisk Tidsskrift', nr 1. og 2. 1975.
- Hans Christian Bjerg: ' Søofficerernes mundkurv 1907-08.' Fra 'Historie. Jyske Samlinger, Ny Række XI, 3-1975'.
- Camilla Müller Berg Christensen: 'Dansk Forsvarspolitik 1902-1909. De danske politikeres forsvarsopfattelser & trusselvurderinger.' København 2004 (ikke publiceret magisterafhandling)
- Jens Ole Christensen: 'I Tysklands skygge. Dansk forsvarsplanlægning 1872-1909 – det militære aspekt.' København 1996 (ikke publiceret ph.d.-afhandling).
- Samme: ' "Lige langt fra militarismens overmodige dasken på sabelskeden som fra selvopgivelsens jammerlighed". I.C. Christensen og dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik 1901-09.' Fra ' Historisk Tidsskrift, Bind 105/2', København 2005.
- Peter Thorning Christensen (redaktør): 'The Fortifications of Copenhagen. A guide to 900 years of fortifications history.' København 1998.
- Troels Fink: 'Estruptidens politiske historie 1875-1894. I. Kampen mellem de to ting 1875-1885.' Odense 1986.
- Samme: 'Estruptidens politiske historie 1875-1894. II. Provisorietiden 1885-1894.' Odense 1986.
- Samme: 'Ustabil Balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1904' Aarhus 1969.
- Samme: 'Spillet om Dansk neutralitet 1905-1909.' Aarhus 1959.
- Carl-Axel Gemzell. 'Organization, Conflict, and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning, 1888-1940.' Lund 1973.
- A. N. Hvidt: 'Københavns nordfront. Et bevæget kapitel i Lyngby-Taarbæks historie.' fra 'Lyngby årbog 1962'.
- Samme: 'Københavns Befæstning 1886-1962' fra 'Historiske Meddelelser om København. Årbog 1964'
- Samme: ' Vestvolden. Glostruppegnens største historiske minde.' Glostrup 1965.
- Samme: 'De sjællandske kystbefæstningsanlæg under to Verdenskrige.' fra 'Krigshistorisk Tidsskrift', nr. 1. 1966.
- Samme: 'Befæstningsanlæggene i Gladsaxe Kommune.' fra 'Gladsaxe årbog 1968'.
- Kristian Hvidt: 'Venstre og forsvarssagen 1870-1901.' Aarhus 1971.
- Tage Kaarsted: 'Hvad skal de nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914.' Aarhus 1969.

- Flemming Larsen: 'Agersøundstillingen.' fra 'Krigshistorisk Tidsskrift', nr. 1 1978.
- Ole Lisberg Jensen: 'I skyggen af Tyskland. Den danske flådes historie 1864-1920.' København 2005
- Bjørn Nielsen: 'Fra idé til virkelighed.' København 1979.
- Henning Nielsen: 'Dansk udenrigspolitik 1875-1894 med særligt henblik på beslutningsprocessen.' Odense 1977.
- W.W.Prior: 'Generalløjtnant A.A.B. Kühnel.' København 1942.
- Michael Salewski: ' "Weserübung 1905"? Dänemark im strategischen Kalkül Deutschlands vor dem Ersten Weltkrieg.' fra Jürgen Elvert & Stefan Lippert: 'Die Deutschen und die See.' Stuttgart 1998.
- Viggo Sjøqvist: 'Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. Bind II 1865-1911.' Aarhus 1962.
- Carsten Staur: 'P. Munch og forsvarsspørgsmålet ca. 1900-1910.' Fra 'Historisk Tidsskrift. Bind 81. Hæfte 1.' 1981.
- Ditlev Tamm: 'Konseilspræsidenten Jacob Brønnum Scavenius Estrup.' København 1996.

ⁱⁱ Litteraturgrundlag (det primære):

- Klavs Becker-Larsen: 'Tunestillingen. Feltbefæstningen fra Roskilde fjord til Køge bugt.' Roskilde 1986.
- Geoffrey Bennett: 'Freeing the Baltic.' Edinburgh 2002.
- Hans Branner: 'Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægning august 1914.' København 1972.
- Camilla Müller Berg Christensen: 'Dansk Forsvarspolitik 1902-1909. De danske politikeres forsvarsopfattelser & trusselvurderinger.' København 2004 (ikke publiceret magisterafhandling)
- Jens Ole Christensen: 'I Tysklands skygge. Dansk forsvarsplanlægning 1872-1909 – det militære aspekt.' København 1996 (ikke publiceret ph.d.-afhandling)
- Michael H. Clemmesen: 'Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940. En studie op langs af planlægningen samt en vurdering af denne planlægnings forhold til den politiske hensigt med forsvaret.' København 1982.
- Samme (redaktør): 'Nedslidningen. Udvalgte kildeklip om danskerne og deres neutralitetsforsvar under 1. Verdenskrig.' København 2007.
- Samme: 'Vilnakommandoet 1920-21. Danmarks første kontingent til en international fredsbevarende styrke.' København 2007.
- Samme: 'The Danish armed forces 1909-1918. Between politicians and strategic reality.' København 2008 (som indeholder en del af forskningsresultaterne fra forfatterens project).
- Karl Erik Haug: 'Tyske krigsplaner og Norge under den Første Verdenskrig.' Fra 'Norsk Historisk Tidsskrift 4/1995.'

- Ole Lisberg Jensen: 'I skyggen af Tyskland. Den danske flådes historie 1864-1920.' København 2005.
- Niels Jensen: 'For Dannebrog's Ære. Danske frivillige i Estlands og Letlands frihedskamp 1919.' Odense 1998.
- Tage Kaarsted: 'Hvad skal de nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914.' Aarhus 1969.
- Samme: 'Storbritannien og Danmark 1914-1920.' Odense 1974.
- Viggo Sjøqvist: 'Erik Scavenius. En biografi.' København 1973.
- Samme: 'Peter Munch. Manden, Politikerne, Historikeren. En biografi.' København 1976.

iii Litteraturgrundlag (det primære):

- Paul E. Ancker: 'De danske militære flyverstyrkers udvikling 1910-1940.' Odense 1997.
- Hans Christian Bjerg: 'Das gibt's nur einmahl ... Synspunkter på den danske flådeledelses strategiopfattelse 1938-40.' Fra 'Festskrift til Johan Hvidtfeldt.' København 1978.
- Samme: 'Lex Rechnitzer. Optegnelser af viceadmiral H. Wenck, kontreadmiral H. Rechnitzer og kommandør A. G. Topsøe-Jensen om tilblivelsen af Lov om Søværnet 1932.' København 1985.
- Gunnar Bo Clausen: 'Danske søofficerers indlæg 1932-1940 vedr. søværnets størrelse og sammensætning, skildret med henblik på at belyse deres mål, metoder og resultater med hensyn til søværnets genopbygning. Odense 1979 (ikke publiceret specialeafhandling).
- Samme: 'Det danske søværns kamp 1932-1940 for søværnets genopbygning.' Fra 'Tidsskrift for Søvesen' 1980.
- Samme: 'Forholdet mellem den danske hær og det danske søværn 1932-1934. Forhandling eller konflikt?' Tidsskrift for søvesen 1981.
- Michael H. Clemmesen: 'Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940. En studie op langs af planlægningen samt en vurdering af denne planlægnings forhold til den politiske hensigt med forsvaret.' København 1982.
- Finn Kjerulff Hansen: 'Det radikale venstre og Forsvarskommissionen af 1919.' Fra 'Historisk Tidsskrift, Bind 79, Hæfte 1.'
- Søren Helstrup: 'Truslen mod Danmark. Regeringen og de militære chefers trusselopfattelse 1938-40.' København 2000.
- Bent Berendt Jørgensen: 'Det danske socialdemokratis syn på forsvaret 1929-35.' Fra 'Årbog for arbejderbevægelsens historie. 3.' København 1978.
- Carsten Jørgensen: 'Fra Bjelkes Allé til Barcelona. Danske frivillige i Spanien 1936-39.' København 1986.

- Knud Larsen: 'Forsvar og Folkeforbund. En studie i Venstres og Det konservative Folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-1922.' Aarhus 1976.
- C. D. O. Lunn: 'I fredens tjeneste.' Odense 1993.
- L. O. Lykkebo: 'Det danske socialdemokratis militær-politiske stilling 1933-1937.' Odense 1975.
- Jan O. Kongstad: 'Den militære flyvnings udvikling i Danmark 1910-1932.' (endnu ikke offentliggjort manuskript) Odense 2008?
- Birte Agnete Nørregård: 'Dansk forsvarspolitik 1929-1932. En analyse af dansk forsvarspolitik 1929-1932 med særlig henblik på de politiske partiers standpunkter og indflydelse samt de sagkyndige fra hær og flådes holdning til og påvirkning af forsvarspolitikken. Odense 1977 (ikke publiceret specialeafhandling).
- Ole Isgaard Olsen: 'Planlægning af det sjællandske landforsvar 1922-1940.' Vedbæk 1987.
- Otto Sørensen: 'Den danske hærledelses forsvarspolitik 1932-1939.' København 1972 (ikke publiceret specialeafhandling)

iv Litteraturgrundlag (det primære):

- L-E v. Allin: 'Det tyske efterretningsgrundlag forud for 9. april 1940.' Det Militære Læseselskab Rendsburg, København 1983 (ikke publiceret kompendium)
- Paul E. Ancker: 'De danske militære flyverstyrkers udvikling 1910-1940.' Odense 1997.
- Jens Andersen: 'Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45.' København 2007.
- Hans Branner: '9. april 1940 – et politisk lærestykke?' København 1987.
- Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: 'Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45.' København 1998.
- Michael H. Clemmesen: 'Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940. En studie op langs af planlægningen samt en vurdering af denne planlægnings forhold til den politiske hensigt med forsvaret.' København 1982.
- M. Dall (red): '9. april. Kampene ved Bjergskov og Bredevad beskrevet af Kaptajn K. Bahnens og Sergeant J. V. Løvgreen.' København 1940.
- Sigvald Ejsing: 'Kampene i Haderslev 9. april 1940.' Haderslev 1995.
- Ole A. Hedegaard: 'En general og hans samtid. General Erik With mellem Stauning og kaos.' København 1990.
- Walther Hubatsch: 'Die deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen 1940.' Göttingen 1952.
- Helge Knudsen: 'Advarslen om 9. april. Forudsætninger og motiver.' Aarhus 1964.

-
- H. M. Lunding: 'Strengt Fortroligt. Oberst H. M. Lundings erindringer.' København 1970.
 - Knud J. V. Jespersen: 'Brigaden. Den danske Brigade i Sverige 1943-1945.' København 1993.
 - A. R. Jørgensen: '9. april. De spildte muligheders dag.' København 1980.
 - Samme: 'Spionage mod Danmark.' København 1987.
 - Samme: 'Generalløjtnant Ebbe Gørtz. En militær biografi.' København 1990.
 - Jan Ahtola Nielsen: 'I orkanens øje. Det danske Finlandskorps 1939-40.' København 2006.
 - Samme: ' "For Finlands frihed og Danmarks ære" – Danske frivillige i Finland 1939-44.' fra Claus B. Christensen & Anette Warring (red.): 'Finland og Danmark: Krig og besættelse 1939-45.' Roskilde 2007
 - Ole Isgaard Olsen: 'Planlægning af det sjællandske landforsvar 1922-1940.' Vedbæk 1987.
 - Casten Petersen: 'Luftkrig over Danmark. Bind I-IV.' Ringkøbing 1985-1989.
 - Palle Roslyng-Jensen: 'Værnenes politik – politikernes værn.' København 1980.
 - Viggo Sjøqvist: 'Besættelsen 1940. De danske forudsætninger for den 9. april.' København 1978.
 - Arne Stevns (red): '9. april skildret i breve fra danske soldater.' København 1940.
 - Jakob Sørensen har fra sin ph.d.-projekt bidraget med tallene på danske frivillige hos de allierede under 2. Verdenskrig.
 - Erich Thomsen: 'Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-1945.' Düsseldorf 1971.
 - Ulf Torell: 'Hjälp till Danmark. Militära och politiska förbindelser 1943-45.' Stockholm 1973.
 - Christian Tortzen: 'Søfolk og skibe 1939-1945.' København 1985.
 - Aage Trommer: 'Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig.' Odense 1971.